ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

9

Р А

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає
Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political,
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

No. 7-8 (364-65), July-August, 1978, Vol. XXXI

Головний Редактор д-р Степан Галамай

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Tel.: 607 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ« НА 1978-ий РІК

Країна	*Річна передплата*	*піврічна передплата*	*чвертьрічна передплата*	*окреме число*
Австралія	*20 дол.*	*10 дол.*	*6 дол.*	*2 дол.*
Австрія	*300 шіл.*	*150 шіл.*	*80 шіл.*	*30 шіл.*
Аргентіна	*7000 пез.*	*3500 пез.*	*2000 пез.*	*700 пез.*
Бельгія	*800 б.фр.*	*400 б.фр.*	*200 б.фр.*	*80 б.фр.*
В. Британія	*10 ф.*	*5 ф.*	*2,70 ф.*	*90 п.*
Канада	*25 дол.*	*12.50 дол.*	*7 дол.*	*2,50 дол.*
США	*25 дол.*	*12.50 дол.*	*7 дол.*	*2,50 дол.*
Німеччина	*50 н.м.*	*25 н.м.*	*15 н.м.*	*5 н.м.*
Франція	*100 фр.*	*50 фр.*	*30 фр.*	*10 фр.*
Швеція	*100 кор.*	*50 кор.*	*30 кор.*	*10 кор.*

В інших країнах — рівновартість американських долярів.
Адреси наших Заступників на стор. 3-ій обкладинки

Обкладинка роботи проф. *Р. Лісовського*

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200 Liverpool Rd., London, N1 1LF

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 9 (366) **ВЕРЕСЕНЬ, 1978** **Річник XXXI**

Зміст IX-ої книжки

Юліян Заблоцький: В ПЕРШУ РІЧНИЦЮ СМЕРТИ сл. п. Г. ДРАБАТА 963

Проблеми національного визволення

Степан Петрович: СПІЛЬНА МОВА ... 967
Ярослав Гайвас: НА ШЛЯХУ ДО ВІДБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 970
Д-р Степан Галамай: ПРО КНИЖКУ, НА ЯКУ МИ ЖДАЛИ ... 988
Проф. Степан Ленкавський: ЛИСТ ДО П. ПОЛТАВИ ... 991
Патріярх УКЦ Отець Йосиф І-ий: ЗАЯВА ... 997

До світового становища

В. Ґут-Кульчицький: РОЛЯ АФГАНІСТАНУ У ПЛЯНАХ МОСКВИ ... 998

Матеріяли й документи з поневоленої України

ЛИСТ ВЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА ДО СВОГО ПРИЯТЕЛЯ ... 1005
ЛИСТ ІРИНИ КАЛИНЕЦЬ ДО ІВАНА Ч. ... 1007

Поезії з поневоленої України

Михайло Савич Масютко: ДО УКРАЇНИ; УКРАЇНО МОЯ РОЗОРАНА ... 1008
Іван Світличний: ТАРАС БУЛЬБА ... 1009
Ігор Калинець: ЯРОСЛАВНА ... 1009

У 45-ліття голодової облоги України Москвою

М. Млаковий: ХЛІБ ... 1010

Суспільно-економічні питання

В. Т. Нестерович: СТАВЛЕННЯ ПОЛЯКІВ ДО УКРАЇНСЬКИХ КУПЦІВ 1018

Наші приятелі

Яків Сусленський: СПОСТЕРЕЖЕННЯ Й ДУМКИ НОВОНАРОДЖЕНОГО 1029

Наука, досліди, мистецтво

Іван Вергун: СКИТИ — ПРАЩУРІ КОЗАЦЬКОЇ НАЦІЇ ... 1035
Проф. Володимир Яків: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ В »ПАНСЬКИХ ЖАРТАХ« ІВАНА ФРАНКА ... 1042
Д-р Михайло Кушнір: СВІТ МИСТЕЦТВА (прод. 4) ... 1052

Критика й огляди

Олекса Коротюков: ПРО ПІСЛЯМОВУ ДОБРОДІЯ ПЛЮЩА ... 1060
С. Вожаківський: ОПЕРА »ЗАПОРОЖЕЦЬ ЗА ДУНАЄМ« І ЦЕНЗУРА ... 1071
Наталка Дерлат: ПАМ'ЯТНИК КОМПОЗИТОРОВІ У МЛИНАХ ... 1074

З минулого ... 1084

Коротко й стисло ... 1087

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«
ЛОНДОН

Олена Л. Кульчицька: Картина з циклю »ЛИХОЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ«, лінорит*.

*) Copyright 1978 Ukrainian Publishers Limited.

Юліян ЗАБЛОЦЬКИЙ

В ПЕРШУ РІЧНИЦЮ СМЕРТИ СЛ. П. ГРИГОРІЯ ДРАБАТА

Був погідний, соняшний день, п'ятниця, 9-го вересня 1977 року, але природа і все довкілля ховалися за серпанком смутку. В цьому теплому дні пізнього літа гарячі проміння сонця, що заливали землю, підкреслюючи красу ще буйної зелені Лондону, були немов святотацтвом, прикрим контрастом до трагічно-смутних переживань Дружини та Рідні сл. п. Григорія Драбата, як теж і багатьох сотень друзів і знайомих, які прибули, щоб відпровадити його на вічний спочинок. Разом з учасниками похорону сумувала українська громада у Вел. Британії, сумували його друзі по ідеї розкинені по всіх континентах, опинився в жалобі український націоналістичний рух, якого Покійний був провідною постаттю. Смуток і жаль переплiталися з почуттям важкого вдару, бо смерть несподівано забрала його в самій силі віку, коли ще так багато завдань було перед ним і коли з його особою пов'язувано багато надій і плянів. Покійний, правда, вже був відомою і визначною індивідуальністю, але в ньому ховалися ще великі можливості, які відходили з ним до гробу . . .

Мало є людей, в яких згущується стільки позитивних прикмет, як це було у випадку сл. п. Г. Драбата. Небуденні спосібності, надзвичайна працьовитість, сильний і твердий характер, висока ідейність, скромність і дружність — це прикмети, які рідко поєднуються в одній людині. Звичайно талановиті люди не звикли прикладатися до праці, а свої спосібності використовують для особистих цілей, працьовитість не все пов'язана із здібностями, спосібності з характером і зі скромністю, а ідейність взагалі буває рідкісним явищем. В Покійного всі ці прикмети становили гармонійну цілість і він їх поставив до послуг своєму народові, включаючись вже в юнацьких роках в ряди українських націоналістів, щоб »здобути українську державу, або згинути в боротьбі за неї«. Завдяки згаданим прикметам він міг приймати все більші завдання і обов'язки, а в праці та в активній боротьбі з ворогом, якій він всеціло себе віддав, зростали його сили, формувалася непересічна індивідуальність, яка висувала його в передові ряди.

Одначе воєнне лихоліття вирвало його з рідної землі і з кінцем війни, відбувши примусову, повну воєнних небезпек мандрівку через країни Европи, Покійний опинився в Англії. Тут, як воїн

українського підпілля, знаходить дорогу до місцевої української громади, яка постійно зростала. Тисячі українців, які прибули на терен Великобританії, були примушені розпочинати на чужій землі нове життя, дбаючи найперше про щоденні потреби, але для Покійного українська громада навіть тут була продовженням фронту тієї боротьби, яку український нарід зводив на Рідних Землях, а якої він був і далі почував себе, активним учасником. Серед багатотисячної громади знаходив своїх однодумців, а непересічна індивідуальність висунула його між ними на передове місце. Він став їх організатором, провідником, а вони його співробітниками.

Разом з ними він розпочав організаційну працю одночасно в двох напрямках: найперше для дальшого гуртування та унапрямлювання діяльности розпорошених однодумців, а далі — на організування громадського життя на ширшій базі. В першому випадку ставив вимогливі критерії в підборі людей, звертаючи особливу увагу на їх характер, відданість визвольній справі та чистоту ідейних заложень. Продовжуючи досвід, винесений з України, де довкола ідей ОУН-УПА станула вся патріотична громадськість, так і тут, на чужині, треба було ці ідеї закріплювати і довкола них організувати все зростаючу українську громаду. Це був час, коли український нарід стояв у нерівній збройній боротьбі з ворогом, а українська еміґрація в цілому світі повинна була цю боротьбу підтримувати і пропаґувати, щоб бодай в той спосіб нести поміч своїм братам в Україні. Тому потрібно було зосередити багато уваги для створення і закріплення гурту високоідейних одиниць, які поставили б справу визволення Батьківщини вище своїх особистих потреб і були готові для неї жити і діяти в міру їх сил і спроможностей. Покійний звертав велику увагу на ідейно-політичний ріст цього гурта людей, щоб вони були свідомі своїх завдань супроти Воюючої України, а ведена ним в тому напрямі праця, як показав досвід, була успішною. Ці люди понині є здоровим ядром організованої української громади.

Коли ідейна стійкість і однородність були вимагані від однодумців націоналістичного руху та в тому напрямі Покійний докладав великих зусиль, то завданням сусп.-громадських організацій було об'єднати всіх українців без огляду на їхню ідеологічну, політичну чи релігійну здиференційованість. Фронт боротьби народу за волю мав бути поширений на всю українську громаду. В такій концепції центральною українською організацією у Вел. Британії ставав Союз Українців у В. Британії — СУБ. Сл. п. Г. Драбат був проти творення окремих суспільно-політичних організацій (в тому і націоналістичної) на терені Вел. Британії та робив всі заходи і був готовий на далеко йдучі компроміси, щоб не допустити до від-

ходу від СУБ певної групи людей на ґрунті політичної зрізничкованости. Коли ж це сталося, то не вина тут Покійного, ані його однодумців. СУБ надалі залишився центральною організацією для всіх українців з відкритими дверима й для тих, що відійшли. Побудова суспільно-громадського життя у Вел. Британії понині є іншою від окремих країн поселення українців з одною централею, яка охоплює всі ділянки суспільного життя, включно з шкільництвом та суспільною опікою, а він був довголітним першим заступником голови СУБ, а потім головою Контрольної Комісії.

Покійний був теж великим соборником і гостро засуджував всі партикуляризми, включно з галицьким. Зокрема доцінював вагу і значення української православної Церкви, що до неї належить більшість українського народу, що теж було виявом його соборництва. Одночасно він поділяв зусилля Блаженнішого Патріярха Йосифа закріпити патріярхальний устрій Помісної УКЦ.

Зокрема Покійний цінив вагу слова однаково живого, як і писаного і тому часто виступав з доповідями, а за його ініціятивою появлялися різні цикльостилеві і друковані видання, одним з яких був місячник »Визвольний Шлях«, якого редактором він залишався повних 30 років. Журнал за декілька років розрісся, набрав всенаціонального значення. З його закріпленням виникла потреба видавця і для того була створена Українська Видавнича Спілка, теж поважна установа.

Сл. п. ред. Г. Драбат повністю присвятив своє життя боротьбі українського народу за волю і цій справі він залишався вірним до кінця життя. Його ідейне спрямування можна спостерігати, перегортаючи сторінки »Визвольного Шляху«, який був відбиткою його індивідуальности. Це був націоналістичний журнал, зразу призначений тільки для британського терену, а потім, в міру поширення обов'язків Редактора, поширений на всі терени поселення українців. Журнал був серйозний, вибагливий формою і змістом, ідейно стійкий. Він перетривав повних 30 років без ніяких криз, ідейних збочень, чи заломань. Розуміння націоналізму Редактора не було вузьке, доктринерське, а тому він міг знаходити співробітників навіть з-поза націоналістичного табору, яких праці були вартісним вкладом до української науки, культури, чи суспільно-політичного життя. Українське політичне життя якось так зложилося, що люди, яких переконання можна кваліфікувати націоналістичними, знайшлися в різних політичних середовищах, або й поза ними. Для всіх цих людей сторінки журналу були відкриті і в ньому друкувалися праці і статті найвизначніших українських науковців, мистців, публіцистів та політичних діячів. Те саме можна сказати й про передплатників і читачів. »Визвольний Шлях« став, мабуть,

одиноким справді соборницьким журналом, бо більшість авторів були за походженням з українських центральних земель (крім авторів з усіх інших колишніх займанщин), що теж свідчило про його Редактора як справжнього соборника.

30 років праці у »Визвольному Шляху« — починаючи з невідомого цикльостилевого видання до великого, репрезентативного, загально-українського журналу, який вже став навіть сіллю в оці для ворога — вимагало великих зусиль і праці тим більше, що продовж деяких років приходилося Редакторові самому підготовляти й редаґувати матеріяли, включно навіть з усіми коректами. Одначе праця в редакції була тільки одним з відповідальних обов'язків. Його непересічна індивідуальність всюди звертала на себе увагу. Йому доводилось приймати все нові і більш відповідальні обов'язки й поза журналом. Тільки завдяки працьовитості аж до вичерпання сил й понадпересічним здібностям Редактор встигав з усім тим справитися, хоч часом коштом конечного відпочинку, що й відбивалося на його фізичному стані. Від років він зачав підупадати на здоров'ю і мабуть вже відчував потребу зменшити свої обтяження. На загальних зборах УВС в грудні 1976 р. він занепокоїв присутніх висловом, що в наступному, 1977-му році, виникне потреба нового редактора. Занепокоєні присутні зрозуміли, що вислів цей відноситься до інших обов'язків, яким треба віддати більше уваги, але ніяк не припускали, що це буде останній рік його праці і... життя. В міжчасі його здоров'я погіршувалося і коли з кінцем літа 1977 р. він вже вибирався на лікування, його серце не витримало таки ж при праці за редакційним столом...

Невблаганна смерть забрала його від нас 30 серпня 1977 року в самій силі віку, коли так багато надій покладано на нього. В дні 1 вересня мав почати лікування і відпочинок, а інший редактор був якраз в дорозі, щоб на час відсутности заступити його в редакції, але смерть наступила два дні перед тим.

Передчасна смерть була найбільшим ударом для його Дружини і вірної співробітниці, яка робила всі зусилля, щоб рятувати Мужа, і найбільшою втратою для друзів та цілого націоналістичного руху.

Та зусиллями й творчістю Григорія Драбата піднятий на відповідний рівень журнал »Визвольний Шлях« продовжує розповсюджувати думки Покійного. Далі послідовно працюють виховувані ним ряди борців за велику українську визвольну ідею.

СПІЛЬНА МОВА

Від Редакції

Вже від багатьох років різні партійні угрупування на еміґрації, порушуючи тему спільної мови, якої, до речі, між собою самі не знаходять, закидають бандерівцям ексклюзивність, зарозумілість і пріоритет. Вони, мовляв, із погордою ставляться до інших партій, закривають очі на їхню діяльність, відносяться до неї скептично, не йдуть із цими партіями на співпрацю й тому не хочуть знайти з ними спільної мови. Виникає питання — як її знайти? Відповідь на нього дає стаття, друкована майже 32 роки тому в газеті »Українська Думка« від 13-го жовтня 1946 року, яка виходила в Авґсбурзі, Німеччина, як частина »Нашого Життя«. Її передруковуємо в цілості і пропонуємо увазі зацікавлених читачів.

*

Чимало дискусій ведеться із-за слів. Адже в одне й те саме слово різні люди вкладають різний зміст. Тож небагато в нашій громадськості є людей, які однаковий сенс вкладають в однакові слова, й це безперечний недолік нашого суспільно-громадського життя. Пояснити його можна, але виправдувати аж ніяк не слід. Це правда, що ми жили в різних соціяльних системах, це правда, що одні вчилися й виховувалися самотужки, а другі — у школі (ці школи були ж не українські). Правдою є також і те, що ми в різний спосіб творили чи здобували наш світогляд... Через усе це витворилися в нас різні, не спільні всім українцям поняття, була різна мова. Ці факти ми прекрасно розуміємо й пояснюємо і всіми фібрами душі відчуваємо пекучу потребу спільної, а не різної мови. Здавалося б, що немає ані одного свідомого українця, який не відчував би та не усвідомлював такої потреби. Та, на превеликий жаль, коли ми ближче придивимося до суспільно-громадського життя, то побачимо, що недостатньо працювали для того, щоб в українській громаді була всім рідна і близька — спільна мова.

Мало тут лише здатися на працю спеціялістів-мовників і працю вчителів у школах, замало обмежитися до того, що поправною мовою театри чи драматичні гуртки показуватимуть мистецькі твори на сцені, замало, врешті, й того, що друковане слово буде так поправне, літературне та загально-українське. Та всього цього все ще дуже мало, бож говоримо тут про спільну мову не у філологічному аспекті, а, так би мовити, в суспільному. Коротше кажучи, йде про те, щоб українці, хоч би й на різних континентах, прекрасно розуміли себе,

бо вони мають спільну мову, йде про те, щоб ця спільна мова ще дужче зв'язувала всі одиниці у громаді в одну українську, кровнорідну й по духові приязну, а тому й сильну спільноту. Невже в нас немає спільної мови, невже ж таки треба суспільно-громадським діячам про це говорити, писати й журитися? Із сумом доводиться стверджувати, що ціла суспільність та окремі її представники замало докладають зусиль для вироблення і зміцнення тієї спільної мови, тобто такого наставлення всіх українських мас, щоб вони мали спільні радощі та спільно реаґували на спільні кривди, а не замикалися в особистих чи партійно-провінціяльних клопотах.

Придивіться з гострим олівцем та з точним годинником у руках до всіх завдань наших установ: спілок, об'єднань, таборових рад, комітетів і підрахуйте скільки то часу витрачають усі вони на вступи, тобто на зговорювання. Часто зговорюються так довго, що потім не вистачає часу винести постанову, а на саму працю вже бракує і часу, й сил. Чому? Бо немає спільної мови! Якби вона була, то не треба було б цілі довгі дні розважати, а зговорювалися б швидко та й робота йшла б гладко. От, наприклад, виступає хтось перед громадою таких же, як він, українців, чи то в раді, чи то у спілці, то насамперед робить бодай півгодинний передвступ, тобто вступ до вступу, а потім властивий вступ, іще трохи деґресії для присмаку, опісля оспорює погляди противника, щойно тепер звичайно б'є себе у груди, називає себе безпартійним та об'єктивним, щоб усі йому повірили й не запідозрювали в тенденційності, аж нарешті подає скромний, короткий і не завжди суттєвий проект або взагалі не вносить ніякої конкретної пропозиції, бо тяжко зайняти становище в таких трудних умовах, а до цього ще доходить побоювання, щоб не взяли його люди »на язики« за те, що він хоче протягти свою думку, за те, що він заступає насильницький світогляд і т.д. . . , аж до втоми.

Стверджуємо, відпали б і час, і нервозність, усі довготривалі зговорювання й насвітлювання справи — якби була спільна мова, якби була у всіх добра воля ту спільну мову з кожним українцем знайти. Адже кожний суспільно-громадський працівник, а навіть кожний член суспільности мусить мати добру волю знайти спільну мову з кожним іншим членом цієї суспільности. Вийняток тут становлять лише дійсно злочинні елементи. Не маю наміру будь-кого вразити, але не можу зрозуміти того явища, чому дуже часто ті люди в таборі, яким сталася кривда, не йдуть безпосередньо до тих, хто може цю дійсну чи уявну кривду направити, а натомість поширюють у різних гуртках сторонніх людей думку-плітку: ця кривда сталася тому, що вони належать до іншої групи. Так витворюється незгода між спокійними й, може, справді соборницько та суспільницько настроєними людьми, виникає почуття кривди та соціяльної несправедливости. В

дальшому ця незгода веде до відчуження, а ще далі не до з'єднання, лише до роз'єднання або, кажучи іншими словами, ллється вода на ворожий млин.

Певна річ, що найкраще було б, якби, наприклад, працівники адміністрації чи наших установ мали таке добре вироблення й вишкіл, що не робили б нікому навіть найменшої кривди, але тут входять у гру ще незалежні від українців обставини або деяка непідготованість. Алеж це українські органи й установи, тому треба завжди з довір'ям до них відноситися, треба приходити та роз'яснювати всі справи, й то так докладно, щоб не було недогляду, щоб ніхто не відчував, що його образили чи, пак, скривдили. До речі, нам зачасто здається, що ми покривджені, і треба не так скаржитися, як усе перевірити. Це, по-кищо, єдиний правильний шлях: сталося щось неправильне, треба зараз же звернутися до своїх (а не сторонніх) органів та виявляти справу ділово, хоч, може, і твердо, але об'єктивно і справедливо. Кожний працівник адміністрації має свого зверхника, до якого і слід іти зі скаргою на того, хто кривду вчинив, а коли це з тих чи інших причин не дає позитивного висліду, треба вдатися до відповідних членів Управи табору, потім до Таборової Ради чи Контрольної Комісії або до Управи Спілки, членом якої покривджений є, щоб інтервеніювала вона, і так далі.

Але найважливіше — це виявити добру волю, щоб усе полагодити й добитися свого. Коли буде добра воля, то спільна мова завжди знайдеться. Селянин чи робітник мусять знайти спільну мову з інженером або доктором, якщо вони щирі і свідомі українці та не забувають, чого потрапили на чужину. Молодь і старші знайдуть спільну мову, якщо підходитимуть до всього з доброю волею, тобто з бажанням взаємозрозуміння, бо такого зрозуміння чекає увесь нарід. Католики знайдуть спільну мову із православними, якщо будуть взаємно-толерантні, отже, знову ж, якщо направду буде добра воля. Тому завжди і всюди підтримуймо людей доброї волі, які прагнуть знайти спільну мову. А працівники всіх суспільних середовищ повинні докласти максимум зусиль до того, щоб, понад усякі побутові, територіяльні, вікові, станові, професійні, партійні, групові і їм подібні різниці, всі представники нашої громадськости знаходили у важливих справах спільну мову. Чим більше кожний із нас попрацює над цим, тим більшим буде успіх.

Ст. Петрович

Я. ГАЙВАС

НА ШЛЯХУ ДО ВІДБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

(Доповідь виголошена 28-го травня 1978 р. в залі Української Автокефальної Православної Церкви у Вашінґтоні, столиці США)

Прагненням кожного народу в світі є зажити повним, вільним, від нікого незалежним, творчим життям. На протязі довгих історичних змагань, які кожен нарід перейшов у зовсім інших, відмінних від інших народів умовинах, він розгорнув свої природні здібності і виплекав свої окремі, особливі, притаманні прикмети. Кожен нарід прагне вивершити ті здібності й особливості, удосконалити їх, показати їх світові і ними збагатити спільні всім людям надбання. Це незаперечне право кожного без вийнятку народу, це його обов'язок, як творчого чинника в сім'ї народів світу. Без цього прагнення змагатись за своє і без намагань у цьому напрямі нарід не був би повновартісний. Він не вніс би свого вкладу у скарби і всесторонній розвиток людського роду, він не був би повновартісним співтворцем спільної людської долі, він тільки покористувався б осягами інших та жив коштом чужих зусиль і здобутків.

Довга історія людського роду, а ще більше сучасний етап нашої дійсности, показують нам, що бути направду собою і виявити повністю свої творчі можливості може тільки суверенний нарід, тільки у власній державі. Тільки »у своїй хаті своя правда, і сила, і воля«. Бо все інше тих повних можливостей не дає. Власна держава це основа основ, це справжній фундамент і рами, на яких нарід може повністю виявити свої сили й спроможності, виповнити їх направду своїм, не позиченим і не накиненим, змістом.

20-те сторіччя в житті українського народу це та особлива доба, час національно-державного визрівання, доба, в якій стремління до власної державности і свідомість, що без неї не можна жити, породили всесторонні намагання визволитися остаточно і раз назавжди з-під чужих диктатів, перестати бути будь-чиїм так званим »молодшим братом«, а стати собою.

Процес відродження народу і його державне будівництво — це довгий шлях. Від свого народження у глибині народніх відчувань, почерез різні етапи свого всебічного вияву, остаточно на початку цього сторіччя він представив себе і свою ціль дуже виразно і ясно: Самостійна Україна. Цей принцип, проклямований Миколою Міхновським як основна теза промови на Шевченківському святі в Полтаві, 1900-го року. Зі споминів учасників того свята ми знаємо, як заля прийняла ці два слова: Самостійна Україна. Та

це ж те, чого ми всі хочемо, чого ми всі очікували, а що саме тепер і тут сказано! І тому не диво, що ця святкова промова в роковини Шевченка стала програмою першої української модерної національно-політичної партії на Наддніпрянщині, Революційної Української Партії (РУП).

Боротьба за самостійність, визвольна боротьба кожного народу важка, вимагає вона найбільших зусиль і жертв. Особливо побудова української держави в наших геополітичних умовах вимагає від українського народу дуже багато, значно більше ніж від інших народів, що переходили, чи ще тепер переходять через той етап. І тільки висока історична зрілість і моральні вартості народу дають змогу і сили вести цю боротьбу безперебійно, не зважаючи на всі найдошкульніші удари.

Три символи

Від Визвольних Змагань 1917-20 років минає 60 років. Сьогодні ми вже маємо достатню історичну перспективу, щоб могти побачити й пов'язати різні події, що почалися бурхливими днями 1917 року з тими, що стаються сьогодні, їхнє причинове зумовлення, життєвий ланцюг. Нам так виразно сьогодні видно, як з тодішних зусиль виростають нові події і нові люди в Україні і всюди там, де живуть українці.

Цих 60 років виразно вкладаються в чотири етапи. Перший із них — це етап Визвольних Змагань і роки після них, аж до смерти Симона Петлюри. Другий — це етап поставання й діяльности націоналістичного революційного підпілля; третій етап — Друга світова війна і наступні роки, етап великих масових здвигів, коли »мрій, надій рої« малювали нам великі можливості, а який кінчився новим тотальним наступом Москви й черговою спробою вирвати все українське, національне й людське з корінням, і, нарешті, четвертий етап — етап нового національного відродження, яке є ділом сучасної української людини на Рідних Землях і поза залізною заслоною. Хоч які вони різні, ці етапи, а може власне тому, так виразно видно глибоке органічне пов'язання між ними!

Протягом тих 60 років на просторі України незмінно стоять проти себе дві сили: з одного боку український народ, що хоче жити вільно і не придушено, а проти нього російський імперіялізм та його вислужники, які намагаються зупинити цілий життєвий процес, задушити те, що виростає з народньої гущі. Довгі роки сусідства показали нам всі сторінки російського імперіялізму. Його шлях встелений жертвами. Ті жертви однаково великі в Україні, як і в країнах Азії, Кавказу, Прибалтики, всюди там, де він мав змогу проявити себе. Насильства і вбивства, нищення життя одиниць і цілих народів — це його невідлучні супутники.

Кожна доба має свої символи, видала постаті, які відбивають її, і які концентрують у собі її найхарактеристичніші моменти.

Добу Визвольних Змагань, державного будівництва 1917-20 років символізує Симон Петлюра. І власне за це 25-го травня 1926 р. на вулиці Парижу, Франція, гине він від куль підісланого червоною Москвою аґента. Ціллю Москви було зупинити потік національно-державного відродження українського народу. Та надаремно. З холодних рук Головного Отамана перебрав прапор один з його найближчих співробітників доби Національної Революції на Україні, творець і командир ґвардії тієї Революції, Євген Коновалець. Одначе, 23-го травня на вулиці Роттердаму, Голляндія, гине від бомби підісланого червоною Москвою аґента, Євген Коновалець.

Друга світова війна принесла російському імперіялізмові небувалі успіхи. Йому удалося цілковито використати помилки демократичних країн Заходу. Та все таки на його тріюмфальному шляху була незнищима перешкода, а нею були національно-визвольні рухи поневолених в СССР народів. Серед тих народів Україна на першому місці. І знов, як і так часто перед тим, Москва рішила скритовбивством пробувати спинити біг історії. 15-го жовтня 1959 р. в Мюнхені, Німеччина, гине від пострілу отрує, доконаного підісланим червоною Москвою аґентом, Степан Бандера.

Три брутальні скритовбивства і три великі невдачі Москви. Впали люди, але Москва не осягнула свого, не вдалося їй припинити визвольних процесів в Україні, зломити волелюбні прагнення українського народу.

Три життєписи, три етапи української визвольної політики

Життєписи тих трьох мужів і їхні діла самі собою творять етапи в нашому житті, вони дають глибокий вгляд у нього, відкривають численні пружини, що діяли, проявляли себе, доводили до таких, чи інших наслідків.

Симон Васильович ПЕТЛЮРА, уродженець Полтави, серця українських земель. Народжений 10-го травня 1878 р. від батьків-міщан. Батько Симона — ремісник був міцно вкоріненим в життя нашого суспільства міста Полтави. Молодість Симона виразно вказує на те, даючи свідоцтво зростаючому серед народу патріотизмові, національним почуванням і свідомості того часу. Батьки прагнули більшої ролі в житті для талановитої дитини, якою зразу виявив себе Симон і після закінчення початкової науки вислали його до Полтавської Духовної Семінарії. Тут він вперше проявив себе, як активний, свідомий українець, як послідовний патріот, а насамперед як чесна людина, яка має відвагу мати свою думку, висловити її і захищати, навіть якщо треба за те понести втрати. Полтавська Семінарія, як і всі подібні на терені тодішньої Росії, була твердинею русотяпства, вірнопідданчої реакції, відсталости. В таких умовах мусів проявити себе спротив молоді. В Семінарії

постав таємний український гурток, до якого належав і Симон Петлюра.

Пізніше включився він в РУП, Революційну Українську Партію, що постала 1900 року.

В 1901 р. в Полтаві Микола В. Лисенко мав великий концерт. З ініціятиви С. Петлюри національнонастроєні семінаристи запросили його до себе в гостину. Ректор Семінарії, чорносотенець Пічета попав у паніку, вскочив до залі, де була зустріч, накинувся на М. Лисенка і намагався перервати зустріч. Несподівано для всіх піднісся С. Петлюра, який заявив, що М. Лисенко є їхнім гостем, а не Пічети, вони його запросили і він з ними залишиться. Після цього студенти ще й відвели М. Лисенка додому. Ясно, що Пічета негайно написав донос до властей і запропонував усунути С. Петлюру, та ще й із »вовчим білетом«. Переслідуваний охранкою С. Петлюра мусів покинути Полтаву.

Виїхав він аж до Катеринодару, на Кубань. І тут швидко знайшов корисну для себе і для справи роботу в Архіві Кубанського війська під керівництвом славного Федора Щербини. Тут він фактично розпочав перший етап своєї всесторонньої громадської роботи. Він не лише віднайшов і вивчив цілий ряд важливих документів з історії кубанського козацтва, значно причинився до написання Історії Кубанського Козацтва, але й почав звідси писати цілий ряд статтей з історії того козацтва і на загальні теми. Про знамениту зорієнтованість молодого Петлюри в українському житті свідчить факт, що статті ці він висилав до Львова, до Літературно-Наукового Вісника.

Ця його діяльність, а крім цього активна участь у праці Чорноморської Вільної Громади, відгалуження РУП, не оминули уваги царської охранки і Симон Петлюра мусів покидати Кубань, а звідтам, після короткого побуту у Києві, нелеґально виїздити до Львова, що був тоді під австрійською окупацією, де він виконував різні революційні завдання РУП (1904-5 рр.).

У Львові він швидко »асимілювався« і став одним з найактивніших молодих діячів цього міста. З Полтави, з-під рідної стріхи виніс він глибоке відчуття єдности українського народу, зміцнив його в часі побуту в різних осередках українського життя, в далеко віддалених від себе Києві, Львові, Катеринодарі і став справжнім соборником, що ним він залишився на ціле своє життя. Це його соборництво проявляється у всіх його думках і вчинках, в поставі до української людини, з якої частини України вона не походила б.

Обов'язки революціонера покликали його знов на схід, як тільки вибухла в Росії революція 1905 р., де після короткого побуту в Києві він в 1906 р. переїжджає до Петербурґу, щоб разом з іншими українськими соціял-демократичними діячами (в той час РУП уже перестала існувати, а з її лівого крила постала УСДРП — Українська Соціял-Демократична Робітнича Партія, — якої чле-

ном став Симон Петлюра) видавати місячник »Вільна Україна«. Тепер він стає вже відомою особою в українському політичному житті і коли в Києві постає щоденник »Рада«, що його видавав Євген Чикаленко, його запрошують туди. Опісля з доручення партії він знову виїжджає з Києва, тим разом до Москви, де перебуває від 1909 до 1916 року. Московський період побуту С. Петлюри славний великою роботою, яку виконав він, видаючи разом з О. Саліковським у російській мові журнал »Украинская Жизнь«.

Тих 16 років мандрівок і праці в різних наших осередках це неначе прелюдія і підготовка С. Петлюри до діяльности в часі революції і до державного будівництва.

З початком 1917 р. він знов у Києві, де поринає в революційній роботі. 14-го березня абдикує цар Микола II, а вже 17-го березня постає Українська Центральна Рада в Києві. Столиця України зашуміла могутніми революційними здвигами. Петлюру швидко обирають Головою Українського Військового Комітету Західнього Фронту, а після короткого часу на Першому Всеукраїнському Військовому З'їзді в травні 1917 р. в Києві — Головою Українського Генерального Військового Комітету.

Цим почалася державнотворча діяльність С. Петлюри на командних постах. В усіх його виступах помітно обґрунтований світогляд, якому він залишився вірний на ціле життя і політичну візію справжнього провідника революції. Питанням часу було тільки, коли він стане Головою держави.

В Українській Центральній Раді, яку очолив проф. Михайло Грушевський, зразу зударилися дві течії: угодовецько-автономна, яка шукала порозуміння з московським центром і самостійницька, яка прагнула взяти в свої руки відбудову України і керування цілим життям. Завдяки трьом могутнім З'їздам — Українському Національному Конґресові в квітні, Всеукраїнському Селянському З'їздові і Другому Військовому З'їздові в Києві в червні 1917 року — скріпилися самостійницькі позиції Української Центральної Ради, але все таки повністю вони не перемогли. УЦРада, яка була неначе революційним передпарляментом, після короткого часу зформувала свій виконавчий орган — Генеральний Секретаріят. С. Петлюра, який спершу був фактичним членом Генерального Секретаріяту, як Голова Українського Генерального Військового Комітету, опісля обняв пост Генерального Секретаря Військових Справ. Одначе, він не годився зі загальною політикою УЦРади, не міг прийняти її нерішучої та невиразної політичної лінії, особливо лінії Голови Генерального Секретаріяту Володимира Винниченка; він прагнув акції і вимагав творення відповідної військової сили, яка єдина могла захистити і зберегти здобутки національної революції. Тому в місяці грудні 1917 р. він резиґнує з посту Генерального Секретаря Військових Справ і виїжджає на Лівобережжя, де приступає негайно до організування збройної сили. Після короткого часу йому вдається створити

значну військову формацію — Гайдамацький Кіш Слобідської України. Була це крайня пора для цього. Бо з півночі наступали большевицькі загони і вже в січні-лютому 1918 року Гайдамацький Кіш гідно показав себе в війні з большевиками та відстояв українські національні позиції. Все це заслуга в першу чергу С. Петлюри, який з власної ініціятиви і проти постави своїх численних товаришів, у тому часі більше як він впливових в українських урядових колах, взявся до цього підставового діла. Одначе, він виявив в тих драматичних подіях не лише політичну передбачливість, життєвий реалізм і діловий, прагматичний підхід до розв'язки найсуттєвіших питань екзистенції і розвитку нації, він показав себе вдалим керівником воєнних операцій і власне завдяки йому і його Гайдамацькому Кошеві вдалося придушити большевицьке повстання і відбити київський Арсенал. Як кожен справжній командир, С. Петлюра в критичних ситуаціях власним прикладом поривав вояків до бою і вів їх з багнетом у руках до наступу.

Не диво, що вояцтво полюбило його і з того часу він став найпопулярнішим політичним провідником серед вояцьких мас.

Період Гетьманату Павла Скоропадського провів С. Петлюра на пості керівника Всеукраїнського Союзу Земств, а частину в тюрмі. Звільнений з тюрми подався він до Білої Церкви, місця постою окремого загону Січових Стрільців, з якими він підняв повстання проти гетьмана після того, як цей проголосив грамоту про федерацію України з Москвою, 14-го листопада 1918 р. Начальний орган повстання, а опісля держави після резиґнації і утечі гетьмана Павла Скоропадського, Директорія спершу мала чималі успіхи. С. Петлюра увійшов в її п'ятиособовий склад, як Головний Отаман Армії УНР, а після резиґнації В. Винниченка з головства і його виїзду закордон, 11-го лютого 1919 р. став Головою Директорії і тим самим Головою Держави. З тієї причини він формально зрезиґнував з членства в УСДРП, бо зрештою і так своїми позиціями він щораз більше розходився з нею.

Десять місяців від тих пам'ятних днів, бо аж до 5-го грудня 1919 року — це час надлюдських зусиль Головного Отамана і Голови Директорії, щоб втримати фронти, закріпити державу й зберегти щойно здобуту самостійність. І власне в тих десяти місяцях на найвищому і найважчому пості в найскладніших умовах він показав себе справжнім провідником революції і її збройних сил. Хоч Директорія формально проіснувала до травня 1920 року, одначе на ділі керування державними справами і найвище командування військами були в руках С. Петлюри.

23-28 січня 1919 р. відбувся в Києві Трудовий Конґрес, справжня конституанта української держави, яка дала їй формально-правні форми існування. Виконним органом цієї держави, Української Народньої Республіки, стала Рада Народних Міністрів, яка була

створена наказом Директорії з 26-го грудня 1918 року, а яку, як установу, затвердив Трудовий Конґрес.

Після Трудового Конґресу, що його треба вважати одним з фундаментальних побіч Четвертого Універсалу державно-творчих актів тієї доби, події не розвивалися корисно для нас. Вже на початку лютого 1919 року українська влада мусіла покидати столицю України, Київ. Від того часу уряд і Головний Отаман змінали свій осідок по різних містах України. Вправді воєнне щастя не раз усміхалося нам, одначе не надовго. Ворожі сили були завеликі, щоб їх могла подолати молода держава.

Одним з найвищих осягів було здобуття Києва об'єднаними українськими арміями, Дійовою Армією УНР і Українською Галицькою Армією, 30-го серпня 1919 р. Ще до сьогодні не вгавають спори, хто і що були причиною захоплення столиці білоґвардійськими частинами, що співдіяли тоді з наступаючими українськими арміями. Цей факт слід уважати зворотним пунктом до катастрофи. Нам нагода вихопилася з рук, що мусіло викликати зневіру серед широких громадських кіл, непевність серед військовиків і державних діячів. Білоґвардійщина була вже приречена історією і стримати большевиків, ані сама втриматися не могла.

В країні почала ширитися анархія, прибравши катастрофальну форму відомої отаманії. Швидко маліли ресурси, потрібні до ведення державних аґенд, а ще більше до ведення війни. Переможні західні альянти в засліпленні замість поставити ставку на повстаючі народи і на їхні національно-визвольні сили, підтримували концепцію повороту старого режиму і старих порядків і постачали білоґвардійським генералам зброю, боєприпаси, харчі і все потрібне для ведення війни. Але ці мали проти себе нарід і ніяка допомога зі зовні не могла врятувати їх. А втім значну частину своїх сил вони звертали не проти большевиків, а на поборювання національно-визвольних рухів. Створювалися об'єктивно такі умови, в яких аж ніяк не можна було осягнути перемоги. Накінець до браку зброї, набоїв, воєнного виряду, навіть харчів, долучилася катастрофа пошестей, в першу чергу смертоносного тифу.

Дивно, що в такій ситуації ще довгими місяцями українські війська відстоювали свої позиції, а навіть добивалися перемог. Причиною цьому у дуже великій мірі була особа Головного Отамана Симона Петлюри. Власне з тих часів походять найкращі голоси про нього і найвищі оцінки його поступування. Але накінець сталося неминуче, те, що мусіло статися і наказом ч. 03132 з 23 листопада 1919 року Головний Отаман заряджує »самодемобілізацію військових частин«, реґулярна армія перетворюється в партизанську, а Голова держави 5-го грудня виїжджає закордон.

Одначе боротьба не припиняється. Вона триває далі і її очолює С. Петлюра. Він не лише керує нею у зовсім нових формах, але

обґрунтовує її ідейно і концепційно. В численних статтях і інших матеріялах він пише:

»Боротьба українського народу за власну державність не скінчилась, а провадиться далі, то вибухаючи в гострих формах, то пристосовується до вимог доцільности і місцевої ситуації. Форми її, а також і вибуховий розгін беруть на увагу й зовнішні умови міжнародньої ситуації, яка сьогодні мало відповідає широким плянам в цьому напрямкові. Маючи сумний досвід з минулого, здоровий політичний розум нації і організована воля свідомих елементів її повинні все зробити, щоб новий масовий вибух національної енергії, до якого логічно йде в Україні, не дав тих слабих наслідків, які полишив по собі національний рух в рр. 1917 і 1918. Точний підрахунок сил і можливостей, розважлива оцінка несприяючих чинників є передумовою щасливого закінчення вибуху«.

(»Трибуна України«, кн. 3)

Ми програли одну війну, але ми не припиняємо боротьби. Народ далі бореться за своє майбутнє, за вільне життя у власній державі.

»Ми не вважаємо себе ні морально, ні ідейно розбитими . . .

. . . Україна не помирилась з московсько-комуністичною окупацією і що вона, зберігаючи відпорну силу в собі, думає і дбає про знищення, коли слушний час прийде, окупантської влади, збираючи покищо необхідні для цього засоби, передумови успішної боротьби. Ми, органічна частина нашого народу, живемо одними думками, як і вся наша Батьківщина« . . .

(»Тризуб«, ч. 3)

С. Петлюра виразніше від будь-кого іншого бачить завдання еміґрації і до неї звертається він:

»Закон розподілу національних сил поклав на нас — тих, що живуть тепер на чужині, певну пайку праці, яку тільки ми, більше ніхто, й можемо виконати. Вона полягає в дбайливому плеканні державних традицій, здобутих під час кривавої боротьби, в утворенні та розвитку культурних цінностей, потрібних для нашого всебічного звільнення, і в широко закроєній програмово-інформаційній роботі, тісно зв'язаній як зі справою нашої визвольної боротьби, так і з поодинокими її потребами зокрема. Кожне з тих завдань в міру того, як ми його реалізуємо в тій чи іншій частині, зміцнює нас самих, а одночасно піднімає наші шанси назовні, в опінії зовнішніх політичних і громадських сил«.

(»Тризуб«, ч. 1)

Не тільки гарячими словами підтримує він народ, але у своїх писаннях він дає конкретні вказівки і поради, напрямні, які мусять довести до остаточної перемоги:

». . . Перемагають організовані і нерозпорошені. Ця істина, оправдана і віковим досвідом, повинна й нам за вказівку й мементо на чужині стати. Вагу організації ми особливо повинні відчувати

перед тими завданнями, що стоять перед нами, — і саме на чужині, як частиною нації, що розпочала організацію своїх сил для осягнення державного ідеалу. Не роз'єднаними, не розпорошеними ми їх можемо здійснити, а збитими докупи, зв'язаними єдністю зусиль і підпорядкованими вищим вимогам національної справи« . . .

»Національний геній, пригнічений в своєму виявленні впродовж віків низкою несприятливих географічних і міжнародніх обставин, він все ж схоронив у собі величезні творчі можливості, перед якими безсилими показали себе зовнішні сили чужого насильства.

Нація, що має в собі ці можливості, не може не здійснити свого ідеалу державного й не може не виконати своєї історичної ролі для людства. Вірючи в її сили, відчуваючи їх в собі, ми з певністю й на майбутнє її дивимося.

Україна, як самостійна держава, стане реальністю, як у житті нашого народу, так і перед широким світом. Вона має для цього потрібні дані . . .

. . . Отже пріоритет (першість) державности над партійністю, загально-національних інтересів над клясовими та груповими — партійними мусимо ми на еміґрації зрозуміти й відчувати як категоричний імператив, як одну з головних умов нашого державного будівництва . . .

. . . Справа здобуття української держави це справа цілої нації української, а не якоїсь кляси її чи партії«.

(»Сучасна українська еміґрація«)

Так думав і таким був Симон Васильович Петлюра і тому став він Головою Держави і Головним Отаманом Армії УНР, провідником і символом визвольної боротьби українського народу і таким він залишиться у вічній пам'яті народу назавжди.

*

Полковник Євген КОНОВАЛЕЦЬ — командир Корпусу київських Січових Стрільців, Начальний Комендант УВО, Голова Проводу Українських Націоналістів (ПУН).

Після демобілізації військової формації дійової Армії УНР і її перетворення в партизанські частини та після виїзду Голови Української Народньої Республіки, Головного Отамана Симона Петлюри з України відбулася 6-го трудня 1919 року нарада Стрілецької Ради Січових Стрільців в Новій Чорториї, яка рішила розформувати Січових Стрільців як реґулярну частину Армії УНР, бо ця перестала існувати і продовжувати боротьбу іншими методами. Покищо Стрілецьку Раду залишено, а командиром всього стрілецтва і надалі залишився полк. Євген Коновалець.

Як Симон Петлюра, так і Євген Коновалець провів свої дитячі роки і свою юність в народній гущі. Народжений 14-го червня 1891 р. в невеликому селі Зашків під Львовом, де його батько вчителював, тут же ходив до народньої школи, а опісля до Академічної Гімназії у Львові, тієї Альма Матер великої частини

провідних діячів українського заходу. І тут велика різниця між шкільними умовинами майбутнього Головного Отамана і майбутнього Голови ПУН. Учителями першого були »служащії душі« і русотяпи, а другий мав серед своїх учителів передових народніх діячів тодішньої галицької України. Як Симон Петлюра попадає і Євген Коновалець уже на шкільній лавці в таємний гурток молоді. Будилася тоді вся Україна і нові подихи охоплювали молодь на цілій українській землі!

Працю серед народу розпочав він ще гімназистом, беручи участь у народніх виступах свого села, а коли став студентом права Львівського університету, то у великій мірі завдяки його активності село Зашків швидко стало прикладом для інших сіл. Рівночасно з тим активний він у студентському життю та студентських організаціях, які беруть провідну участь у відродженні країни. На славному Другому Всеукраїнському Студентському З'їзді у Львові, в липні 1913 р. він виголошує одну з основних доповідей на тему »Справа університету«. Як відомо, серед делеґатів з Наддніпрянщини був тоді Дмитро Донцов, який виголосив реферат на тему »Сучасне політичне положення нації і наші завдання«; реферат цей не лише почав новий етап у розвитку і діяльності Дмитра Донцова, але він великою мірою причинився до зросту й визрівання національно-революційної думки серед тодішніх українських діячів.

З огляду на очевидні потреби та й в обличчі зростаючих комплікацій між великодержавами, які виразно розвивалися в напрямі недалекої війни, актуальною була справа добровільних військових формацій і військового вишколу. В них Євген Коновалець брав видатну участь, а численні його майбутні близькі співробітники вийшли власне з тих рядів.

З вибухом Першої світової війни Євгена Коновальця мобілізують, і він, як старшина львівського 19-го полку піхоти, відходить на фронт. Зі своєю частиною бере участь у героїчних боях за Маківку, і там, разом із численними УСС-ами попадає в полон. Разом із групою полонених, перевозять його до Царицина над Волгою, де вони всі перебувають аж до вибуху революції. У відміну від інших полонених, українці перетворили полон у високий навчальний заклад. У голоді та холоді, відмовляючи собі останнього, вони придбали чималу бібліотеку, організували курси, виступи, вишколювалися і других вишколювали, а, як тільки упав царат, при першій нагоді вирвалися з полону і добивалися до Києва. Тут перед ними станула перша проблема, яку треба було зразу розв'язати: їхати додому, до Галичини, де їх було потрібно, чи залишатися в столиці України? Де більша потреба? І як не дивно, що ці відносно молоді люди однодушно рішили: лишаємося в Києві. А після того друге питання: що робити? І на те друге питання впала єдина правильна відповідь: організуємо свою збройну силу. І хоч в тодішніх умовинах, та ще й для них,

не було це аж так далеко — пригадаймо, що в тому самому часі Симон Петлюра подався на Лівобережжя, подалі від столиці організувати збройну силу — все таки в короткому часі вони цього добилися. Провідником в усіх починах, а опісля командиром їхньої спочатку невеликої військової частини, був безперервно Євген Коновалець.

Не минуло багато тижнів, коли саме тим двом збройним формаціям, Гайдамацькому Кошеві С. Петлюри і Січовим Стрільцям Є. Коновальця припало врятувати не лише честь, але саме існування Української Центральної Ради. Без тих двох формацій вона могла загинути в зародку.

1918 рік — це рік тріюмфів і трагедій молодої української державности. Перемога над большевицьким повстанням у Києві, IV Універсал, але зразу після цього бій під Крутами і опущення Києва. А потім знов поворот до нього і побут аж до гетьманського перевороту в квітні 1918 р. — всі ці дні, і тижні швидко зростають Січові Стрільці — від куреня, полку, аж до корпусу — незмінно на чолі з Євгеном Коновальцем в першій лінії боротьби. А за Гетьманату спершу роззброєні німцями, а відтак зведені до невеликого загону СС в Білій Церкві. І знов рік цей закінчився поворотом до Києва. Але ненадовго, бо вже в лютому 1919 року прийшлося його покидати.

1919-ий рік це тяжкі бої, ще тяжчі помилки, зростаючий хаос, отаманщина, трикутники і чотирикутники смерти . . . 6-го грудня 1919 року, після виїзду Головного Отамана з України, Група Січових Стрільців перестає існувати як регулярна формація, а півроку пізніше Стрілецька Рада СС на Конференції в Празі рішає творити УВО.

Від того часу і аж до дня смерти полковника Євгена Коновальця вісімнадцять років безупинної найважчої підпільної революційної боротьби. Роки ці розділені майже по-рівному: дев'ять УВО, а дев'ять ОУН.

Коли ми тепер з перспективи довгих декад спостерігаємо тодішні дії Коновальця і його найближчих, то ми з дива не можемо вийти, які єдино правильні і доцільні вони були. А коли зважити щораз важчі обставини, то тим більший наш подив, бо було направду дуже важко. Не тільки умови побуту були нестерпні, але на кожному кроці важкий і відповідальний вибір, від якого залежала не лише доля найкращих людей, але ціле майбутнє визвольної боротьби. Полковник вправною рукою веде УВО, підбираючи щонайкращих людей на співробітників і протягом не цілої декади постає довкруги неї велика леґенда. На неї щораз більше звернені очі української спільноти, наших приятелів і наших ворогів.

Але міняється час і міняються потреби. Прямо незрозумілим є, як тоді вже Полковник зрозумів — один з нечисленних, а може одинокий так ясно і рішуче, — що треба нових організаційних

форм, нових засобів, нових методів боротьби, бо наступає нова доба. І, як личило справжньому провіднико́ві, рішається він перебудувати цілий визвольний рух з бойової революційної організації УВО в політичну революційну організацію ОУН.

Але не багато було таких, що бачили так далеко, як бачив Полковник, через що поставали чималі труднощі. Романтика УВО, героїчне її минуле, загартовані бойовики, захоплені своєю працею провідники не могли так легко переключитися. Вони бо не бачили того, що несе, що вже принесло життя, що бачив Полковник. І почалися тертя, нарікання, конфлікти. Можемо з повним переконанням сказати, що тільки завдяки Полковнику вдалося перейти ці складні моменти з великим успіхом і в короткому часі. Вже найближчі роки показали правильність його рішень. Створена ОУН росла на очах, її ряди збільшувалися, її духовий зміст поглиблювався, вона зразу поставила визвольний рух українського народу на відповідну висоту, в перших рядах рухів цього роду. Навіть ганебна большевицька »границя на замку« не могла стримати впливу і проникання нових ідей.

Побачили це і зрозуміли большевики. Після стільки невдалих спроб, рішили його за всяку ціну вбити. Від бомби підісланого ними аґента він гине на вулиці Роттердаму, 23-го травня 1938 р.

Чергова велика невдача Москви. Дванадцять років тому аґент убив на вулиці Парижу Головного Отамана, щоб зірвати і зупинити визвольну боротьбу українського народу. Отамана Москва вбила, але визвольної боротьби не зупинила, а навпаки загострила її. Тепер те саме вона мала на цілі: зупинити визвольну боротьбу українського народу. Голову Проводу Українських Націоналістів вона вбила, але боротьби взагалі не зупинила. Своїм нелюдським вчинком причинилася до її буйнішого розвитку, до зміцнення її коріння в українському народі. І коли незабаром надійшла завірюха Другої світової війни, ОУН, створена Євгеном Коновальцем, виконала свій обов'язок.

Щоб ближче пізнати спосіб думання Полковника запізнаймося з деякими його думками. Ось як він бачить революцію, її розгортання і керування нею:

»Ми досі на ділі пропаґували тільки потребу національної революції і її підготовки. На ділі, одначе, тої підготовки ще направду не починали. Те, що досі в цьому напрямку робилося на Зах. Українських Землях, не можна ще назвати поважною підготовкою революції. Був то у великій мірі дилетантизм і намацування, як саме ті перші спроби підготовки повинні б виглядати. Ми навіть досі не з'ясували собі, як слід, як повинна б національна революція в нас виглядати, який повинен би бути її зміст, її методи та її остаточні завдання. Національна революція, то, на мою думку, поняття ширше, ніж саботажі, терористичні акти, навіть масові відрухи чи навіть повстання. Все те — тільки засоби, яких

ми не повинні відпекуватися зразу і їх виключити з нашої програми, але рівночасно мусимо собі точно здавати справу, що все те, навіть разом узяте, ще не вичерпує поняття національної революції, як руху, який повинен в основі зробити переворот, і то не тільки фактичний, але й психологічний у нашому народі.

Національна революція не повинна ставити собі за виключне завдання вибороти для українського народу державність, яка б на другий день провалилась, але вона повинна вже в стадії своєї підготовки перемінити психічну структуру українського громадянства, щоб воно було здібне взяти участь у підготовці тої революції. Націоналістичний рух мусить далі витворити всю ту необхідну, на мою думку, систему, як думає він після проведення революції забезпечити українську державність перед небезпеками і як взагалі та держава повинна б виглядати.

Провід того руху повинен, на мою думку, обов'язково бути за кордоном. У ньому повинні знайти місце не конче всі ті, що здібні зразу ж на безпосередній чин. Безперечно, воно було б ідеально, коли б у проводі знайшлися такі люди, що, одначе, на мою думку, не необхідно. Впрочім, і такий ідеальний підбір зробити було б дуже важко, коли взагалі можливо. У проводі мусять бути тільки такі особи, які по своїй психічній структурі були б революціонерами, які ніяк не можуть погодитися з сучасним положенням українського народу і які самі собою являють відповідну вартість, як інтелектуали.

Провід не має і не повинен в момент підготовки мати за завдання виконувати поодинокі вчинки, — він повинен давати організації духовий корм, він повинен усім рухом заправляти. Провід повинен бути тою інтелектуальною верхівкою, тим штабом того руху, який повинен складати пляни, мати дальші перспективи і взагалі вести революцію до побідного завершення.

У Проводі не повинно бути тільки опортуністичних елементів, які шляхом дешевих компромісів хотіли б вести справу революції або перемішувати принципи з тактикою. Значить, члени Проводу повинні б бути провідниками революції, а не йти в хаосі такої.

Я згадав далі, що провід повинен бути за кордоном, бо тільки тоді провід може забезпечити тяглість революційного руху. Ви знаєте самі, що на займанщинах в бігу підготовки революції все будуть провали. Про те вже дбатимуть самі займанці. Значить, у момент провалів треба тої тяглої сили і того чинника, що був би в силі все назад полагодити і не допускав би до того, щоб самий темп революційної праці через провал слабшав. У таких моментах саме завдання проводу вказувати й налагоджувати на займанщині апарат. Зокрема в українському революційному русі провід тим більше мусить мати свій осідок за кордоном. Український революційний рух, що веде працю на різних займанщинах, мусить революційну діяльність гармонізувати, зводити, мимо різних умовин, в яких знаходяться поодинокі українські землі, до одного

спільного знаменника. Це ж можна робити тільки тоді, коли Провід буде поза українськими територіями, бо тільки тоді він матиме перегляд і зуміє та зможе спокійно й об'єктивно оцінювати всякі явища та кермувати справами.

Одне тільки необхідне, а саме: що Провід мусить мати зв'язок із українськими теренами і мусить уміти вчуватися в положення. При тих умовинах він не тільки може, але мусить накидувати революційним центрам свою волю, — розуміється, коли він сам уже точно знає, що треба робити, має складений плян діяльности і є переконаний в слушності своїх заряджень.

Важче натомість, на мою думку, завдання — погодити революційну діяльність на українських теренах з тими репрезентаційними функціями, які виконують в даний момент деякі члени Проводу на міжнародньому форумі. Тут, мабуть, ми з самого початку поробили багато промахів, і вони тепер на нас мстяться. Їх мусимо тепер направити, і то повинно бути зроблено в скорому часі. Це, одначе, можна буде зробити тільки після порозуміння з представниками крайових наших екзекутив на ширшому з'їзді«.

(З листа до Євгена Онацького з 21-го червня 1932 р.)

А в листі до інж. Дмитра Андрієвського з 17-го квітня 1932 р. він у цих самих справах пише:

»До того ж, одначе, треба приступити спокійно і здавати собі справу, що того питання з дня на день ніяк не вирішимо. Ми тепер входимо в другий етап нашої діяльности, далеко, на мою думку, важчий ніж перший.

У першому етапі ми мали завдання розпропаґувати справу українського націоналізму, справу українського соборництва, і то так між власним громадянством, як і між чужими. Тверджу, що ми з того завдання вив'язалися, мимо дуже несприятливих для нас умовин.

У першому етапі ми теж завершили ще одне завдання, а саме — дали основи для наших організацій на европейській еміґрації, в Америці і в Канаді, або, інакше кажучи, створили ми собі запілля, без якого революційна організація не може існувати й працювати. Ми, врешті, розбудували свій апарат за кордоном, який рівнож нам дуже необхідний.

Можливо, що в розгарі нашої минулої пропаґандивної діяльности ми надто вискочили наперед в порівнянні до етапу націоналістичної організації на українських землях, але то вже промахи, яких у бігу нашої діяльности оминути важко. Ходить тепер про те, щоб своєчасно поробити корективи«.

Своїм конкретним підходом і прагматизмом Полковник ще й сьогодні дивує нас, хоч ми маємо за собою свій і наших попередників досвід:

»Тепер на черзі стоїть у нас питання *постановки оформлення*

ОУН на окупованих теренах, як теж надання *діяльності ОУН відповідного змісту.*

Справа ця, на мою думку, нелегка, і нам треба буде тепер добре закасати рукави, заки ми зможемо знайти правильне рішення. Революції, за згори складеною схемою, ми не підготовимо й не переведемо. Все мусимо бути приготованими на те, що в бігу тої підготовки стрічаємо різні труднощі. Ставити ОУН на еміґрації було далеко легше, ніж на українських землях, і ми надто захопилися тими нашими успіхами та думали, що також усе так гладко піде нам із ставленням ОУН на окупованих теренах. Я згадав собі справу в тих труднощах і свідомо ждав, доки в націоналістичних організаціях на окупованих землях не відбудеться певний фермент і саме життя не вкаже їм того шляху, якого вони повинні притримуватися при дальшій підготовці революції«.

(З листа до Євгена Онацького, Рим, з 18-го травня 1932 р.)

Полковник ніколи не боявся критики, чи навіть самокритики. Він холодно аналізував зроблену роботу, викривав доконані помилки і старався їх направити. А де треба було і де керівний колектив Організації, чи поодинокі люди заслуговували на це, він не стримувався з признанням. За добре виконану працю треба людям дати те, що їм належиться. В усіх своїх діягнозах він старався бути як найближче до дійсности. Будував він на тому, що було, а не тому, що хотілося б мати:

»Ми заініціювали організований націоналістичний рух, ми допомогли йому оформитися, ми даємо йому ще й тепер інєкції, але ми його не ведемо. У мене починають родитися сумніви, чи нам його теж, мимо нашої найліпшої волі, вдасться повести. Не виключено, що з розвоєм того руху, його провід нам хтось вирве й поведе далі. На Великій Україні той рух розвивається без найменшого нашого безпосереднього впливу, бо посередній вплив на оформлення того руху ми, безперечно, маємо. На західніх землях той рух виявляє більше радикальні тенденції, ніж це декому з нас бажане. Не виключено, що ми вже в недалекому часі опинимося супроти того руху в ролі батьків без відповідного впливу на його дальший розвій. З того ми мусимо, як ті, що себе вважаємо Проводом, — точно здавати собі справу, коли певного дня не маємо опинитися в досить неприємному становищі. Молодий націоналістичний рух на зах. землях нас ще толерує, — я певний, одначе, що з його скріпленням і внутрішнім оформленням, він, коли ми не намагатимемось знайти спільну мову, витворить свій власний провід«.

(З листа до Дмитра Андрієвського з 15-го квітня 1932 р.)

В революційному підпільному життю, де невеликий гурт людей стоїть проти армій у мундирах і армій шпигунів, де не розпоряджається майже ніякими засобами, а мається проти себе держави і всі їхні засоби, де одиниця стоїть у бою проти полків

і дивізій, не раз бувають хитання, сумніви, нераз бувають хвилини, в яких навіть найсильніші можуть втратити віддих. Таких хвилин, чи навіть цілих етапів в діяльности УВО, а потім ОУН було безліч. І саме в таких хвилинах Полковник виявляв свої найвищі вартості провідника:

»Я тверджу, що до т. зв. »паніки« чи »депресії« немає ніяких причин. Дивлячись на розвій справи на Зах. Землях, я тверджу, що ми повинні захоплюватися, що кинені нами ідеї й гасла знайшли такий податний ґрунт серед нашого молодого покоління. Підготовка для ставлення ОУН уже переведена. Тепер стає рубом питання тільки, чи той націоналістичний рух на Зах. Землях зуміємо оформити, надати йому бажаного змісту і повести справу далі наміченим нами шляхом. Врешті, чи як ПУН зуміємо ми той рух відповідно здисциплінувати, себто собі підпорядкувати. То питання, що вимагають від нас під сучасну пору напруження наших умів і вкладу з нашого боку досить багато праці.

До вирішення тих завдань ми мусимо приступити енергійно, без передражнення і без надто великого поспіху. Вирішувати те завдання ми не сміємо самі по-диктаторськи, а мусимо притягнути до того ті елементи з Зах. Земель, які вже досі нам більше або менше доцільно ту справу ставити. Ми мусимо старатися ОУН на всіх окупованих землях ставити, але мусимо старатися відрізняти те, що нам бажалося б, щоб було зроблено, від того, що на ділі можна зробити.

Простудіювавши як слід самі справи, виробивши собі думку, я певний, що ми зуміємо теж знайти спільну мову з націоналістами з окупованих наших земель. Рекапітулюючи сказане, я заявляю:

а) Я особисто не маю нічого проти, щоб ми між собою актуальні проблеми ставили різно, — то тільки нам допоможе їх вирішити. Виключаю натомість усякі ультимативні вимоги, бо такі готові надзвичайно комплікувати відносини між нами самими. Дякуючи тому Вам за те, що Ви у Вашій заяві досить різко порушили засадничі питання, я тільки мушу застерегтися проти Ваших погроз, що, мовляв, на випадок неполагодження Ваших вимог, Ви мусіли б витягнути висновки відносно доцільности приналежности Вашої до ОУН«.

(З листа до Дмитра Андрієвського з 17-го квітня 1932 р.)

Побачивши те все, що тут сказане і наведене, ми аж ніяк не можемо дивуватися, що полковникові Євгенові Коновальцеві удалося створити УВО, перебудувати її в ОУН і так розвинути та закріпити, що вона встоялася в найважчих умовах боротьби, що вона з успіхом перейшла Другу світову війну, що вона, хоч в не одному скалічена, перетривала всі внутрішні заколоти, яких ніяка революційна формація і ніколи не могла уникнути.

З постанням ОУН щораз помітніше пересування вагомости з УВО на ОУН. Виявляється це насамперед в бойових акціях на

ЗУЗ. ОУН, особливо деякі групи Юнацтва ОУН, творять свої бойові групи, які швидко зростають чисельно, відбувають вишколи й готові до акції. Крім різних інших льокальних акцій переводять вони осінню 1929 р., головно Бойова група середньошкільного Юнацтва у Львові, перші саботажеві акції, що стали генеральною пробою до широкозакроєних акцій літом-осінню 1930 року. Одночасно з тим персональний тиск молодого елементу, що прийшов зі студентськими націоналістичними групами виразно намагається захопити керування революційною роботою, що дотепер було майже неподільно в руках вояцтва українських армій Визвольних Змагань. Особливо видно це після смерти сл. п. сотника Юліяна Головінського, якого замордувала пляново польська поліція. В січні 1933 р. після відкликання з посту Крайового Провідника Нового (псевдо), ведення справ перебрав його заступник, референт пропаґанди Степан Бандера, який з червнем 1933 р. призначений формально на Крайового Провідника і був ним аж до свого арешту 14-го червня 1934 року.

*

Степан БАНДЕРА, народжений в 1909 р. в численній родині українського священика, о. Андрія, в селі Угринів Старий, повіт Калуш, Галичина. Вже на гімназійній лавці в Стрию включається він в діяльність УВО, де працює спершу в організаційній і розвідувальній, а опісля пропаґандивній ділянках. З 1931-го року він — керівник референтури пропаґанди Крайової Екзекутиви ОУН на Галичину. Як керівник пропаґанди виявив він себе не лише добрим організатором, динамічним провідником, але також автором цілого ряду цікавих більших і менших писань. Хоч майже ніщо з його писань з тих часів не збереглося, але його тогочасні співробітники свідчать однодушно, що це були цікаві і вартісні речі. Завдяки тому він краще будь-кого іншого надавався на пост Крайового Провідника, на який призначив його Голова ПУН, полк. Євген Коновалець.

Вже перші місяці діяльности С. Бандери на цьому пості потвердили правильність рішення Полковника. Крайова Екзекутива дуже швидко розгорнула таку всесторонню і динамічну діяльність, що виразно затьмарила попередні роки. Сам Бандера у своїх біографічних нотатках так характеризує цю діяльність:

а) організаційна розбудова з особливим узглядненням Волині, Полісся, Холмщини і Підляшшя;

б) численні вишколи в усіх ділянках організаційної діяльности;

в) масові акції: протимонопольна, шкільна;

г) наголос на протибольшевицьку боротьбу з окремим наголосом на захист українського населення під большевиками, яке саме в той час переходило через найважчі роки масового винищування колективізацією, голодом і надсуваючими познаками масового поновного терору;

ґ) бойова діяльність з пересуненням наголосу з експропріяцій державних грошей на акти терору проти представників окупаційної влади і її вислужників.

До цього треба додати пожвавлену видавничу діяльність. Крім видань з-за кордону, які надходили в щораз більшій кількості завдяки добре наладнаному нелеґальному постачанні через кордони і кольпортажі в краю, Крайова Екзекутива видавала значну кількість власних матеріялів, а між ними періодики »Юнак«, »Юнацтво«, »Бюлетень КЕ«, які, не зважаючи на щораз більше настирливі поліційні розшуки і переслідування, появлялися майже безперебійно.

Польська влада, дефензива й поліція не могли не бачити цього і тому вони намагалися якнайширше розбудувати сітку, як це вони казали, внутрішньої інформації, щоб при допомозі доносчиків добувати потрібні їм дані. Ясне, що ОУН мусіла проти доносчиків боротися і саме за часів керування КЕ С. Бандерою тих доносчиків знищено (унешкідливлено) значне число.

Особливо два бойові акти того часу звернули на себе увагу і відбилися широким відгомоном у світі. 22-го жовтня 1933 року Микола Лемик вбив у приміщенні большевицького консуляту у Львові секретаря цього консуляту Маїлова, а на суді заявив, що це є відповідь ОУН на масовий голод в Україні, зорганізований большевицькою Москвою; а слідуючого року Гриць Мацейко вбив міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького. Атентат на міністра Перацького був кульмінаційним пунктом і найвищим осягом бойової діяльности українського національного підпілля взагалі.

Ясно, що після того польські органи безпеки поширили свою діяльність і робили все можливе, щоб розправитися з українським націоналістичним рухом. Одначе, це вже було запізно. Рух поширився в народі і всілякі арешти й засуди керівних органів ОУН були тільки ліквідаціями тих органів, а рух ріс і розвивався серед народних мас. Фактично, ті всі безчисленні арешти, суди, присуди, а потім концентраційний табір у Березі Картузькій показали слабість польського уряду і продемонстрували його безпорадність. Хід подій вирвався польській владі з-під контролі і націоналістичний рух пішов за своїм власним законом розвитку, а не раз вже по інерції. Витворювався дивний стан: значно послаблювався часово вершок організаційної піраміди, але щораз то могутнішою ставала людська база. Цієї людської бази вже ніяка польська влада ні розгромити, ні унешкідливити не могла. Поліційні розгроми обмежувалися до вершка організаційної піраміди (драбини) і до, хоч численних, але мало успішних ударів у терені.

(Далі буде)

Степан ГАЛАМАЙ

ПРО КНИГУ, НА ЯКУ МИ ЖДАЛИ

»... Люди, які ввесь час у своїй праці є свідомі, що кожної хвилини самі можуть втратити життя, такі люди вміють як ніхто інший цінити життя...
...та наша ідея така велична, що не одиниці, не сотні... треба посвятити«.
(Степан Бандера)

Високо цінимо й дуже подивляємо ясність викладу, сміливість думки, широкі обрії, всесторонній підхід до сливе кожної важливої проблеми в житті нації, неперевершену силу переконливости й найпаче незнищенну віру в живучість українського визвольного революційного націоналізму та подібні непроминальні вартості, що схоплені й розвинені у книзі, на яку ми всі, українські патріоти, чекали. Із великого багатства тем, думок, вказівок чітко й із залізною логікою випливає як провідна нитка, як центральна справа нічим незахитане, безсумнівне переконання про єдино-успішність революційного шляху визволення української нації. І цілком слушно редактори Данило Чайковський і Степан Ленкавський, разом з автором передмови Ярославом Стецьком, дали цьому першому томові творчости Провідника Степана Бандери назву: *»Перспективи Української Революції«*, що недавно появився на книжковому ринку, як видання ОУН, Мюнхен, 1978 р., стор. 640.

»Автор бачив імперію й систему зсередини й іззовні, її слабкість і силу — пише в »Передмові« Ярослав Стецько. Викриваючи політику т. зв. мирної коекзистенції майже чверть століття тому, як політичний візіонер передбачає усі від'ємні й руїнні елементи її для вільних націй. Його арґументацію того часу можна дослівно повторити стосовно сучасної політики т. зв. детанту...«.

Степан Бандера вмів дуже реально оцінювати міжнародню ситуацію, а діючі в ній фактори розглядав завжди із принципово самостійного українського становища. Між іншим, як відповідальний Керманич розгортання революційної боротьби в Україні та зовнішньо-політичних акцій передусім за кордоном Степан Бандера сміливо перестерігав перед »прив'язуванням української визвольної справи до чужого воза«. Він писав: »Визвольні змагання України й інших народів можна було б зв'язувати із протибольшевицькою боротьбою чужих держав тільки на платформі союзницького відношення, при зобов'язуючому узгідненні цілей та при належному забезпеченні наших країн і потреб нашого фронту боротьби в цілості ведення війни.

У кожній міжнародній ситуації, без уваги на поставу до нас і до наших змагань зовнішніх сил, ми своєю боротьбою проти російського імперіялізму й большевизму об'єктивно причиняємося

до оборони всього світу. Боротьба України і всіх народів, об'єднаних в АБН, постійно виконує цю місію... байдуже чи це доцінюють чужинці...«

(Степан Бандера: »Перспективи Української Революції«, видання Організації Українських Націоналістів, 1978 рік, стор. 195).

Степан Бандера, як революційний стратег і сам постійно й безперебійно всіми думками, всім своїм єством мислив, плянував, допильновував, щоб ціла Організація діяла для визволення українського народу і скеровував увагу в тому напрямі українського патріотичного загалу. Він писав: »Кожний труд і кожна жертва українських сил, української крови в боротьбі проти большевизму мають найбільшу вартість та ефект, як для України, так і для всього людства тоді, коли вони віддані на українському визвольному фронті або для нього. Всі українські політичні й військові намагання за кордоном повинні бути спрямовані всіми дорогами, всякими способами і з усіх частин світу на підсилення революційно-визвольної боротьби на *Рідних Землях*. Всі українські закордонні чинники й кожен українець повинні цілою своєю поставою і працею виразно заступати позиції українського революційно-визвольного руху і згідно з ними поступати...« *(там же, стор. 196)*.

Також як політичний провідник та державний муж Степан Бандера стверджував, що політична діяльність, праця тих, хто вважав себе націоналістом, завжди була й мусіла бути боротьбою, не тільки змістом, але й форми її були завжди такими. Всі інші справи, зокрема внутрішньої політики, в нас завсіди були трактовані і розв'язувані у світлі боротьби з ворогом«.

Він добре знав, що за кордоном умовини не такі трудні, як в Україні. Ми знаємо, що з різних боків, мов уїдливі мухи, роздавалися голоси про невідповідність, недоцільність революційного підходу до боротьби з ворогом, проходили справжні пропаґандивні кампанії абож вчені »диспути« з підступними тенденціями найперше підмулити ідейні основи націоналізму, а згодом заплямувати провідних людей визвольного руху, як нерозумних і шкідливих фантастів, щоб відірвати та відстрашити від них ширші маси українців, що в кінцевому результаті обезголовлювало та знеохочувало українських політичних еміґрантів до будь-якої вже суспільної, не кажучи вже про політичну працю, зусилля для добра України.

Тому то, як передбачливий політичний провідник і як прекрасний знавець рушійних сил українського народу, Степан Бандера дуже скоро, бо вже в журналі »Визвольна політика« (1946 р.) підкреслював величний характер й різку протиставність української ідеї супроти всього того, що несе нам Росія.

»Наша ідея рівности та братерства всіх людей у народі — протиставна до большевицької клясової теорії та практики, яка перетворює народні маси на невільників і жебраків, з одного боку, а із другого — дає необмежене панування і сваволю панівній кліці

комуністичної партії. Наша ідея позитивної, творчої ролі держави, яка має обороняти, організувати і сприяти вільному життю й розвиткові культурного поступу і господарського добробуту народу й людини, вона протиставна большевицькій системі гноблення, визиску і нівечення людини та народних мас державою, одним великим концентраційним табором«.

З усіх писань Степана Бандери дуже ясно виникає, що український революційний націоналізм — це найдинамічніша сила, що є різко протиставна до інтернаціонального комунізму й большевизму. Він в духово-концепційній площині оформився, як це неодноразово видвигає Ярослав Стецько, як передовий рух із універсальною платформою.

У »Слові до українських націоналістів«, Степан Бандера, як добрий батько, дорожить своїми борцями — він бо знає ціну життя, як ми це зацитували на початку, — а взяли ми ці речення з його слова перед польським судом у Львові, коли Степан Бандера був готовий прийняти присуд смерти, — розуміє їхні перешкоди й небезпеки вже серед земіґрантщеної дійсности поза межами України: »Виринають справи, в яких не завжди гаразд видно, де правда і як треба вчинити. Немає такої ясности, як у безпосередній боротьбі. Можна легко розгубитися, заблукати.

Але не зіб'ється з дороги той, хто кожний свій крок орієнтує на головну мету — визволення України, хто в кожній справі, в усякій ситуації кермується однією міркою: що і наскільки корисне визвольній справі«.

(Степан Бандера: »Перспективи Української Революції«, Мюнхен, 1978 р., стор. 129)

Як ми вже зазначили, ця книга Степана Бандери має велике багатство важливих, підставових тез, стверджень, плянів, вказівок і т. д. і наш журнал повертатиме до них ще не раз. В недалекому майбутньому надрукуємо передмову п. Я. Стецька до цього першого тому творів Степана Бандери.

Ця книга, на яку ми ждали, заслуговує на найбільше поширення серед читацької громади. Молоді допитливі уми, студенти політичних наук, історики і взагалі суспільно-політичні діячі з великим вдоволенням, із немалою користю для себе познайомляться з духовими скарбами цього твору.

З технічних зауваг відмітимо таку: В рубриці *»Помічені помилки«* на стор. 262-ій написано: »Підрозділ »Наші завдання за кордоном« не був працею Степана Бандери«. Мабуть треба було б додати, що тому цей підрозділ в цій книжці не надруковано.

Наголовки поодиноких розділів дають добрий перегляд тематики, що її дуже дбайливо й незвичайно ясно виклав Керівник модерного революційного руху, чиїм іменем большевицькі публіцисти, науковці та ідеологи називають все, що щиро українське, самостійницьке, високоякісне й величне.

Степан ЛЕНКАВСЬКИЙ

ЛИСТ ДО П. ПОЛТАВИ

Від Редакції:

Трудно передбачити, коли писання проф. С. Ленкавського евентуально будуть надруковані і тому, щоб хоч частково зберегти спадщину й хоч би неповний духовий образ сл. п. проф. Степана Ленкавського, друкуємо (мабуть вперше) його листа до провідного публіциста й старшини УПА, члена Проводу ОУН й УГВР, Петра ПОЛТАВИ, який загинув смертю героя в Україні. Подаємо в скороченні.

*

Слава Україні! Чужина, червень 1951.

Дорогий Друже!

З приводу Вашого листа з серпня 1950 р. хочу обмінятися з Вами думками про справи, порушені й непорушені Вами. Крім Вашого листа я трохи »знайомий« з Вами з Ваших статтей і брошур (які тепер уже і на еміґрації значно поширені) і лаконічних оповідань д. (. . .) та з ентузіястичних характеристик подр. (. . .). Тому пишу до Вас наче до старого знайомого, не прилизуючи стилю підшуканими словами, щоб відкритим обміном думок причинитися до поглиблення розуміння поглядів (між обома частинами Організації).

Вперед декілька завважень з приводу Вашого листа . . .

Цей лист своїм націоналістичним змістом у великій мірі розгромив надії спекулянтів пришивати нашій крайовій боротьбі неокомуністичні тенденції. Хоч це, як і треба було сподіватися, не перешкодило людям із мідяним чолом через декілька місяців подавати в американському журналі лівого напрямку пояснення . . . що він визначний підпільний журналіст лівого, соціял-демократичного напрямку — факт великого престижевого значення для них і разом з тим деяке приниження для інших політичних угруповань, які ніякого листування з підпільною Україною не мають. Це не закид і не вина Ваша, що закордонних відносин не знаєте зблизька. Мені цілком ясно, що Ви мусите якось відповідати на листи, які без Вашого відома для Вас безвідповідально замовляють і Вам пересилають, але тепер треба і Вам призадуматися чи варто надалі обирати собі партнером для кореспонденції якраз кількох марксистів, які в політичному житті еміґрації ніякого значення не мають (а хоч би навіть і мали!) і вирізнювати їх як інтересного для Підпільної України, що проти большевизму бореться, партнера для політичної дискусії. Мені здається, що найдоцільніше було б зазначити свою дистанцію до такого партнера і, коли вже давати

відповідь, то не в формі особистого листовного звернення, але в формі статті.

Але про це тільки так, мимоходом. Закид ставлю Вам інший.

За цілком невідповідне і невластиве виглядає мені те, що Ви в тому ж листі, в якому політично відсепаровуєте себе від марксизму, водночас ставитеся до марксиста аж так дуже довірливо . . .

У нас існує формула, що за державне визволення можуть, тобто мають загальнонаціональний обов'язок і признаване нами право, боротися всі українці, в тому числі і марксисти. Формула правильна, але ми цю формулу стосуємо механічно, шабльоново й через те втрачаємо деколи критерії правильного підходу до політичних фактів. Я, наприклад, не уявляю на площині якого довір'я можна боротися, маючи за союзників боротьби за національні цілі переконаних марксистів. Зрештою, де є такі марксисти, що прагнуть до УССД? Якщо вони справді марксисти, то практичне примінення нашої теоретичної формули до них дорівнює нулеві. Марксист тим і відрізняється від нас, що він клясовим цілям підпорядковує національні і в практичній політиці змагати мусить до розслоєння нації на кляси, а не до інтеґрації всіх національних сил. Він на всякі національні обов'язки й ідеали типу УССД принципово свище, як на »історичні пережитки«... Нам приємно прислухатися, що і марксист трубить »тоже« в самостійницьку дудку, нам хочеться думати, що він справді перестає бути марксистом і на цьому будуємо самообман про його основне переродження, а в консеквенції наражуємо себе на внутрішні диверсії й ідейні інфільтрації. Щоб цього не було, треба б погодитися на те, що всяке політичне залицяння до марксистів не переродже і не перетворює справжніх марксистів на кадри національно-визвольної революції, але над нами самими ставить знак запиту, замазує наше обличчя на підозрілий для антимарксистів червонавий колір.

Щоб допомогти нашим масам, яких змалку насильно затруєно марксизмом, струснути з себе большевицький намул, в нашій пропаґанді устійнилося умисне розрізнювання: атакувати сталінізм як ворога, але марксизму і комуни не зачіпати, навіть інтерпретувати сталінізм як ошуство і зраду правильних і »передових« ідей жовтневої революції . . . Але займання ворожого становища до самої кремлівської кліки, а не до комуни і марксизму взагалі, є початковим етапом, за яким мав би прийти другий — відкинення антинаціональних позицій комуни і марксизму. Коли цей другий етап занадто довго не приходить, тоді наші власні люди, особливо на чужині, починають не знати, які є наші фактичні позиції . . . Тоді ми вдарили відкрито по комуні, стрінулися із закидом про поворот на позиції II-го Великого Збору, але розвіяли створений нами хаос в людських головах. Можливо, що в Краю народні маси багато не філософують і для них є самозрозуміло, що наша боротьба проти большевизму є тим самим боротьбою проти всякої комуни . . .

Ваших вишкільних матеріялів я не мав нагоди бачити. По змісту »Календарця Українського Революціонера« за 1950 р. виразно видно, що націоналізму не то що не викидається на смітник, як це комусь хотілося б, але його виразно стверджується навіть і в трохи традиційних формах, на що ми тут не дуже собі позволяли. Наприклад, у 1945-47 рр. ми під тиском опозиції усунули були з програми юнацького вишколу »Декалог« і аж завваживши, що юнаки потайки його відписують із старих мельниківських видань і між собою кольпортують, впровадили його, як обов'язковий.

Ви пишете, що наше гасло »За УССД« треба конкретизувати »за відокремлення України від Росії«. Ми також спостерігаємо тут, що не колгоспники, але деяка частина наддніпрянської інтеліґенції потребує усвідомлення в тому напрямі. Свого часу ми плянували видати окрему збірку статтей, які доказали б реальність та історичні, культурні й економічні основи окремішности України від Росії, але плян цей закинено. Тепер треба його таки зреалізувати. Треба пробувати різних шляхів, щоб потреба »відокремлення« стала самозрозумілою і бездискусійною аксіомою для східньоукраїнської інтеліґенції . . . Найправильнішим уважаю якраз обраний Вами шлях — звернення до національної свідомости української людини. Теоретично є можливість перетягати їх тимчасово і штучно на шлях тітоїзму, вважаючи тітоїзм переходовим етапом наближення до наших позицій. Про такі утопії часами »болтають« еміґранти і це може також когось у Вас закортіти . . .

. . . На мою думку, це була б даремна затрата часу й енергії пробувати штучно покликати проти себе до життя тітовську змію-ку. Тітоїзму штучно насадити не легко, він мусить виростати з природного ґрунту, якого на Україні, особливо Східній, немає. У віддаленій від сусідства з Росією Югославії він виріс на підложжі міцно розвиненого сербського патріотизму, який не терпить диктату чужинців. На Україні замість того є хворобливо розвинені протилежні тенденції — великопростірні концепції. Наперед треба ці штучно насаджені концепції перебороти, — розбудити почуття національної гордости, патріотизму, протиставности до чужинців, навіть розуміння шкурного інтересу з політичної й економічної самовистачальности, щоб створити серед інтеліґенції природне підложжя для українського тітоїзму. Але коли це було б зроблене, тоді буде створений ґрунт для прямого переходу на позиції національно-визвольної революції і тітоїзм не буде перехідним мостом до націоналізму, але баламутною, окружною дорогою для рятування комуни, на яку буде марно розтрачувана національна енергія і початком вишальтовування з дій націоналістичного фактора.

Про заторкнені у Вашому листі питання пишу коротко. Ширше обговорення цих тем ми вислали . . .

... Ідучи по лінії Ваших побажань, ми висунули їм відповідні пропозиції. Вони з відповіддю на них зволікають, сподіваючися мабуть від Вас інших пропозицій і шукають різних закарлючок, щоб вину за невдачу перекинути на нас. Справа застрягла на мертвій точці. Не без впливу є тут і комплекс обопільного недовір'я, про який не говориться, але який фактично сильно діє ... Остається робити паралельно, окремими дорогами для спільної справи. Ми так робимо і — поскільки нам видно — вони стараються по-своєму теж так робити.

Щодо Ваших завважень ... перестали друкувати статті такого змісту, бо крім статтей нічого іншого в тому напрямі не було зроблено ... Коли ми вже при філософії, то моя дружня порада Вам: не вживайте в статтях, що мають бути друковані, арґументів про незакінченість філософічних спорів, про боротьбу філософічних систем і про припізнене філософське пояснювання наймодерніших здобутків науки, як доказів про непотрібність філософського світогляду, бо хоч так завжди було і буде — це ніяка перешкода для людей мати свій філософський світогляд (точки 3-5 Вашого листа). Отже з філософією ми труднощів не маємо, але з вихованням наших кадрів, а особливо Юнацтва виринають завжди проблеми світогляду і менш-більш однородного світоглядового вирівняння людей, що в наших рядах уже є, а не тих, що ми їх вербуємо і погляди яких з природи речі мусять бути якийсь час незіграні і сорокаті. Але не змагати до якогось найзагальнішого уодноріднення поглядів власних людей, та ще в закордонній ситуації, де людей не сковує з собою щоденно спільна доля боротьби проти безпосереднього ворога, на довшу мету неможливо. »Життєвий ідеалізм«, який Ви пропонуєте, може бути тимчасовим сурогатом. Самі знаєте, що це тільки поверхова розв'язка для тимчасового виходу ...

... Ми дали змогу виявитися течіям наших членів-наддніпрянців, у яких роками придушуваний релігійний комплекс шукав шляхів свобідно виявитися, зокрема внаслідок ворожих диверсій у Православній Церкві на еміґрації і з деяким піднесенням релігійного патосу через наші демонстрації проти большевицького переслідування релігії ...

До соціяльно-програмових доповнень і уточнень мушу сказати, що ми привітали їх з полегшенням, бо вони усунули передусім вічну мороку з колгоспним питанням і замкнули рота услужливим інтерпретаторам і пояснювачам нашої програми, що пришивали нам малощо не комуністичні тенденції. Тепер ми заставили декількох людей ґрунтовніше це проаналізувати. Як проєкт буде розроблений, пішлемо Вам під розгляд і тоді буде можна мати цілком конкретний образ також нашої соціяльної й економічної політики.

Сталінська конституція не дає нічого більше поза найелементарнішими правами людини, які в XX стол. є визнані і здійснені усім світом і конституціями майже всіх держав. Ми ж не живемо в середньовіччі. Тепер держава переслідує фабриканта за визиск робітника, за недотримання тарифи платень. Власне капіталістична держава! Безплатного лікування чи платних урльопів (відпусток) ніякий европейський робітник не вважає тепер за привілей, який треба виборювати чи випрошувати, або вихваляти за те державу, але за своє самозрозуміле право, навіть не право, але за елементарний порядок і навіть в голову йому не приходить, що він міг би бути порушений кимсь. Він незадоволений не браком елементарних прав, але тим, що хотів би мати в коротшому часі, як може, наприклад, кращі меблі, вигідніше мешкання чи своє власне, мотоциклет замість ровера. В сталінській конституції немає ні однієї обіцянки, яка не була б віддавна елементарною основою життєвого стандарту на Заході. Це доказ, що не комуна несе »прогресивні« ідеї, але що комуністична диктатура поробила з конечности уступки перед демократичними правами людини, але запозичивши їх, вона не хоче їх здійснити, бо вони чужі для комуни, вони не комуністичні, але демократичні, принесли б свободу і небезпеку для комуністичної диктатури. А скільки є і таких програмових пунктів (не практичних), по яких прямо можна бити, як неґація родини і її нерозривности, неґація господарської ініціятиви свобідної людини. Можна бити по ідеології комунізму, хоч це штука складніша, як по практиці, бо їх діялектика гнучка і слизька, як гадюка.

Інтерпретацію, що УССД це демократична республіка ми прийняли без глибших дискусій за обов'язуючу, як і всі уточнення й доповнення. Для нас назагал це справа другорядного значення, як саме буде умеблювана наша хата, головне — як вигнати з неї непрошених гостей. Але коли люди потребують наперед точніше знати, чи умеблювання їм засмакує, заки рішати, чи взагалі варто виганяти чужинця з нашої землі, тоді й найкраще розмальовані меблі можуть не підійти під індивідуальні смаки. Вся суть у відчуванні самої потреби визволення і потреби закріплення його здобутків, а не в раціоналістичному резонуванні, чи така або трохи інша програма буде більше під смак. Про такі домашні справи буде час і потім вирішувати. Ну, але нічого не вдіємо, коли маємо публіку з таким смаком. Все ж таки головний акцент повинен ввесь час лежати на супрематії самої ідеї суверенної державности, щоб на перший плян не випнулися дріб'язкові устроєві і програмові справи, в яких уже раз, у 1917-20 рр., потонула сама суть.

Накінець ще дрібна, термінологічна справа. Нам дуже ріже в вухо, коли у Вас уживаються заяложені большевицькі терміни типу: »прогрес, прогресивний«. Від десятків років усі закаптурені

комунофільські організації розпиналися за »поступ«, розуміючи під ним комунізм, називали себе і свою роботу прогресивними і цей термін зробився таки дуже підозрілим. Ясно, ми не проти поступу, але всякий поступ є щойно консеквенцією справжньої свободи. Я радив би оминати тих термінів, які по суті є порожні, а разом з тим підозрілі, та писати не про прогрес, а про свободу й державну самостійність, а прогрес прийде вже потім, як природний наслідок свободи.

Кінчаючи, хотілося б подати бадьорі новини з чужини. Фактичний стан такий, що українська справа у великій мірі вже вийшла з імпасу і хоч українці на чужині ніяк не можуть здобутися на єдину, визнавану всіми політичну репрезентацію, яка в зовнішній роботі щораз більше необхідна, зацікавленість нашою визвольно-революційною боротьбою з боку різних держав та реальні можливості зростають з кожним місяцем. Наслідки цього, я сподіваюся, почнете незабаром відчувати потрохи і в себе.

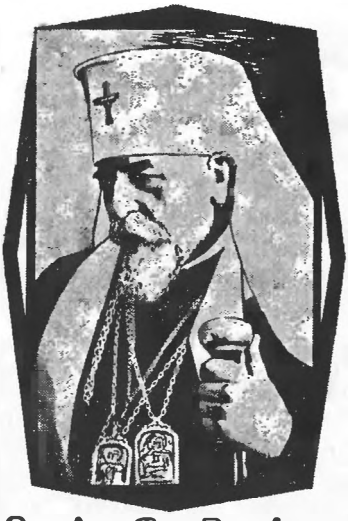
Щиро вітаю Вас і Друзів!

Героям слава!

»Русифікуються ті, кому не вистачає сили повірити і зберігати віру в Україну. Без духового відродження — нема й відродження віри. Ні один духовий переворот не відбувся без апостолів. І сучасне відродження можливе тому, що вони є. Віра не приходить після процесу розумового доказування. Спочатку людина спалахує, переймається вірою, і тільки тоді підбираються арґументи для готового переконання«.

(Ствердження й постанови V-го Великого Збору ОУН)

НЕ ЗАБУВАЙТЕ ВІДНОВИТИ ПЕРЕДПЛАТУ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ« НЕГАЙНО СПЛАТІТЬ ВАШУ ЗАБОРГОВАНІСТЬ! ПРИЄДНУЙТЕ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ І ЧИТАЧІВ!

З А Я В А

Недавно ми піднесли наш голос в обороні прав людини для наших вірних в Україні, в нашій Українській Католицькій Церкві та для вірних, що належать до інших віровизнань нашого народу. Ці права топче большевицький режим, не зважаючи на те, що це Богом дані людині права, без яких людина тратить свою гідність, волю, правду і справедливість.

Сьогодні знову підносимо наш голос у зв'язку з порушенням однієї із священних по релігії справ людини, права гідного уділювання їй справедливості при помочі судів. Людина — це істота, яка живе і вимагає справедливості, що їй належиться в суспільному житті. Суди суспільств уділюють таку справедливість згідно з природними законами й законами побудованими на природному і Божому праві.

У Совєтському Союзі цю основну потребу життя громадян постійно порушується, і замість справедливости у важних випадках ті суди творять несправедливість. Доказом на те є суди над так званими дисидентами, тобто над людьми, котрі виступають сміло проти порушування Божих і людських прав у Совєтському Союзі створеною там системою. Тих людей судять викривленими судовими засобами і методами, які нехтують елементарними судовими принципами — як доказ справжньої вини, оборона підсудного, вірогідні свідки та ін.

На наших очах поставлено перед суд і засуджено такі особи, як Анатоля Шаранського, Олександра Гінсбурґа, Віктора П'яткуса, Левка Лук'яненка, а інші сини нашого народу караються у в'язницях і концтаборах. Їхня єдина провина перед режимом є та, що вони відважилися відверто сказати йому правду в обороні людських прав. Суд над ними це суд над правдою, а судити правду, щоб побідила неправда, — це злочин перед Богом, людьми й історією. Тому ми з пастирського уряду, який маємо, до болю затривожені, підносимо свій благальний голос до сумління світу, протестуючи проти цієї великої несправедливости і кривди, й закликаючи весь вільний і справедливий світ до осудження цього найбільшого в історії зловживання людського судівництва.

Бог є справедливість, і наші вчинки стоять на вазі тієї вічної справедливости!

Дано в Римі, дня 13-го липня 1978 року.

‡ ЙОСИФ
Патріярх і Кардинал

ДО СВІТОВОГО СТАНОВИЩА

В. ГУТ-КУЛЬЧИЦЬКИЙ

РОЛЯ АФГАНІСТАНУ У ПЛЯНАХ МОСКВИ

Збунтовані частини армії і летунства в четвер, 26-го квітня ц. р. повели наступ на столицю Афганістану Кабул, по кривавій боротьбі захопили її і проголосили Афганістан »народньою демократичною республікою«.

Рональд Еванс і Роберт Новак, американські професійні репортери, доказували, що ніби Вашінґтон знав тиждень наперед про підготовку перевороту. Можливо. Та загальна реакція на Заході показувала, що Захід був заскочений переворотом. Коли ж пригадати, як то оцінювано СССР, а особливо теперішній його провід у західніх масових засобах інформації, то це заскочення покажеться зовсім зрозумілим.

Синдром троянського коня

У Гомеровій »Іліяді« греки, не будучи спроможними силою здобути Трої, вдалися до підступу, ціллю якого було приспати чуйність троянців. Як відомо, греки нібито покинули облогу і від'їхали до Греції, а під мурами Трої залишили дерев'яного коня. Троянці зловилися на підступ. Хоч їх Кассандра остерігала, вони втягнули коня в місто і святкували кінець війни. А серед ночі заховані в коні грецькі вояки вилізли, відчинили брами міста для решти грецького війська, яке назад вернуло під мури міста, і Троя перестала існувати.

Таким троянським конем є ширений на Заході погляд, що СССР визбувся вже революційного запалу та що теперішній провід старий і тільки треба боятися того, що прийде по ньому. У ширенні цього погляду анґажуються не тільки такі особистості, як Джордж Кеннан, або Рассель, який вже договорився до того, що ліпше бути червоним, як мертвим, але от і такі невинні одиниці, як Христофер С. Врен, кореспондент щоденника »Ді Нью-Йорк Таймс«, викинений недавно з Москви нібито через його шпигунську діяльність. Прикладом може служити його стаття у місячнику »Гарперс« за червень ц. р.

Вже сам заголовок першої частини у цій статті який голосить, що »Революція відходить на спочинок«, має присипляючі властивості. У тексті ж автор вмовляє в американського читача, що »пан Брежнєв і його компаньйони не є марксистські візіонери, як то їх змальовує совєтська преса, але постарілі, змучені люди, які тримаються влади тільки тому, що їм ніколи не було дано порядної альтернативи до влади«.

А про майбутнє? »... майже неможливо навіть сказати, хто будуть ті наслідники, — каже автор. — Я чув арґумент, що вони можуть показатися далеко небезпечніші на міжнародній арені тому, що успадкують ароганцію тотальної сили, але не будуть мати тверезого особистого ознайомлення з війною, яку має Брежнєв і його ґенерація«.

Правда, автор признає, що »Совєтський Союз збільшив свої збройні сили до чотирьох мільйонів вояків і дав їм найбільш заавансовану зброю«, але, на його думку, »Совєтський Союз більше турбується своєю власною безпекою, особливо від Китаю, як плянами аґресії«.

Совєтський Союз в Африці? Тут автор покликається на »приятеля-дипломата« з яким він погоджується, а який сказав, що »такі речі, як Анґоля — це дрібні вихватки« і вони зовсім не означають, що СССР змагає до опанування світу.

І якраз переворот в Афганістані показав, що такий погляд є ніщо інше, як синдром троянського коня. Факти ж бо показують, що у 70-их роках Москва розпочала широкозакроєну офензиву на некомуністичний світ. Чи ту офензиву задумав Брежнєв чи хтось інший у Політбюрі, а Брежнєв прибив тільки печатку, не є важливе. Важливим є те, що »старики« в Політбюрі зовсім не думали й не думають сидіти із заложеними руками й пасивно чекати смерти чи зміни.

А мала ця офензива два спрямування: проти колоніяльного чи напівколоніяльного стану у південній частині Африки та проти диктаторських чи монархістичних режимів самостійних держав.

У першому спрямуванні дії переходили через дві фази: 1. творення визвольних фронтів із включенням усіх незадоволених елементів; 2. опанування уже створених фронтів комуністами московської орієнтації. У Мозамбіку цей плян пішов гладко, в Анґолі натрапив на труднощі, а тепер з іще більшими труднощами зустрічається він у Родезії і Намібії. Для реалізації цього пляну створено там при співпраці т. зв. »фронтових держав« африканський »Ґулаґ«, як то про це репортував тижневик т. зв. американської старої лівиці »Ді Нью Ріпаблік«.

Дії другого спрямування також переходили почерез дві фази, тільки тут ці фази моделювалися на зразок революції у Росії 1917 року: березневої — буржуазної, і жовтневої — комуністичної.

У Португалії, як відомо, революція, яка повалила диктатуру М. Каєтано, мала таку ж широку суспільно-економічну базу, як російська березнева революція, та й очолював її зовсім помірко-ваних поглядів ґенерал. Друга ж революція, яка, на зразок жовтневої, мала поставити при владі комуністів, не вдалася і Португалія оминула долі сателіта.

Задумана за цим же сценарієм революція в Етіопії вдалася в тому сенсі, що у столиці Аддіс-Абебі нарешті засіли при владі комуністи — ставленники Москви. Що визвольна боротьба еритрей-

ців ще триває і що Сомалійський визвольний фронт — в часі писання цієї статті — ще не проголосив капітуляції — це справи іншого порядку.

І за цим самим сценарієм прийшли до влади ставленники Москви в Афганістані. В 1973 р. буржуазна революція повалила конституційну монархію, а тепер комуністична революція поставила при владі ставленників Москви. Про це тижневик »Ньюзвік« від 15-го травня ц. р. пише так: »Два військовики, які відограли найважливішу ролю у цьому перевороті — полковник летунства Абдул Кадір і майор Аслам — мали вже набиту руку в переворотах. У 1973 році, коли Дауд повалив сороклітнє панування афганістанського короля Мохаммеда Шагір Шаха, свого власного кузина і шваґра, якраз Кадір і Аслам допомогли йому той переворот провести«.

Коли розглядати всі вищезгадані події відірвано, як то звичайно має тенденцію робити західня преса, вони багато не говорять. Коли ж їх розглядати разом, вони виказують наглядно центральне плянування, яке могло робитися тільки у Кремлі. А коли ж воно так, тоді говорення про »занепад революційного духа«, про »пасивних стариків«, про »закинення боротьби за світову гегемонію« є нічим іншим як підсуванням троянського коня, присипляннм чуйности некомуністичного світу.

Песимістичні сценарії

Американський щоденник »Ді Вол Стріт Джорнал« за 2-ге травня ц. р., коротке повідомлення про комуністичний переворот в Афганістані закінчив ствердженням, що »США тепер є у клопоті«. А американський тижневик »Ньюзвік« за 15-те травня ц. р. у звідомленні »Після перевороту в Кабулі« писав: »Багато (людей) у Тегерані і в Ісламабаді висловлювало переконання, що встановлення комуністичного режиму в Кабулі принесе політичні клопоти для Ірану й Пакістану«. Далі там було наведено погляд директора західньоевропейської розвідки, що »слідуючим кроком може бути спроба розділити те, що ще лишилося із Пакістану при допомозі відродження сепаратистичного руху між племенами, які живуть на границях Афганістану з Пакістаном та Іраном. А після того, згідно з тією школою думки, — продовжували кореспонденти »Ньюзвік« вже від себе, — комуністичний табір має надію скинути шаха Ірану й осягнути, через своїх ставленників в цім районі, одну з історичних цілей Росії: прорив до Індійського океану«.

Цікаво, що ця туга царської Росії за тепловодним портом тепер, у зв'язку з обговорюванням афганістанського перевороту, часто повторюється, як от хоч би у досить обширній статті Вілліяма Бордерса »Нова гра великих потуг в Афганістані« (»Ді Нью-Йорк

Таймс Маґазін«, 4. 6. 1978). Тим часом гра червоної Росії іде за багато вищу ставку, гра йде за панування над основним джерелом чорного золота.

Уважна аналіза мапи району дає ясну відповідь на питання, яку ролю мав би відіграти Афганістан в оцій грі Москви. Найдовший кордон має він з СССР і раніше через цей кордон ішла постійна пресія Москви на Кабул, щоб він придержувався невтральности. Цього ж року Москва очевидно вирішила, що витворилися пригожі міжнародні відносини, щоб із цією невтральністю покінчити й запрягти Афганістан повністю до реалізації своїх плянів.

На півдні подібної довжини кордон із Пакістаном — це старий кордон ще з часів, коли там існувала тільки Індія. І вже тоді цей кордон був у вічному неспокої. Не заспокоївся він і після створення із мусулманських частин Індії самостійної держави Пакістану. Велика бо частина пуштонців, яка є основною етнічною групою в Афганістані, опинилася в межах границь Пакістану.

І тепер, після опанування Афганістану комуністами московської орієнтації, події на цьому кордоні можуть розвинутися у двох напрямках: в'єтнамському або сомалійському. Спершу Афганістан творить визвольний фронт пуштонців. Ідуть повстанські рейди через границю, створюються повстанські загони в Пакістані, і в результаті постійної боротьби Пакістан розпадається на дві частини: північно-західню комуністичну яка переіменовується на Пахтостан і південно-східню, яка покищо залишається національною. Це в'єтнамський сценарій. За сомалійським сценарієм, у процесі боротьби з повстанцями в Пакістані приходить до революції, владу перебирають комуністи московської орієнтації, повстанці мусять відступити до Афганістану, а він мусить задоволитися старою традиційною границею.

Чи за першим, чи за другим сценарієм Іран опинився б, крім короткої границі з Туреччиною та берегів Індійського океану й Арабської затоки, зовсім оточений. На півночі — СССР, на заході — Ірак, на сході скомунізовані Афганістан і Пакістан. Тяжко повірити, щоб у такій ситуації Іран міг встоятися. А з упадком Ірану не було б вже важко опанувати й решту нафтових піль Близького Сходу. І в західній пресі вже трапляються натяки на таку небезпеку. От в американському місячнику »Атлас« за червень ц. р., було поміщене інтерв'ю редактора цього місячника з кореспондентами щоденників: французького »Ле Монд«, німецького »Зюддойче Цайтунґ«, англійського »Дейлі Телеґраф« п. н. »Перестороґа: спереду конфронтація суперпотуг«. Хоч у часі, коли це інтерв'ю переводилося, в Афганістані ще не було комуністичного перевороту, то вже тоді кореспондент щоденника »Дейлі Телеґраф« С. Барбер твердив: »Совєтський Союз у великій мірі обій-

шов фланг Близького Сходу своїм потягненням на розі Африки. Є можливим, що це потягнення є частиною на довший час задуманого пляну, і що він має свої очі на нафтові поля«.

Вже після афганістанського перевороту це припущення Барбера підсилив новим матеріялом Роберт Д. Герші у статті »Савдійці бачать загрозу із середини й із зовні« (»Ді Нью-Йорк Таймс«, 27. 5. 1978). Про зовнішню загрозу для Савді-Арабії він там писав так: »На півночі є ворожий Ірак, на півдні є марксистський Південний Ємен, через Червоне море на південному заході є ріг Африки, де на збентеження савдійців прийшло до інфільтрації Совєтського Союзу й Куби. На північному ж сході, почерез затоку від нафтових піль, є Іран — джерело турботи тому, що для шаха прийшли нові виклики із середини і від лівацького перевороту в Афганістані, зараз за дверима«.

Необґрунтований оптимізм

Сімон Вінчестер у своєму звідомленні з Ісламабаду п. н. »Ліве крило перебрало владу в Кабулі« (»Манчестер Ґардіян«, 7. 5. 1978) ось як потішає себе й читачів: »Афганістанці, як то британці відкрили, є твердий і незвичайно скомплікований нарід. Що виглядає на перший погляд, немов би майже за одну ніч Афганістан був перекинений у московську орбіту, може не бути правдою. Є познаки, що те, що сталося у бідній замкненій країні, може виявитися маніфестацією чогось далеко тоншого, як звичайне собі припущення, що Центральна Азія має нового російського сателіта. Пан Таракі, будучи здеклярованим комуністом, є також пуштоном, членом правлячої етнічної групи, яка управляла країною на протязі століть«.

Подібне переконання висловив до репортерів тижневика »Ньюзвік« американський урядовець. Він казав: »Якщо Москва думає, що вона може контролювати Афганістан, то це так само, як би вона хотіла держати тигра за хвіст... Афганістан завжди був шалено незалежний. Новий уряд буде більше націоналістичний як комуністичний«.

Ані англієць з »Манчестер Ґардіян«, ані американець із »Ньюзвік« у своїх оптимізмом навіяних твердженнях не дали доказу, що Москва не може запрягти новий афганістанський уряд до свого імперіялістичного воза. Їхні розумування можуть бути тільки прикладом, як то багато впливових людей на Заході ще не зуміли збагнути й відповідно оцінити засоби та методи дій теперішніх головорізів із Кремля.

При розцінюванні такого явища, як переворот в Афганістані треба брати до уваги всі ті сили, які нині нуртують у світі, бо під сучасну пору чи не одинока Москва вміє всіх їх використовувати для своїх імперіялістичних цілей. Одною з тих сил є стремління

до покращання економічного становища найбідніших верств населення. Пропонуються зараз різні способи для заспокоєння цього змагання. Один із них пропонують комуністи. За життя Мао Тсетунґа почали були появлятися комуністи маоїстського напрямку, та після смерти Мао вони заникли й на міжнародній арені залишилися тільки комуністи, зорієнтовані на Москву. Зараз, як Пекін хоче денебудь конкурувати з Москвою, то робить це лише на національній лінії, як от в Камбоджі чи Заїрі.

Друга сила — це націоналізм. Найбільш типовим прикладом використовування цієї сили Москвою може служити ріг Африки. Спочатку, щоб дестабілізувати відносини в Етіопії, союзниці США, вона використовувала націоналістичні почування сомалійців і ерітрейців. Як тільки свою ціль осягнула, обернулася проти них.

Третя сила — імперіялізм. На Заході вже від довшого часу його виклинається, хорониться, й осиковим кілком прибивається, щоб він із могили не встав, а він таки живе, діє і Москва його використовує. Найновіші приклади: імперіялізм в'єтнамський і етіопський.

Четверта сила — це релігійні почування. Хоч у себе вдома Кремль плекає атеїзм, згідно з офіційною релігією марксизму-ленінізму, поза границями своїх володінь, він силу релігійних почувань використовує на всі лади. Велику допомогу в цьому використовуванні приносять йому висланники Московської партіярхії. Найновішим прикладом використовування цієї сили є теперішні неспокої в Ірані, в яких згинуло вже багато осіб. Як твердиться у поміщеній у щоденнику »Ле Монд« за 6-те квітня статті п. н. »Неспокої в Ірані: реакція проти нестримної вестернізації«, »головні напрямні до прямих акцій, виглядає, видають релігійні групи, серед яких Рух за визволення Ірану (який заявляє свою льояльність для Імама Хомемі, що живе на вигнанні в Іраку), грає провідну ролю«. А почалися ці неспокої з початком січня ц. р., якраз у тому часі, як Москва зі своїми спільниками підготовляла контрофензиву проти сомалійських армій в Етіопії. Заанґажований вдома, шах не міг уже дати Сомалії тієї допомоги, яку він раніше обіцяв дати.

Можливості оборони і протинаступу

Щоб не допустити до реалізації спрепарованих у Кремлі плянів, необхідно в першу чергу зрозуміти всім народам, верствам, релігіям світу, що найбільша загроза нині для всіх іде з Москви... Що ця загроза серйозна... Настільки серйозна, що в її обличчі всі льокальні непорозуміння, спори, претенсії, економічного чи релігійного характеру мусять відійти на задній плян.

Правда, в останньому часі вже помічається певне ствердніння хребта США і деяких країн Західньої Европи, а в першу чергу Франції, доказом чого була їхня реакція на московські затії у

Заїрі. Та цього не досить. Потрібно розвинення почуття загрози в кожному кутку земного ґльобу, бо щойно тоді Москва не зможе застосовувати стару, але таку ефективну дотепер у її руках максиму: діли й пануй.

Існують уже докази на появу й такого льокального відчування загрози. Джанатан С. Рандал у звідомленні з Тегерану для щоденника »Ді Вашінґтон Пост« писав: »Іран, приголомшений прокомуністичним переворотом в Афганістані, починає робити економічну пресію на Пакістан в надії, що мілітарний режим Пакістану візьме себе в руки і зрозуміє зростаючу загрозу від Кремля для Близького Сходу«.

У цьому процесі розвивання свідомости існування смертельної загрози важливу ролю мусить відіграти Світова Антикомуністична Ліґа зі своїми складовими організаціями, а в першу чергу АБН. Бо, як твердив визначний американський колюмніст Джордж Ф. Білл у тижневику »Ньюзвік« за 15-те травня ц. р.: СССР »є побудований на псевдонауці, обгорнений у псевдореволюційність ідеології і підтримуваний терором та брехнею. Кажуть, що чотири слова ініціялів СССР містять у собі чотири брехні, а совєтська конституція містить у собі більше брехонь, як статтей«. Хто ж, отже, є більше підготований розкривати всі ці брехні перед народами світу за посередництвом Світової Антикомуністичної Ліґи як не народи — члени АБН, а в першу чергу український нарід?.. У всіх большевицьких брутальностях, потворностях, у всіх їхніх жорстоких консеквенціях?

»Русифікація, економічна експлуатація, принижування гідности неросіян і винищувальна протинаціональна політика »старшого брата« створюють для українців нестерпні умови життя. Їх провідні діячі приходять до висновку, що русифікаторському насильству необхідно протиставити свободу національного самопізнання, самоусвідомлення і самовироблення. Разом із тим конечні і максимальний культурний розвиток на ґрунті національної мови, традицій та послідовна боротьба проти російського великодержавного шовінізму.

Українці свідомі того, що на практиці »ще тісніше зближення« з російським народом означає насильницьке »зливання націй«, а передусім української, з нацією російською. Панівна російська нація послідовно намагається здійснювати »злиття націй« у межах своєї імперії на базі російської культури«.

(Ствердження й постанови V-го Великого Збору ОУН)

ЛИСТ ВЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА ДО СВОГО ПРИЯТЕЛЯ

(Скорочено)

7 травня, 1978 року

Добрий день, Пане Іване,

Заїхав я справді далеченько, з усіх таких я найближчий до Полярного кола, а східніше тільки наш високоталановитий поет. Маю це за честь і високу відзнаку, тільки ж нам з Василем (Стусом) від цього фізично не теплішає. Тут, де я, зимова норма 40 С, а частенько сягає й під 60 С. А зима довжелезна. У березні ще застав 40-ступневі морози, зараз ще весь сніг не потанув, легший мороз, щойно опівдні буває 2-3 градуси тепла, бо багато сонця. Довжелезні дні (смеркає об 11 — світає після 2 год. ночі). Воно б нічого, якби не дві болячки, які потребують тепла: хронічний артрозоартрит плеча і хронічний субтрофічний фарингіт. Але, якось воно буде, бо за плечима лишилось гірше.

Приїхав сюди 2-го березня (1978 року), за два тижні пустили на 7 днів додому в зв'язку із смертю брата і важкою хворобою мами. Від поїздки мав мало радости. Вдома нещастя (ще й моя славна сестричка, що від мами не відходила, захворіла сухотами), а заїхати в Київ, Львів чи бодай в Москву було не вільно. Досі не працював, бо в Чаппанді (а поза нею — зась) не знаходилося праці за станом здоров'я, а від непосильної праці я відмовлявся. Щойно від сьогодні йду працювати чорноробом у радгоспі, але із вказівкою про надання легкої праці. Здається перебиратиму картоплю. Нам вільно тут працювати навіть за фахом чи бодай у якійсь конторі, і жити в будь якому пункті району, хоч і в районі (райцентрі), де трохи легше з побутом — але це тільки на папері. Мої спроби зреалізувати ці права на практиці успіху не мали.

Житлові умови »смертні«; бо я навчився за довгі роки бути невибагливим. Правда, моє житло таким можна назвати лише

умовно, але до зими, гадаю, дадуть щось інше, бо в цьому задубію. З харчів не проблема тільки хліб, бо тут своя пекарня. Зате проблема — вода. Криниць немає, бож вічна мерзлота, водопроводу, звичайно, теж. Возять воду машинами чи візками з досить далекої річки, а взимку користуються кригою з озера. Справа ця не централізована, забезпечується хто як може, отже доводиться і без води сидіти. Населення 1100 — цілком якути, спілкуватися не є легко, бо російську мову знають погано, а також через інші причини. Зате поряд пошта — мій зв'язок з материком (так тут кажуть про південніші і західні краї де залізниці і т.п.). Можна навіть зателефонувати до Києва чи до Львова, замовивши на 2-3 дні наперед. Село за 25 клм. від райцентру Нюрби, де є такі ознаки цивілізації, як їдальні, лазня, перукарня, різні майстерні й крамниці, та маленький аеродром для зв'язку з великим світом. Тут недалеко був Грабовський (укр. письменник на засланні)...

... Питаєте про родину. Батьки мають тільки по 69 років, але дуже хворі. У батька багаторічна астма, склероз. Потроху рухається. Гірше з мамою, у якої внаслідок сильної гіпертонії було вже два крововиливи в мозок. Лежала без свідомості кілька тижнів, вважали безнадійною. Її героїчно відходила моя молодша сестра Валентина (30 років має), але сама при тому вибилась із сил і захворіла. Зараз мама вдома із паралізованою рукою і частково ногою, а сестра в Києві в тубінституті. Батьки обоє пенсіонери, вчителі. Батько в минулому директор школи. Звати їх Максим Йосипович Чорновіл і Калина Харітонова. Сестра також учителька, викладала українську мову й літературу, закінчила Київський університет як і я.

Писемні зв'язки маю навіть досить широкі. Ось у квітні відписав 50 листів, багато й одержав. Але, це так мабуть тільки на початку.

За Ваші клопоти про інших велика Вам дяка. Те, що часто не буває практичного висліду — не біда, більше важить (не чітке одне слово) моральний. Є люди для яких моральна підтримка потрібна понад усе. Себе до таких не відношу, лишився б тим, чим є, у повному вакуумі, алеж все таки маю хвилеву радість від кожної вістки, бо то ж ніби не до мене яко індивіда обзиваються, а до чогось більшого...

Бажаю Вам доброго здоров'я. Щиро вітаю земляків за океаном сущих.

З пошаною Вячеслав

Його адреса:

СССР — Якутская ССР,
678253 Ленинский район,
П. О. Чаппанда,
ул. Октябрська 16,
Чорновіл Вячеслав Максимович

ЛИСТ ІРИНИ КАЛИНЕЦЬ ДО ІВАНА Ч.

24 травня 1978 року

Вельмишановний Добродію,

Дозвольте передати Вам якнайщиріші вітання і низький поклін від себе особисто і від моїх посестер, що залишилися в Мордовії. Знаю про Вас, захоплена щирістю Вашої душі і серця. Трошки про себе, адже знаю, що цікавитесь. Поселена в забайкальському селі, до залізниці сто кілометрів, до райцентру — 50. Їхала 40 днів. Запропонували працю в колгоспі, але то не на мої сили. Чекаю Ігоря, надіюсь, що приїде. Покищо відпочиваю. Пишу казки, та й листи знайомим. Був зі мною батько, вже від'їхав. Згодом напишу більше.

Всього Вам найкращого

Ірина Калинець

Її адреса:

СССР,
Читанская область,
673433 Балейский район,
Индино-Поселье,
ул. Советская 132/2,
Калинець Ірина Онуфріївна

»Український націоналізм має свій уклад позитивних ідей і вартостей, які визначають зміст і форму життя, розвитку народу й одиниці в усіх ділянках, визначають їхню творчу ролю у вселюдському поступі.

Основні правди наших ідей кореняться в українській духовості, зформованій та утвердженій впродовж цілого історичного розвитку; духовості, яка гармонізує з найкращими досягненнями розвитку вселюдської духової і суспільно-політичної культури та поступу«.

(С. Бандера: »До засад нашої визвольної політики«)

ПОЕЗІЇ З ПОНЕВОЛЕНОЇ УКРАЇНИ

Михайло Савич МАСЮТКО

ДО УКРАЇНИ

Рідна земле і рідне небо!
Не забуду я вас ніде.
Україно моя, до тебе
Рветься серце моє молоде.

За горами і за морями,
Де я тільки уже не був,
Край, увінчаний тополями,
Ні на мить я ніде не забув.

Я прилину колись, прилину
На свою Батьківщину святу,
Припаду до землі на коліна
Й цілуватиму землю ту!

Рідна земле і рідне небо!
Не забуду я вас ніде.
Батьківщино моя, до тебе
Рветься серце моє молоде.

* * *

Україно моя розорана,
Край пісень, сподівань і мрій . . .
Над твоїми степами й горами
Пролітають пташки в ірій.

Пролітають — не зупиняються . . .
Не пташки то — твої сини.
Над Дніпром дим-туман хитається . . .
Україно, синів спини!

Бо злітається із чужих земель
Гайвороння на битий шлях . . .
Край надій і святих пісень —
З чорним вороном на грудях.

Обіймається серце болем,
Серце повниться жалем вкрай,
Як згадало про твою долю,
Мій сплюндрований рідний край.

Іван СВІТЛИЧНИЙ

ТАРАС БУЛЬБА

Ти чуєш, сину? Україну
Плюндрує чорна татарва,
А ми — хоч не росте трава.
Ми, патріоти, слиним слини:

Аби, мовляв, була жива.
Сутуж, та треба — чуєш, сину!
(На час!) зігнути (трохи!) спину,
Щоб не злетіла голова.

А там . . . там ще буде видно.
І гнеться потурчанське бидло.
Нездалих предків кленучи,

У яничари пруть, ягнята,
І нікому меча підняти . . .
Ти чуєш, сину? Не мовчи.

Ігор КАЛИНЕЦЬ

ЯРОСЛАВНА

Ти мене не ждала із походу,
Чайкою не слалась по Дунаю . . .
Нам по дев'ятнадцять лиш від роду,
І про битви тільки з книги знаєм.

Ми зростали під мирний гомін праці,
Під переклик ратаїв і рала.
Не знімав меча я на поганців,
Ти в Путивлі-граді не страждала.

Та тебе, у вицвілій хустині,
За твою любов і вдачу славну,
Я назву, як в пісні лебединій,
Іменем преніжним: Ярославна.

Я назву, і серцем побажаю,
Щоб ніколи не верталось давнє,
Щоб ти чайкою не слалась по Дунаю
І не знала горя Ярославни.

У 45-ЛІТТЯ ГОЛОДОВОЇ ОБЛОГИ УКРАЇНИ МОСКВОЮ

М. МЛАКОВИЙ

ХЛІБ

(Уривок із повісти »Ворог народу« О. Звичайної та М. Млакового, двічі нагородженої І-ою премією на Літературних Конкурсах)

Малесенька веранда з кущиком бузку біля неї, кілька східців униз і . . . три грядочки, дбайливо засаджені квітами й загороджені від решти брудного дворища височеньким частоколом. Це — так званий »городчик«. У ньому бавиться Славко, на його території виявляє він свою любов до землі, до рослинки, до праці . . .

Ось гляньте, як він на пару з бабусею, поливає щойно прополоті квіти з дитячої лієчки! Сонце вже хилиться на захід, від частоколу вже лягає на свіжі грядочки тінь, — така ж замріяна й ніжна, як бабусині пестощі . . .

— Нема татка! — із сумом констатує хлопчик, діловито поставивши лійку на землю:

— Та ще ж і мами нема! — кидає бабуся недбало, оком педагога спостерігаючи, яке враження зробить це нагадування про маму.

— Мама після роботи в целзі за хлібом стоїть! Я . . . знаю! А от . . . де татко?!?

— А чи добре ти знаєш того віршика, що ми вчора вчили?

— Ні, ще . . . не добле!

— А треба б таткові його без помилок продеклямувати!

Славко слухняно сідає поруч із бабусею на лавочці біля дерев'яного столика й починає слідом за нею повторяти:

Гей, до школи школярі,
До школи ходімо,
Посідаймо у лавки
І тихо сидімо!

У нього мамині іскристо-карі оченята, широке й високе чоло, а його дитячий профіль таїть у собі натяк на майбутню окресленість рис, як у татка. Бабусина, посипана вже снігом, голівка схиляється нав внуком, а вухо досвідченого педагога задоволено ловить цілком задовільну інтонацію внука, дарма що вимова його ще шкутильгає »на всі чотири«. Ну, але Славко ще малий, — вимова прийде пізніше!

— Добре! А тепер повторюй віршика сам, а я піду обід підігрівати! — і вона зникає в отворі дверей, що ведуть з веранди впрост до помешкання.

Славко сам . . . Чітко продеклямувавши віршика собі самому від початку й до кінця, він діловим кроком заклопотаної власною працею людини обходить усі три грядочки довкола . . . Знаменито! Свіжо прополота й щойно поллята земля здається пухнастою, як

чорна подушка, а на її тлі всі рослинки стоять »на струнко«, — зовсім так, як ті солдати... Чудово! Славко, очевидно, задоволений виглядом свого городчика, але личко його таки захмарене... І раптом:

— Татко! Татко! — несамовито кричить він, і не встигає ще бабуся озватися з хати, як Славко врочисто заводить свого татка до городчика і... починає йому пояснювати, як і що саме він сьогодні зробив: де полола бабуся, а де він сам...

— А полляв я гетъ цисто все сам...

— А онде, глянь, — хто ту молоденьку айстру ногою розтоптав? — серйозно й діловито питає Михайло.

— Ой! — Славко одним стрибком досягає потерпілої айстри, дбайливо підводить її, підпирає патичком, ще й поливає додатково.

— Не журись! Вона ще одужає, бо ти їй лише листячко ногою притоптав, а стебло — ціле! — каже Михайло.

— А як би я стебло зломав? Котле це »стебло«?

— Якби стебло зломив, то це було б зле! Оце в рослинки стебло! Бачиш? Стебло в рослинки це все одно, що в людини хребет.

Тихесенько входить крізь незамкнену фіртку Наталя. На ній недавно перефарбована сукня, обличчя бліде й утомлене і, коли до вуха її долітає Михайлове останнє речення, на спітнілім чолі набігає глибока зморшка: їй не дуже до вподоби ці надто серйозні розмови з дитиною! Тихо кладе половину хлібини на стіл і мовчки стоїть іззаду, прислухуючись до розмови двох, які навіть і не зауважують її присутности...

— І я маю хлебет? І ти?

— Певно! Ходи сюди, я покажу, де в тебе хребет! — і притягнувши синка до себе, Михайло проводить рукою по лінії Славкового хребта.

— А, то це — хлебет?!? — перепитує хлопчик: — А Толька казав, що в ґепеу хлебти ламають!

— Толька це казав?

— Так!

— То дурницю він казав. Не вір Тольці й не бався з ним, бо він уже великий хлопець, а ти — ще маленький.

— А де це живе те ґепеу, що хлебти ламає?

Питання лишається без відповіді, бо Михайло оглядається, почувши шерех іззаду:

— Це ти, Наталочко?

Схопивши швидким поглядом Наталину постать, Михайло спиняється очима на хлібі... Чорний, житній, простого помолу, навіть із невеличкими остюками, він виглядає дуже смачним і привабливим на тлі саморобного столика з чистої, ледь-ледь жовтявої дошки. Михайлові, ширше, ніж звичайно, розплющені зеленкувато-сірі очі бачать лише хліб і більше нічого... А чи ж чує він те, що поруч лепече про »хлебти« і стебла його улюбленець Славко? Мабуть, ні, бо Славкові щось відповіла Наталя, зробивши при цьому невдалу спробу усміхнутись...

— Забери хліб! Геть! Геть! — вигукує Михайло, і обличчя його полотніє, а губи ледь помітно тремтять.

— Чш! Ч-ш-ш! Що тобі, Михайле? — лагідно й тихо озивається Наталя: — Це — хліб, зароблений нашою чесною працею, це наш »пайок«, який я не лише зробленими грошима оплатила, а ще й двома годинами сумлінного стояння в черзі . . . Це — хліб з відкритого розподільника! Що ж у ньому поганого?!? От хіба лише те, що він не досить випечений.

— Забери, прошу тебе, хліб з моїх очей! — тихше, але із залізом у голосі повторює Михайло, але Наталя стоїть нерухомо, як стовп, пильно дивлячись йому в очі.

Щоб догодити якось таткові, Славко схоплює половину хлібини зі стола і прожогом несе до хати, до бабусі: вона, напевно, знатиме, що з тим хлібом зробити . . .

*

— Що тобі, Михайлику? — обережно питає Наталя чоловіка, коли вони лишилися, нарешті, вдвох у чотирьох стінах їхньої кімнати: — Тебе останнім часом пізнати не можна. Маєш якісь неприємності?

— Особистого характеру — жодних!

— Гм . . . А як думаєш, чому це саме тебе — безпартійного до Комітету Заготівель при СТО* відрядили?

— Я й сам собі це питання не раз уже ставив, але відповісти на нього покищо не вмію. Може, пізніше відповість життя.

*

За дорученням свого нового начальника — Нуса**, Михайло мав встановити лишки зернових культур по Харківській області . . .

Як ці лишки хліба встановити в межах одного господарства, знав кожен, без вийнятку, селянин. З урожаю, зібраного й підрахованого восени, він відкладав собі якусь певну кількість на засів, щось лишав на прохарчування себе й родини та на годівлю худоби, щось відкладав у запас — про всякий випадок, а решту, яка лишалася йому після покриття всіх згаданих потреб, він міг продати, *як лишок,* щоб мати гроші на свої витрати.

Так поводився селянин в Україні до встановлення совєтської влади, і так поводиться він у тих країнах, де він є вільним у своєму господарюванні. Та не так стало в Україні за нового совєтського режиму, який, за директивами з Москви, вже від самих початків забирав хліб від селянина, зовсім не рахуючись з його потребами, у формі всяких »продразвьорсток«, потім »плянів« та »зверхплянів«, що руйнували сільське господарство. Давши селу деякий перепочинок за НЕП-у (Нова Економічна Політика), Москва ще з більшою силою відновила руйнування сільського господарства вже новими методами: колективізацією та введенням обов'язкових норм, що з гоном часу ставали щораз суворішими і щодо

*) Совєт Труда і Оборони при Совнаркомі СССР.

**) Вірний виконавець директив компартії та співорганізатор голодової трагедії українського села в 1932/33 рр. — Нус не залишився ненагородженим: в 1937 році ця ж таки компартія його розстріляла!

витрат зерна на засів одного гектара, і щодо прохарчування однієї особи, і щодо годівлі худоби, і щодо запасу. Уся решта зерна, як лишок, мала здаватися державі по неймовірно низьких цінах, встановлених згори Москвою. Зиск від продажу цих лишків населенню в межах СССР та закордоном був важливим джерелом прибутків для московської червоної імперії.

Функцію стягання хліба було покладено на так званий »Комітет Заготівель при Совєті Труда й Оборони« в Москві, що діяв за допомогою своїх філій по республіках (братніх!), областях і районах. Кожна сільрада мусіла давати своєму районові відомості про кількість засівних гектарів, а спеціяльні комісії оцінювали врожай хлібів на гектар. Маючи ці відомості та визначені Москвою норми витрат на засів, харчування людей, годівлю худоби й запас, Комітет Заготівель підраховував розміри лишків, і колгоспи та селяни мусіли ті лишки здати державі по жалюгідно-низьких цінах.

Хоч які жорстокі були ці московські норми, але по 1931 рік включно українське село ще сяк-так зводило кінці з кінцями і, якщо не жило нормальним життям, то бодай хоч животіло . . . Невесело виглядала хлібна справа й по містах УССР, де хліб видавався на картки, згідно з дуже скупими нормами: 300 грамів на службовця та 200 на утриманця . . . І лише прикріплені до закритих розподільників комуністи, енкаведисти та їх родини мали всього доволі по найнижчих цінах . . .

Заскочений своїм несподіваним відрядженням літом 1932 року до такої »милої« установи, як »Комітет Заготівель при СТО«, Михайло (хоч-не-хоч!) мусів узятися до виконання покладеного на нього завдання: підрахувати лишки зернових культур по області. На підставі одержаних від райвиконкомів відомостей про засівну площу та фактичний урожай з гектара та на підставі визначених Москвою норм прохарчування населення, годівлі худоби, засіву й запасу, Михайло склав балянс зернових культур по Харківській області. Зробивши всі потрібні підрахунки й порівняння, переконався, що врожай по Харківській області непоганий, і що ним можна задовільнити дуже стисло підраховані потреби села та ще й дати так звані »лишки« ненаситній московсько-большевицькій потворі, що їй ім'я СССР.

Про наслідки своєї роботи Михайло доповів своєму новому начальникові — Нусові, і той залишив балянс у себе для студіювання його дома, а наступного дня із самого ранку викликав Михайла до свого кабінету.

— Ваш баланс не ґадітся! — відрубав він по-московськи, повертаючи течку з балянсом Михайлові назад . . .

Це був дуже швидкомовний чоловік років сорока з густою чуприною чорного, догори зачесаного волосся й опуклими, цибулястими очима.

— Чому не годиться? — спитав докраю здивований Михайло.

— Вираховані вами лишки для здавання державі занадто малі! — відрубав Нус: — Недостатні! Ми мусимо взяти більше хліба з области!

З цими словами він витягнув з шухляди стола якогось папірця і, виразно карбуючи слова, прочитав його зміст від початку й до кінця. Це був лист від обкому компартії із зазначенням кількостей зернових культур, що їх *мусіла* здати державі Харківська область з урожаю 1932-го року...

— Понятно? — спитав Нус і, помовчавши хвилину, додав: — Розпорядження партії для нас — закон!

Михайло мовчки порівнював вимогу обкому із власними підрахунками, і різниця в цифрах була така відчутлива, що йому стало моторошно...

— Соломоне Абрамовичу! — рішуче заговорив він: — Тут якась помилка! І то цілком очевидна помилка! Прошу вас порівняти цифри загального врожаю, підраховані мною на підставі офіційних відомостей, з вимогами обкому, і ви на власні очі переконаєтеся, що цим листом партія наказує забрати майже ввесь урожай! Якщо цю вимогу задовільнити повністю, то... місяців через три село лишиться без хліба! Почнеться масовий голод продуцентів хліба! У цьому листі помилка щодо вимаганих кількостей настільки очевидна, що вам слід звернути на це увагу обкому...

Михайло говорив твердо й переконливо, бо й справді був переконаний, що натрапив на помилку обкому...

Але... на Нуса Михайлова гаряча тирада не зробила найменшого враження: він сидів струнко в своїм шкіряним кріслі напроти критого червоним сукном стола, неначе монумент, і лише цибулинки його очей дещо випнулися із призначених для них заглибин...

— Ці цифри продиктовані обкомові товаришем Сталіном і ЦК партії, і вони для нас — закон! Ідіть, сядьте за ваш стіл, візьміть олівця в руку і... розподіліть цифри хлібоздачі, одержані з обкому, по всіх районах области... Після цього складіть відповідного листа до районових комітетів заготівель і тоді прийдете до мене!

Тут Нус зняв рурку телефона і почав із кимось розмовляти, обминаючи очима Михайла, якому не залишалось нічого іншого, як вийти з кабінету геть, взявши з собою всі матеріяли та того клятого листа обкому на додачу.

»А може то в моїх підрахунках десь зайшла помилка, якої я не зауважив?« — подумав Михайло і сівши до столу, почав увесь баланс зернових культур по області уважно перевіряти, порівнюючи дані про врожай з документами, а після цього ще раз підрахував усе наново! Ніде не було жодної помилки! Отже, Москва заплянувала у цьому році забрати від нашого села майже ввесь урожай! Це був вирок смерти від голоду для сотень-тисяч... А в маштабі УССР для мільйонів!.. Що ж робити?

Думки пролітали крізь мозок, одна одну наздоганяючи... Ось перед ним його тато й мама з мозолястими руками: він же син селянина! Ось перед ним, як у кінофільмі, пролітає його дитинство, молодість... Український визвольний рух і його участь у ньому... »Чому саме мене, а не когось іншого, відряджено до Комітету Заготівель для виконання цього нечуваного злочину? Чому?« — питає сам себе Михайло сотий вже раз, а уява тим часом малює Наталю в черзі за хлібом: вистоює, бідачка, годинами у всяку погоду! А ось Славко, що частенько просить: »Бабусе, лібця ще!« *Хліб!* Ось-ось стане він недосяжним саме для тих, які його продукують! І він — Михайло має прикласти своїх рук до цього злочину Кремлю?!? Ось де відповідь на питання, чому саме *його* — безпартійного українця — прислано на цю роботу! *Відповідальність* за злочин Москви *звалити* на нього — безпартійного українця, якого ҐПУ-НКВД вже не раз арештовувало! Ні! Краще вже поновний арешт за непослух, аніж муки совісти за участь у страшному злочині Москви!

Перевіривши всі підрахунки, Михайло із самого ранку зайшов до кабінету Нуса.

— Я перевірив усі мої підрахунки. Вони — правильні! Я не можу розподілити по районах кількостей, що їх вимагає обком...

— Чому? — спитав Нус, і очі його вирячились.

— Тому, що механічний розподіл обкомівських вимог по районах забирає від села майже ввесь хліб і засуджує продуцентів хліба на голодову смерть. Прошу вас написати до обкому про конечну потребу перегляду їхніх цифр хлібоздачі і зміни їх у бік зменшення або... або я буду змушений просити про звільнення мене з роботи...

Михайло дивився просто в обличчя Нуса... Михайло не бачив, як зблід він сам, але він бачив, що Нус то білів, то червонів, а цибульки його очей ось-ось готові були вискочити із призначених для них заглибин...

— Хто ви такий, що берете на себе функцію перевірки правильности рішень партії? — заверещав Нус, а надмір його слини, розбризкуючись крізь рідко посаджені зуби, укрив розложені на столі папери краплинами »дощу«: — Партія знає, що́ робить, і директива її — правильна! Запам'ятайте собі цю істину! Ідіть на своє місце і робіть так, як велить партія!

— Розуміється, я піду на моє робоче місце, я сяду за мій стіл, але я робитиму так, як мені велять мої знання справи. На те я вчився! — з цими словами Михайло вийшов з Нусового кабінету.

Того ж таки дня Михайло написав заяву на ім'я Нуса, як керівника установи, в якій просив звільнити себе, як не досить знайомого з даною працею. Цю заяву він подав секретарці під розписку, а сам сів за стіл і почав розподіляти по районах кількості хлібоздачі, виходячи зі своїх розрахунків, базованих на державних нормах, що діяли досі й офіційно не були ще скасовані; про

це він і в заяві попередив... Якось дотягнув до кінця робочого дня, а ідучи додому, думав... І думки його були тяжкі, як ті гори, які йому забагнулося зрушити з призначеного дня них місця...

Згідно з тодішнім законодавством про працю, працівник, при наявності серйозних причин, міг залишити службу, попередивши про це адміністрацію за два тижні... Але, що важив совєтський закон у такій слизькій справі, як Михайлова? Нічого! Це була мильна банька супроти такого впливового комуніста, як Нус, що тримав у руці наймогутнішу в СССР зброю — директиву партії! Єдина й то дуже хистка надія була на інспектора праці, який мав вирішувати обґрунтованість причини звільнення. Чи ж матиме він сміливість бути в подібній справі об'єктивним?!? Була це соломинка, але Михайло, потопаючи, хапався й за неї...

Повільно, як черепахи, відповзали у вічність насичені тривогою дні, і так минуло їх кілька, а Нус усе ще не викликав до себе Михайла... І нараз, — новина: Нуса раптом викликано до Москви. Дні почали тікати у вічність трохи жвавіше, і, коли дванадцятого дня від часу вручення Михайлової заяви секретарці Нус, нарешті, повернувся, то Михайло написав другу — попереджувальну заяву про те, що залишилося вже тільки два дні, а коли й вони минуть, то він матиме право покинути роботу сам. Цю заяву Михайло знову здав секретарці під розписку.

У кінці робочого дня Нус викликав Михайла до себе і, ніби нічого й не сталося, зажадав показати йому розподіл кількостей хлібоздачі по районах. Михайло поклав на його стіл розподіл, який нічого спільного з директивними цифрами обкому не мав.

— Як?!? — вигукнув розлючений Нус і підскочив зі стільця, а очі його в ту ж таки мить вискочили із призначених для них заглибин, і рот готовий уже був розбризкувати надмір слини, якої звичайно ставало забагато саме у хвилини злости.

— Соломоне Абрамовичу! — тихо, але твердо й із притиском на кожнім промовистім слові заговорив Михайло: — Дванадцять днів тому я подав вам заяву, в якій зазначив, що робитиму саме так або... просив звільнити мене з роботи.

— Яка заява?!? — вигукнув Нус і натиснув ґудзика: — Уперше чую про якусь там заяву!

Настала грізна тиша: Михайло чув »тик-так« великого стінного годинника та тупання ніг Нуса, що бігав по кабінеті, неначе той ув'язнений вгорі!, а другий безладно-приспішений, здавалося, заповнили собою вселенну, і кінця їм не буде. Коли раптом щілинка дверей кабінету розширилась, і в ній з'явилося спочатку очко, а слідом за ним і напудрований носик Нусової секретарки — комсомолки Феклуші. Слідом за носиком просунулося рожеве здивоване й дещо навіть перелякане дівоче обличчя, яке попало, нарешті, в поле зору розлюченого начальника...

— Ти... чому́ не подала мені одержаної від товариша Гриня заяви?!? — яструбом налетів на неї Нус...

— А як би я могла вам її подати, коли я ту заяву одержала в часі вашого перебування в Москві! — не моргнувши, відповіла секретарка і, не переступивши порогу грізного кабінету, зразу ж побігла геть і за хвилину повернулася із заявою: — Ось вона! Не могла ж я вам її до Москви посилати! А сьогодні він іще одну заяву подав...

Нус пробіг очима обидві заяви і глянув на Михайла, який саме в тій хвилині вийняв і тримав напоготові невеличкого папірця...

— А це ще що за новість? Іще одна заявочка?!? Третя?!?

— Ні, на цей раз це не заявочка, а розписка в одержанні моєї першої заяви вашою секретаркою ще *до* вашого виїзду... А ось і її власноручний підпис!

Секретарка хотіла щось відповісти, схопила повітря і... так і залишилася з роззявленим ротом.

— Що ти на це скажеш?

— Я... я... я... забула дати вам перед виїздом... Тоді, самі знаєте, ніколи було!

Нус не знаходив слів: він мовчки показав секретарці на двері, і та мовчки вийшла...

Нус не знаходив і місця для власної особи: він бігав із кутка в куток, його вирячені цибулясті очі метали іскри, а тремтливі пальці рук рвали на дрібні кусочки обидві Михайлові заяви:

— Наказую вам... негайно ж таки... розподілити по районах директивні цифри обкому!

— Ясно! — відповів Михайло і вийшов із кабінету.

Наступний день, на щастя, був вихідний. Залишився ще один-єдиний день — чотирнадцятий... Михайло сидів, як на голках, і здавалося йому, що цьому дневі кінця не буде. Нус, як звичайно, з'явився зранку, побув годин дві й кудись вийшов... Який щасливий випадок його там затримав, — Бог його знає, але канцелярійний годинник урочисто вибивав четверту, а Нус так і не повернувся назад... Михайло, відходячи, подав секретарці ключі від стола та третю заяву про те, що, згідно із законами про працю, він вважає себе звільненим механічно, починаючи із завтрішнього дня, і більше на роботу не виходить.

За кілька днів прийшла оповістка від інспектора праці т. Олександрова*. Під час переслухання він виявився надиво сумлінною і відважною людиною: в діях і висловах Нуса він вбачав вияв недовір'я до знань совєтського фахівця, а історія із трьома »заявочками« зробила на нього враження цілковитої згідности із законами про працю, і він визнав дії Михайла правильними. Отак несподівано вирвався Михайло з ганебної, Нусом очолюваної установи. Він не сумнівався, що на його місце негайно знайдуть когось іншого, який слухняно й бездушно розподілить по районах грабіжницькі цифри хлібоздачі, продиктовані Москвою. Так і сталося...

*) Особа і прізвище — справжні.

СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПИТАННЯ

В. Т. НЕСТЕРОВИЧ

СТАВЛЕННЯ ПОЛЯКІВ ДО УКРАЇНСЬКИХ КУПЦІВ

Польське, а зокрема »кресово«-шовіністичне громадянство постійно під'юджуване польською пресою, обминало українських купців, загально відношення поляків до них було вороже. Були, щоправда, поляки, які іноді купували у крамницях українських, були навіть постійні клієнти таких крамниць, ба й творили тут і там більшість клієнтів, особливо, коли купці не зазначували своїми вивісками українства або вживали спеціяльно придуманих (сфінгованих) назв своїх фірм. Часто при цьому грала важливу ролю добра купецька слава і приступні ціни, ввічливе відношення до покупців, а то й недалека віддаль помешкань клієнтів від крамниці. Багато симпатиків серед поляків мали крамниці навіть з підкресленим українством, але це були такі, як Маслосоюз, що мав безконкуренційний молочний товар та мав успіх навіть у філіях на заході Польщі (Катовиці, Бельск тощо). Траплялись теж поляки, що керувалися релігією і радше йшли до українця, як до жида. Уся ця проблема існувала головно у Львові й у більших містах, подекуди по містечках і селах, де поляки були в меншості. Назагал у містечках і селах не треба було ні штучної назви фірм, ні приховано вживати української мови, але на вимогу адміністраційної влади треба було мати утраквістичні вивіски. Де-не-де навіть поляки-купці давали попри польську таку, або меншу українську вивіску. Жиди поступали подібно

Власники кам'яниць — поляки відступали вільні крамниці у своїх домах українцеві, або відмовлялись винаймати їх, викручуючись різними причинами, не раз кажучи потайки, що бояться пімсти з боку своїх земляків. А що й жиди робили так само, знайти українцеві приміщення на крамницю було доволі важко. Тим то в деяких філіях СУКіП виринули думки ставити один будинок для кількох купців з різних бранж у вигідному місці, в менших містах, головно в середмісті. Це був справді добрий задум і якби не війна напевно був би в багатьох містах реалізований.

Протиукраїнську поставу поляків до українців (очевидно й до жидів, тільки більш відкрито) інспірувала преса, зокрема шовіністична — ендецька. Ось »Господарка народова« (ч. 7-8, 1937 р.) у статті »Піонери« порівнювала поляків з нами ось як: Ситуація польщини у півд.-східніх воєвідствах стає з кожним роком щораз то гірша. Треба признати, що польщина (в національному змислі) і тут відступає, а покинені станиці переймають українці. Їх енергія, підприємчивість, завзяття, витривалість, методичність, пляновість тощо, набирають поряд з польською пасивністю, резигнацією, лінивством і т. і. особливо яскравих кольорів«.

Нав'язуючи до цього, »Діло« з 1 травня 1937 р. писало: »Ці компліменти в нашу сторону саме в часі, коли йде наступ польського елементу зі заходу, коли пляново розгортається торговельно-промислова кольонізація, коли в багатьох східньо-галицьких містечках появилися крамниці познанців-купців і ремісників« (про цю кольонізацію дещо більше далі). Автор добивається у »відчинені двері«. Тільки повільний темп кольонізації страшить автора, коли він обсервує рівночасно органічний ріст українців і їх господарських надбань. Отож ми повинні старатись, щоб висока оцінка наших прикмет і осягів, наш гарт, тощо, відстрашили поляків, їхню тугу за піонерством.

Інші польські газети також страшили своїх читачів (»страхи на ляхи«), просто жахливою офензивою українців, зокрема в господарській ділянці. »Направду сміх бере, — читаємо в »Торгівлі і Промисли« ч. 77 з 1 грудня 1937 р. — коли читаємо польську пресу: навіть те, що кооперація винаймала пивницю для овочів у Львові в Ринку, представлене як щось надзвичайне і загрозливе. Доповіді зі страхітливими статистиками дають уже не тільки наші старі »приятелі«, як проф. Ґрабовський (найновіший його попис відбувся 19 листопада 1937 р. на зборах »З'єдноченя Полякуф Земії Червеньскей«), проф. Ромер (відомий з »наукових« виступів проти Маслосоюзу, а останньо »попис« у Варшаві в »Зажевю« перед двома тижнями), і інші, але й нові, в роді майора Дамоня у Варшаві (його сенсаційні описи в »Ресурсі Обивательскей« нашого скромного культурного і господарського дорібку). А новозроджена »Порозумєвавча Рада« польських організацій Сх. Галичини говорить про спільні шляхи також у господарському житті, себто про підпорядкування нашого господарського життя сусідській опіці.

До »теренів національно загрожених« зачисляли поляки головно Східню Галичину й Волинь. Разом з іншими вживали теж господарських засобів, щоб збільшувати свій »стан посідання«. Ось на загальних зборах »академіцкего кола Т-ва Школи Людовей« 20 березня 1938 р. висунено домагання, щоб організувати постійні курси, які підготовляли б селян фахово на піонерів торгівлі, ремесла і промислу »на теренах народово загрожоних«. Також польське жіноцтво рішило зорганізувати спеціяльну протидію господарській праці українців, а польська кооперація шукала постійного контакту з польським самостійним купецтвом для збільшення »господарського потенціялу« поляків...

Поляки не тільки підготовляли синів польських багаточленних сільських родин у купецьких школах, фінансуючи їх науку та підготовляючи їх, зокрема на заході, практично на добрих купців, що згодом могли на сході в Галичині чи на Волині відкривати крамниці, але й розвинути колосальну акцію переселення фахових купців з Познанщини і з Поморя.

*

Акція переселення польських купців з Познанщини і Поморя на етнографічні українські області, до Східньої Галичини і на Волинь,

погіршувала значно ситуацію не лише жидів, але й українців. Це була акція, започаткована польськими ендеками (національно-демократична партія), патологічними шовіністами з табору Дмовського, Ґломбінського, Ґрабського та їхніми вихованцями. Вона була пропаґована як »віджидівлення торгівлі і промислу«, але звернена одночасно проти українців, проти їх кооперації і приватників. Цю пропаґанду підхопили теж органи преси інших польських угрупувань і все польське шовіністичне громадянство, прихильно зустрічаючи перших »колоністів«, які стали появлятись в різних галицьких і волинських містечках та містах. Приватні, міські та державні банки відкривали їм довгороченцеві й низьковідсоткові кредити на кошти оснування та перші видатки їх крамниць чи інших підприємств. Навіть податкові уряди йшли на руку новітнім колоністам, бо до цього закликала їх польська преса, називаючи їх »сміливими конкістадорами«, що спольщать господарське життя Польщі. Цькуючи на жидівських та доволі часто українських купців і промисловців, поляки взяли на себе зворушливе піклування купецтвом майбутньої »народової« Польщі, забезпечуючи йому теж симпатії і підтримку членів чи симпатиків своїх партій.

Проти цієї колонізаторської роботи виступав познаняк д-р В. Млечковський, але його заголювали; — пробували заклювати білого крука серед чорного гайвороння.

Цікавий лист написав один познаняк, що поселився на Волині, відкривши там своє підприємство: »Ніколи в житті не повернуся на Великопольщу, — писав він до тамошньої нужди і недолі. Волинь — це найбагатша частина Польщі«. До цього листа дав »Ілюстровани Кур'єр Цодзєнни«, відомий ультра-шовіністичний краківський щоденник, такий короткий коментар: »Цей лист — доказ великих можливостей, які має експансія польського купецтва із заходу на »східні креси«...

Цей єдиний лист »познаняка«, захопленого переселенням на українські землі, виглядав на пропаґанду, але це була їхня справа. Коли відбувся з'їзд »Вєлькопольскєго Звйонзку Хшесціянських Зжешень Купецкіх« 23 травня 1936 р. у Познані в домі »Купецтва Польскєго« і там заторкнено справу »офензиви великопольського купецтва« та вирішено й ухвалено 10 резолюцій в користь переселенців, справа виглядала вже поважніше. І тоді »Торгівля і Промисел« ч. 12 з 15 червня 1936 р. писала в передовиці »Зі Заходу на Схід« такий коментар до згаданого з'їзду та його резолюцій:

> »Ну що ж? При відповідному зрості господарського патріотизму українського громадянства не страшний нам буде і численний наплив польських купців із заходу. Та проте ми ніяк не можемо розгадати суттєвости замислу цієї акції. Відомо ж бо, що на західньо-польські землі йде наступ жидівських купців. Відомо, що не тільки Шлеськ щораз більше притягає метких жидівських купців, але теж Поморя, особливо Ґдиня, ба навіть сам Познань. Алярмує з цього приводу доволі часто польська преса, накликаючи до протиакції. До того — німецький елемент у торгівлі на західньо-польських землях теж є чинником, якого навряд чи можна легковажити. Невже ж у такому стані речей познанські купці

вважають доцільним іти з місією на схід, з місією, яка має посмак національно-політичний? Це нам не зовсім ясне . . .«

Та вже 9 місяців опісля »Торгівля і Промисел« мала алярмову статтю »Зорганізоване польське купецтво і земельна та промислова колонізація наших земель«, яку передрукувала майже вся українська преса з »Ділом« на першому місці. »Конґреґація Купецка« у Львові підписала разом з іншими організаціями шовіністичну проти-українську відозву, видану з приводу парцеляції двірських ґрунтів. Ми писали в цій статті. — »Членами Конґреґації є деякі українці. Підпис організації є підписом усіх її членів. Чи можна їм там далі залишатись, маючи свій Союз? А потім:

»Слід зазначити — писала »Торгівля і Промисел«, — що купецькі товариства наших сусідів-поляків проявляють уже від довшого часу діяльність, яка суперечить нашим національним і господарським інтересам. А саме — вони проголосили т. зв. торговельно-промислову колонізацію наших етнографічних земель, вставили це в свою програму і реалізують її послідовно. Недавно на дводенному з'їзді делеґатів Начальної Ради Об'єднань польського купецтва голова цієї Ради п. Брун поміж найбільш актуальні завдання зорганізованого польського купецтва вставив »колонізування деяких осередків« а головне »східніх кресів« відповідним купецьким елементом« . . .

Чи здаємо собі справу з того, до чого йде?

Зорганізоване польське купецтво не тільки не хоче залишити українцеві варстату праці в торгівлі й ремеслі чи промислі, але не хоче теж, щоб українець знайшов цей варстат праці на землі, на якій він від довгих століть працює!!

Ми не займаємось політичними справами. До цього є політична преса. Але це йдеться *про фізичне існування нашого народу,* про можливість заробітку для того, щоб жити! Уявіть собі: українець (далі два рядки сконфісковані) українцеві відбирають право засобитись землею, щоб на ній працювати, українцеві врешті утруднюють доступ до торгівлі і промислу, колонізуючи чужим елементом наші міста та містечка і накликуючи до репресій (голосний виступ перед двома тижнями проф. Ґломбінського проти української кооперації).

Характеристичне, що свою господарсько-колонізаційну акцію на сході декорують польські купці зі заходу »цивілізаційною акцією«. Мовляв, у нас »дикі поля« . . . Тим часом статистика Гол. Стат. Уряду виказує, що в містах на нашій етнографічній території є саме найбільше перенаселення. Приймаючи »заводово чинних« за 100, виказує вона для товарової торгівлі ось-такі відсотки:

воєвідство варшавське	9%
воєвідство кєлєцке	9%
воєвідство поморське	9%
воєвідство білостоцьке	10%
воєвідство любельське	12%
воєвідство львівське	13%
воєвідство станиславівське . .	14%
воєвідство волинське	16%

Двотижневик »Ґосподарка Народова« (з 1 березня ц. р.), звідкіля беремо ці інформації, пише дослівно: »Чим більше на схід, чим менший розвій промислу — тим вищий відсоток населення посвячується торгівлі«.

Повертаючи до справи земельної парцеляції, яка була темою відозви, підписаної Конґреґацією, мусимо зазначити, що й серед поляків є такі, що признають помилковість такої парцеляції, яка збільшить тільки голод землі серед українського населення. Згадаємо тут консервативний щоденник »Час«, який у статті »Наслідки рільничої реформи у сх. Малопольщі« (гл. передова з 25 лютого ц. р.) вказував на недоцільність спроваджування чужого елементу тоді, коли існуючі сільські господарства не є самовистачальні, бо це зворохобить українські селянські маси. А »Кур'єр Поранни« у статті »Чи рільнича реформа творить життєздатні господарства« (гл. число з 17 лютого ц. р.), спиняючись при наших трьох, сх.-галицьких воєвідствах, писав дослівно: »Є це території найбільш у Польщі перенаселені. Проф. Оберлєндер стверджує, що стан земельного перенаселення Галичини можна порівняти тільки з найбільш перенаселеними околицями Японії і Китаю . . .«

Українська Парляментарна Репрезентація зужила чимало енергії, слів і чорнила (згадаємо тут цінну брошуру сен. Павликовського »За рідну землю«) на те, щоб доказати, як дуже кривдить задумана колонізація двірських ґрунтів український нарід. Але крім »потішаючих« слів мін. Понятовського, творця парцеляційного проєкту під назвою рільничої реформи, ніякого висліду акція наших послів не принесла . . .

До цієї кривди приложила свої руки також львівська Конґреґація Купєцка, виявляючи тим способом своє яскраво протиукраїнське обличчя. Взагалі зорганізоване польське купецтво почало в протиукраїнській акції чинно анґажуватись. Це мусимо мати на увазі«.

Серед голосів польської преси про »колонізаційний похід« купців з Познанщини і Поморя, в яких лунав увесь час загальний тон, мовляв, »хай на схід чимбільш ідуть зразкові купці зі заходу, щоб польщити »східні креси«, вибивається ще один, а саме варшавський двотижневик »Купєц Вєйскі«. Газета писала під заголовком »Креси всходнє а потенґа Польскі« (15 червня 1938 р.): »На висунені стійки польщини йдуть лицарського духа піонери, щоб зміцнити творенням польських крамниць по містах і селах збагачення держави, бо — і тут архилогіка — якщо домагаємось від чужих націй льояльности (тобто українців і білорусинів), мусимо створити умовини для їх існування«. Словом, автор хотів погодити екстермінаційно-колонізаційну політику з любов'ю національних меншин, їх відданістю і. . . добробутом. »Думки зрізаної голови: замкнути їм доступ при помочі колоністів із заходу до земельних і торговельних варстатів, та рівночасно створити корисні умовини їх існування. . .« — писала »Торґівля і Промисел« ч. 19 з 1938 р. Просто нарута!

Та навіть в 1939 році, коли над Польщею збирався воєнний буревій, акція проти українських купців не послабла. На січневому зібранні в Познані, на якому обговорювано »українську небезпеку« у Східній

Галичині, посол з Тернопільщини кликав братів-познаняків до помочі в поборюванні української небезпеки. Він казав (майже з плачем!): »Звертаюсь до вас з просьбою, щоб ви нам помогли. Приїжджайте до нас, висилайте нам щонайкращих (тенгіх) купців, ми їх піддержимо, допоможемо матеріяльно і морально. Знайте, що в нас, у »всходній Малопольсце«, понад півмільйона жидів займається торгівлею, а що українська інтеліґенція має замкнений доступ до урядів, побоюємось, що коли жиди мусять покинути Польщу, то вони, українці, кинуться до торгівлі. Адже м и не можемо стерпіти, щоб »польскосць« потерпіла. . .«

Ще кілька уривків з польської преси. Польща почала була будувати Центральну Округу Промислову (ЦОП) біля Сандомєржа, яка мала забезпечити Польщу перед несподіванками війни та її загрозою для промислових осередків біля західніх кордонів, і не зважаючи на те, що в ЦОП потрібно їй було яких 8 тисяч купців, газети не припинили пропаганди про колонізацію українських »кресів«. І тому головний орган польської молоді »Піонер родзімего пшемислу« закликав: »Вперед, молоді! До піонерської праці на село, до будови господарських підвалин на сході Польщі«. »Рочнік Товажиства розвою зем всходніх« з 1939 р. почесне місце віддав »східній офензивіе, на наші землі. Щоденник »Польска Заходня« з Катовиць помістив був велику статтю ред. Нехая, який писав: »Асиміляція українців загальмована. Переселення їх за Збруч на Велику Україну — неактуальне. (Це пригадує Сталіна, що хотів переселити українців на Сибір, але їх було забагато. — В. Н.). Вони взялись за органічну працю і ведуть її з величезною енергією і послідовністю. У них дух посвяти. Росте промисел, торгівля і ремесло. Їх дорібок б'є вже в очі, вони бойкотують неукраїнські станиці. Нам треба динамізму до боротьби з тим« і т.д. »Тиґодніх Гандльови« помістив 3 березня 1939 р. за »Кур'єром Поранним« передову п. н. »Програма польської офензиви у Східній Галичині« Кляйдія Грабика (відомого вшехпольського писаки у Львові) і той писав: »Недавня господарська конференція південно-східніх земель виказала, що в 1938 р. постало 824 нових польських купецьких станиць (познаняків, поморських і місцевих), але вислід їх дії дуже марний, ріст тільки на 18%. І Грабик пропонував акцію (очевидно — репресійну) проти українських Церков, шкіл, громадських і господарських організацій.

Польський легіоновий часопис »Воля і чин« в 2 числі з 1938 року накинувся на українців з масою денунціяцій (навіть називаючи декого поіменно) та висуваючи, м. ін., такі небилиці: »Українські ремісники дістають державні замовлення навіть з Варшави, а українські фабрички збувають весь свій товар у Познані«.

Була ще інша справа: »Торгівля і Промисел« дістала була »довірочний комунікат« ч. 45, який видав »Звйонзек земян« (тобто дідичів) східніх воєвідств Галичини у Львові, що спеціяльно розглядав безпосередні достави сільсько-господарських продуктів для війська. Це були вісті з терену Довудзтва Окренґу Корпусу VI і в них доказував, що найбільший відсоток у тих доставах, найбільше упривілейованими

є українці. Комунікат писав дослівно: »Наведені цифри вказують на сумний стан речей... на торговельні успіхи українців. Вину за цей стан треба в деякій частині приписати »земянству«, яке часто воліє користуватись послугами жидівських посередників, замість братись за безпосередні достави для війська. На нашу думку, цей стан в ім'я польщини на »кресах« треба виправити... Піднімаючись достав для війська, »земянство« виелімінує жидів з важливого відтинку торгівлі збіжжям й іншими продуктами, і тим причиниться до здобуття нової позиції для польської торгівлі... та ослабить українську торгівлю, бо військо більше охоче буде засоблюватись збіжжям у дідичів, ніж в українців«. Під комунікатом була печатка »Звйонзку земян« і підписи кн. А. Сапіги та директора К. Борк-Проки.

Подавши без скорочень зміст секретного комунікату, »Торгівля і Промисел« в ч. з 1 лютого 1938 р. писала, між іншим, що це »штучна інєкція«, одна з тих, якими ендецька преса намагається підштовхувати поляків до більшої господарської активности. Але треба признати, що навіть ендецька преса не здобулася досі на поширювання легенд, нібито українці упривілейовані при будь-яких державних доставах. Такими легендами можна годувати хіба тільки читачів »довірочних« комунікатів. Бо коли говорити про достави для державних і самоврядних установ, то відомо, що український промисловець, ремісник і купець були найбільше покривджені. Комунікат ми видрукували не тільки, щоб освідомити наш загал, що ще один законспірований чинник з польського боку ставив собі за мету ослабити українську торгівлю, але теж щоб пригадати нашій парляментарній репрезентації, що наших українських промисловців, купців і ремісників не допускають до державних достав.

Це тільки мінімальна частина доказів, якою ненавистю до українських купців, промисловців і ремісників горіло польське громадянство, включно зі своїм духовенством, організаціями та пресою.

В усій цій кампанії попадалися іноді голоси »білих круків«, які радили миритись з українцями в господарській співпраці для спільної боротьби з жидівською небезпекою. І так на цю тему писала »Торгівля і Промисел« у ч. 43 з 1 жовтня 1936 р.: »У найновішому числі журналу »Ґосподарка Народова« поміщена стаття К. Бродніцкого про господарську співпрацю поляків і українців. Автор із захопленням реферує осяги української кооперації та представляє українців рухливішими від поляків, більше підприємчивими та краще суспільно наставленими. У висліді українці поступово, систематично і з добрими успіхами посуваються постійно вперед. Вони зуміли витиснути жидів-склепарів і по-своєму знаціоналізували торгівлю. Сьогодні не вистачають їм уже села і містечка, а починають вони наступати на Львів. Львів переповнений емеритами, а ці не вміли двигнути й оживити міста. Роблять це українські купці. З українською господарською експансією треба поважно рахуватися і — щобільше — дати їй відповідний відплив у рамцях польської національної господарки, бо заломання господарського розвитку українців не було б корисним для Польщі. Кон-

цепція польської політичної рації передбачає запрягти українців до керату, в якому вже працюють поляки. Працюючи на спільному відтинку, маємо спільну відповідальність«.

Коментар »Торгівлі і Промислу« був: »Не зважаючи на тон, направду прихильний до українців, цей спільний керат нас не одушевляє. »Боїмось данайців, які нам несуть дари«.

Концепція про співпрацю, підказана К. Бродніцким політичною державною рацією, пролунала саме в часі, коли провідник іншої концепції, голова »Польського Звйонзку« в Познані д-р В. Млєчковський в інтерв'ю для преси, чванився успіхами переселенчої акції, кажучи, між іншим: »Молоді купці, на зразок давніх експлуататорів, озброєні досвідом і сперті морально та фінансово на могутні купецькі фірми Великопольщі (до війни так називали Познанщину), йдуть до середніх і східніх воєвідств... Основують торговельні фірми, крамниці, товарові доми, ресторани і кварні. Та це щойно початок«.

*

Щоденник »Ґонец Варшавскі«, пишучи про наступ познанських купців на східню Галичину і Волинь, вжив був визначення »Наязд купцуф на Малопольскен«. Слово »наязд« вважають за непристойне (по-українському »навала«) і »Ґосподарка Народова« повчала згадану польську газету, що треба радше вживати окреслення »наплив« або »переселення«.

На щастя чи нещастя, цей »наязд« скоро скінчився »наяздем« большевиків, а з »познанців« напевно багато скінчили свою кар'єру на далекому Сибірі. Тим часом у сусідній Чехо-Словаччині дозрівав розпад її державности. Згідно з т. зв. мюнхенським рішенням уряд мусів погодитись передати Німеччині Судети. 13 днів пізніше постала самостійна Словаччина, а Карпатська Україна видвигнула домагання автономії. У Празі стали змінятись міністри, а на Закарпаття посунули польські банди, створюючи заколот і анархію. Рівночасно піднято вимогу, мовляв, Польща мусить мати спільну границю з Угорщиною, а що на Закарпатті було таке ж українське населення, як у Галичині, то у Львові і в деяких інших містечках почались протиукраїнські бешкети студентів та вуличного шумовиння. Від тих політичних »розрахунків« потерпіли чимало наші різні громадські установи, українські крамниці і т. п.

Були це »дні спроби«, — писала »Торгівля і Промисел«, з якої ми вийшли оборонною рукою і чимало дечого навчились. Нагородою за знищення матеріяльних був ріст моральних вартостей, господарського патріотизму серед купців, промисловців і усього українського громадянства.

У Відозві до громадянства з датою 12 листопада 1938 р. провідників українських центральних установ, а між ними голови СУКіП дир. Я. Скопляка, було, м. ін., сказано:

»Найкраще прислужимось нації, коли всі разом при своїх варстатах праці на місцях віддамо всі наші живі сили духа дальшій конструктивній праці на всіх ділянках організованого життя. Таким чином

розбудовуємо органічні, одиноко тривкі цінності, доконче нам потрібні тепер і в майбутності«.

»Наш господарський актив не проґавив ні хвилини, щоб повернутись до нормальної праці там, де вона була часово розхитана чужинецькими ударами. Зокрема чимало посвяти виказав купецький персонал, ці сірі »люди з-поза ляди«, здебільша жіноцтво. Признання для нього читали ми навіть в окремих резолюціях, радіючи, що на сторожі матеріяльних дібр стоїть непохитно персонал із підприємцем чи проводом господарських установ«, — писали ми згодом в »Торгівлі і Промисли«.

Очевидно, що цей невеличкий фраґмент віддзеркалював цілий тон Відозви наших »батьків народу«, які мусіли притаїти свою погорду і бажання пімсти. Це був час, коли ми були безборонні, а ворог був безпощадний і на все готовий. Але події котились швидко: Карпатська Україна проголосила самостійність і стала негайно жертвою ненажерливих ворогів, польських партизанів з галицького боку і мадярської солдатески з другого, які й остаточно доконали її. Та згодом навалою покотились події за подіями.

Одначе поляки були самопевні, зацитькували себе хвальбою, що »об'єднані, сильні і готові« (мабуть скріпившись »союзництвом« з Гітлером при скандальному поділі Чехії, коли їх військо окупувало чеське Заользє) і далі не щадили своїх нападів на національні меншини, зокрема українців.

Ось ще одна картина, яку вони заінсценізували 12 січня 1939 р., 9 місяців перед розвалом своєї держави. На той день скликав »Секретаріят Порозуміння Суспільних (сполучених) Організацій« у Тернополі засідання Господарської Ради. Запрошені були й деякі міністри з Варшави, всякі достойники та делеґати об'єднаних організацій, яким різні референти цитували факти, і цифри в оптимістичному тоні, починаючи від парцеляції. Але ми зупинимось тільки на купецтві і промислі, про які говорив директор Комунальної Каси Ощадности Ґрещук (мабуть з українського роду). Він доказував, якого великого розмаху і яких успіхів у праці добився був Секретаріят Порозуміння: в останньому 1937/38 році вибудовано 13 торговельних домів коштом 2,333 тисяч зл., відкрито 3 купецькі школи, відчинено 749 нових крамниць, 272 ремісничі варстати, 53 промислові заведення і 12 повітових ґуртівень. Все те тільки в одному Тернопільському воєвідстві. У 1938 р. створено окремий »кресовий фонд« для підтримки новостворених господарських станиць, і на цей фонд продовж місяців зібрали понад 200 тисяч зл. У найближчому майбутньому заплянованo будову оліярні, кількадцятьох торговельних і промислових млинів, збіжжевих шпихлірів у 22 місцевостях і оснування кількох нових купецьких шкіл, а теж рішено збільшити значно »фундуш кресови« для позичок новим господарським станицям з одним, найбільш двома відсотками річно. Як сказано, Секретаріят Порозуміння взявся за основування нових польських станиць на нашому Поділлі і за опіку над уже існуючими.

Підсумки стану на цьому полі, — цитуємо далі Ґрещука, — на день 31 жовтня 1938 р. виглядали у відсотковій кількості так: *Купецьких підприємств* — 18% польських, 24% українських і 58% жидівських — *ремісничі:* 30% польських, 28% жидівських і 42% українських, при чому відсоток польських купецьких і ремісничих підприємств зростав дуже швидко коштами українців і жидів. Проблему недостачі приміщень для польських купецьких підприємств пляновано розв'язати так, що Секретаріят мав збудувати в усіх більших міських осередках Тернопільського воєвідства окремі доми, і на ту ціль вже видано 2.300 тисяч зл. Поступ великий і міста швидко поширюють польський стан посідання у таких важливих ділянках, як купецтво, ремесло і промисел.

Доповідь Ґрещука з'ясувала »Торгівля і Промисел« у статті »Нерівний старт« (ч. 105 з 1 лютого 1939 р.) і додала до неї двічі більший коментар, підкресливши величезні грошові капітали, якими цей Секретаріят Порозуміння розпоряджав. Він давав польським купцям і ремісникам на 1-2% позички, будував приміщення, мав за собою всі польські організації і заснував нові однорічні торговельні школи, щоб здібніші хлопці йшли в торгівлю в основному вже підготовлені. Від жидів, які покинули торгівлю в Тернопільському воєвідстві, відібрали поляки 4%, а ми тільки 1%.

»Торгівля і Промисел« закінчила свою статтю зазивом не відставати на старті і виявити напругу сил, єдности і праці.

До останніх проявів ненависти, а то й хуліганства у відношенні до українців і жидів серед поважної більшости польського громадянства треба зарахувати доносництво й поширювання бойкотових гасел. Не тільки ендеки й інші гурра-патріоти, але й т. зв. »батяри« шукали собі зачіпки, щоб чинити бешкети і авантюри. І це діялося не тільки у Львові, але й в інших, більших та навіть менших містах. Вибивання шиб і зривання та нівечення українських вивісок стали все частішим явищем. Наприклад, — вночі з 17 на 18 квітня 1939 р. у Самборі злочинці зірвали вивіски з усіх українських крамниць, поламали їх і понищили. Вислано делеґацію до старости і той обіцяв справу розглянути. Деякі вивіски віднайдено, але написи були знищені або порубані. Нікого винного не знайдено і не покарано. (»Торгівля і Промисел« ч. 111).

Українські часописи присвятили тим справам чимало уваги. У своєму »Економічному огляді« »Діло« вказувало на ріст національної амбіції і господарського патріотизму серед українців під впливом виступів польської вулиці.

Черговою із зачіпок була справа позички на протилетунську оборону. »Національна політика«, орган УНДО, в числі з 28-го травня 1939 р. справедливо докоряв »Дзенникові Польському« за його напади на українців у зв'язку з Позичкою Протилетунської Оборони. »Важко повірити — писав часопис — щоб ці великі політики не знали про постанову Української парляментарної репрезентації у справі позички,

чи не знали про те, що ціла кооперація організовано зложила свою лепту на ту ціль. Зробило це також українське купецтво. Але цього тим панам замало. Вони хочуть при тій нагоді спекти собі печеню дешевим способом і чужим коштом показатись великими патріотами і нацькувати проти українців польську прилюдну опінію«.

Варто при цьому згадати, що протижидівська преса накинулась на жидів, що вони замало на цю позичку дали, мовляв, у них »паршива охота спекулювати кров'ю польських вояків«, уся преса навіть пропонувала наложити контрибуцію на жидів бодай 10 мільярдів зл. і проголосити безоглядний бойкот...

Ніхто не підрахував жертв тих чи інших провокацій серед українців, спричинених різними типами польської вулиці. І ніхто не обраховував матеріяльних шкод з тієї ж причини...

Увага! **Увага!**

ЦІННЕ ВИДАННЯ

Роки тотального терору в СССР, а зокрема в УССР, увійшли в історію під назвою Єжовщини.

З нагоди 30-річчя тієї кривавої доби (1937-1967) Українська Видавнича Спілка в Лондоні (УВС) вшановує пам'ять тих мільйонів українців, що загинули смертю мучеників-рабів. виданням двотомової документальної повісти *О. Звичайної* та *М. Млакового* під назвою

ВОРОГ НАРОДУ

Це широко розгорнене полотно і щодо часу, і щодо просторів (Україна, Сибір, Далека Північ СССР, совєтська »воля«, в'язниці, етапи морями й суходолом і... Колима — плянета див), і щодо кількости рельєфно змальованих дійових осіб, які вирвалися живими з тогочасної дійсности. Хоч зміст твору не з веселих, але »споживається« він легко, бо побудовано його за принципом кінофільму.

В грудні 1967 р. повість »Ворог народу« на конкурсі Українського Літературного Фонду ім. І. Франка в Чікаґо (США) відзначено першою нагородою. Повість має 939 стор. малої вісімки в обох томах; віньєти роботи мистця *М. Дмитренка.*

Ціна — за два томи: у США та Канаді $15.00, в Австралії — 10 дол.; у Великобританії — 5 ф.; а в інших країнах — рівновартість англійського фунта.

Замовлення разом із готівкою просимо слати на адресу:

Ukrainian Publishers Ltd
200, Liverpool Road,
London, N1 1LF, Great Britain.

НАШІ ПРИЯТЕЛІ

Яків СУСЛЕНСЬКИЙ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ Й ДУМКИ НОВОНАРОДЖЕНОГО

Я народився на 49-ому році мого життя. Вперше, по приїзді до Ізраїлю, я знайшов Батьківщину, дім — в широкому розумінні цього слова, а не тільки »чотири стіни з дахом над ними«, як сказав поет. Я почуваю себе новонародженим, росту й дозріваю для нового життя.

В цій країні я живу вже трохи довше як місяць. Вдивляюся у краєвиди, милі серцю й окові, радію високому рівневі життя мого народу, радісно дивуюся економічним розвитком і військовою могутністю держави євреїв, бачу, як перетоплюється у подивугідний моноліт єврейський нарід, який збирає своїх дітей з усіх земель і континентів. Все це вражає, зворушує, дає поштовх і самому не сидіти склавши руки, а брати діяльну участь в цьому чудовому, єдиному у своєму роді експерименті.

Гарно та добре в нашому домі, але хочеться бачити його ще ліпшим. Дозволю собі висловити низку думок, що виникли внаслідок роздумувань над становищем справ в Ізраїлі. Можливо, що мої думки багатьом здаватимуться наївними, а ідеї — недосяжними. Але чого ж можна сподіватися від новонародженого? А може... понад сподівання... Адже, часом, для якогось відкриття потрібне тільки наївне сприймання дитини. І яким важливим може бути інколи свіжий погляд — погляд сторонній. Одначе, не претендуючи на якесь відкриття, буду радий, якщо моя стаття дасть людям привід задуматися над проблемами країни і прискорить хвилину їхнього успішного розв'язання.

Як я бачу, в Ізраїлі відчуваються дві тенденції у визначенні ставлення євреїв до інших народів. Прихильники першої вважають, що сіоністи, керуючись виключно інтересами Ізраїлю, не

повинні входити в ніякі контакти з іншими народами, не повинні сприяти ніяким чужинецьким організаціям, групам чи навіть окремим людям. Прихильники цієї тенденції, в такий спосіб, протиставлять євреїв усьому неєврейському світові й закликають нарід до скрайньої ізоляції від усіх, навіть від тих, хто ставиться до євреїв доброзичливо.

Прихильники другої тенденції вважають, що Ізраїль є не тільки державою євреїв, але й демократичною державою, яка протиставиться тоталітарним режимам інших держав. Тому Ізраїль повинен іти плече-в-плече з іншими демократичними країнами, підтримувати з ними тісні союзницькі стосунки — дружні і навіть братні. Отже, євреї повинні сприяти, допомагати всім демократам земної кулі, які борються проти тоталітаризму, незалежно від національної, клясової і расової приналежности, віровизнання та інших характеристик.

Мушу признатися, що мені імпонує якраз таке ставлення євреїв до неєвреїв.

І дійсно, я думаю, що головний антагонізм нашої епохи полягає не в сфері клясових, національних, расових, релігійних, статевих стосунків чи стосунків різних віком поколінь, але у сфері стосунків поміж світом демократії і світом тоталітаризму. Два органічно протилежні світи протиставляться один одному й тимчасово співіснують. Щире прагнення миру, принципи демократії, і військове слабосилля не дозволяють демократичним країнам порушити мир. Країни ж совєтського тоталітаризму не хворіють цим »комплексом меншевартости«. Вони, очолені Совєтським Союзом, в першу ліпшу хвилину здатні розпочати війну — від льокальної до світової.

Я є переконаний і принциповий антимілітарист Але разом із тим я не є пацифіст. Перед лицем підступного і грізного ворога не можна роззброюватися; злочином є байдужіти, втрачати чуйність, демагогічно закликати до миру, роззброєння і добросусідських взаємостосунків. На мій погляд, Заключний Акт — найпідліший, найгидкіший документ сучасности. Це є договір, підписаний Вовком і Бараном, договір, що хитро замасковує намір Вовка зажерти Барана. Хіба ж ще до того, як Заключний Акт був підписаний не було ясно, не було відомо, що Совєтський Союз і його сателіти не будуть виконувати приписів того договору? Я вірю, що та країна-учасниця европейської наради, яка перша порве цей порожній, позбавлений сенсу папірець — Заключний Акт — заслужить за свою сміливість на найглибшу повагу усіх демократів, які не втратили ще здорового глузду. Геть засліпу! Геть обдурювання! Тяжко лише вирватися з полону умовностей і припинити лицедійство.

Кажуть, що альтернативою Акту є »холодна війна«. О, де ви, добрі, старі часи, коли тихо тліла »холодна війна«! Нині так розгорілося відпруження, що світ тремтить в очікуванні атомної катастрофи.

Світ демократії живе в достатках, про які комуністи совєтського бльоку можуть лише мріяти. Високий рівень життя не є вадою чи злочином. Але світ демократії при цьому живе безтурботно, близькозоро. Кожної хвилини він може втратити свій добробут і стати в довгі черги за »пайкою« по обидва боки тюремних ґрат, але всі за колючим дротом. Невже світові Заходу бракує здатности бачити й передбачати? Мені хочеться кричати скільки маю сили: »Люди, гляньте на світ тоталітаризму моїми очима!« Я знаю позалаштункову сторону совєтської системи і бачив як крутяться колеса її механізму. Вірте мені! Я не згущую фарби і не перебільшую небезпеку! Жахливою є совєтська дійсність і той, хто безтурботно ставиться до неї і недоцінює небезпеки, якою вона загрожує, розплатиться за це жорстокою ціною.

Світ демократії несміливо захищається, замість того, щоб перейти у бурхливий наступ. Немає в сучасному світі більш високої мети, як захист і розвиток демократії. А чи усвідомлює молодь Заходу ту велику місію, яку вона покликана виконати? Молодь Сходу, затруєна отрутою тоталітаризму-матеріялізму, їй підсувають віру в нездійсненну ідею, хвалькувате залякування, фікцію, міраж. На щастя, сліпий фанатизм витискається там поступово скептицизмом, а найбільш тверезі й сміливі перетворюються в борців. Але у цьому процесі заслуга Заходу дуже незначна. Проте, треба думати, що Заходові зовсім не є байдуже, якою буде сучасність і майбутність Росії. Офіційна пропаґанда в Росії твердить, що Захід »будує мости« і намагається провести по тих мостах свою ідеологію.

Можливо, що Захід таки збудує ті мости, але користатися ними для своїх політичних і військових диверсій буде не полохливий Захід, а настирливий Схід, Росія. На Заході є багато лівих і лівацьких елементів, різного роду авантюрників, кар'єристів і шукачів пригод. У такому середовищі комуністична ідеологія знаходить для себе угноєний ґрунт. Захід рожевіє і грає небезпечну гру з вогнем. Перед небезпекою навали червоної чуми із Сходу, необхідне тісніше згуртування всіх послідовних демократів. У цьому я бачу головне завдання нашого часу.

Ізраїль мусить самовизначитися, чітко й недвозначно задекларувати свою приналежність до світу демократії й усіми засобами боротися проти експансії тоталітаризму. Інтереси сіонізму, Ізраїлю й демократії є нероздільні. Сіоністи можуть служити Ізраїлеві на трьох фронтах: молоді і здорові євреї Ізраїлю зі зброєю в

руках повинні захищати священні кордони нашої Батьківщини; сіоністи в діяспорі дають Ізраїлеві матеріяльну допомогу, і, впливами на уряди і народи країн свого поселення, здобувають економічну, політичну, дипломатичну, військову і всяку іншу підтримку Ізраїлеві; нарешті, третя група євреїв — це сіоністи, що ведуть боротьбу з головним організатором і надхненником антиізраїльських провокацій, ворогом ч. 1 євреїв і Ізраїлю — Совєтським Союзом.

Нарід і уряд Ізраїлю не мають чіткої лінії і в ставленні до російської »алії«[1]. Я підкреслюю російської, тому що теперішня російська »алія« — явище особливе, яке має лише йому притаманні форми. Російське єврейство — це не лише одна з частин єврейства, розкинутого по всьому світі; російське єврейство — це хворе дитя єврейства, спотворене шестидесятилітньою практикою совєтської влади, практикою спрямованою на викорінення в євреїв Совєтського Союзу їхнього єврейського єства і втілення нових, чужих єврейській природі, поглядів і звичок. Я вже не згадую про унаслідування російськими євреями рис »загадкової російської душі«, якої ніколи не збагнуть сабри й інші ізраїльтяни. Тому, процес інтеґрації »російських олім« — російських євреїв — в ізраїльське суспільство є незвичайно тяжкий, болючий і не простий.

Чи ж підготувалися ізраїльтяни до прийняття російських євреїв? Думаю, що ні. І доказом того є »навпрошківці«[2]. Ізраїль втрачає значну кількість євреїв — еміґрантів із Росії, найбільше освічену, інтелектуально розвинену й динамічну частину совєтського єврейства. Мені доводилося чути обвинувачення спрямовані на адресу »навпрошківців«. Обвинувачення ці виходили від корінних ізраїльтян, які не знають обставин життя совєтських євреїв, і полягали в тому, що у »навпрошківців« немає, мовляв, сіоністської »закваски«. Але звідки ж та закваска візьметься? Хто в Росії наважиться поширювати ідеї сіонізму? Горстка хоробрих героїв? Таких швидко втихомирюють. Сіоністи Прибалтики й Молдавії вже давно в Ізраїлі. Євреї Росії (тут іде мова про »навпрошківців«) залишають Росію, спонукувані до того найбільше тим, що вони не в стані сприйняти совєтську систему. Сполучені Штати припадають їм до душі більше, ніж Ізраїль, і то з вини Ізраїлю. Після Совєтського Союзу, Ізраїль для них є друге страховисько. Вони наслухались про квітучий бюрократизм в Ізраїлі, про бездушність державних урядовців, про нестерпний тягар грошових боргів, про неможливість знайти працю за фахом, про

1) Російська алія — іміґранти з Совєтського Союзу, як збірнота.
2) Із Совєтського Союзу, через Ізраїль, *навпрошки* до Америки (прим. перекладача).

мовний бар'єр і про культурний голод. Звичайно, всі ці недоліки і вади можна змальовувати в різний спосіб — від перебільшених страхіть до підретушованих забавних карикатур. Але, правду кажучи, все це, в тій чи іншій мірі, таки дійсно існує. А російські »олім« дуже чутливо реаґують на ці явища. Вони ставлять високі вимоги до *своєї* єврейської держави. Вони втекли від зла не для того, щоб знову побачити його в національних шатах, щоб одно ярмо змінити на інше. І що їм найбільш потрібне — це зрозуміння та сердечне ставлення до них.

Ізраїль не може рівнятися із Сполученими Штатами щодо матеріяльного рівня життя. І тому, для російських євреїв, США є привабливіші, якщо лише ці міркування домінують. Але якби квітучому добробутові Америки Ізраїль протиставив чутливе й турботливе ставлення до пораненої душі совєтського єврея, дійсно материнську теплоту Ізраїлю — Батьківщини євреїв, то привабливість Ізраїлю стократно переросла б привабливість ситого життя на чужині. А тим часом досить часто доводиться спостерігати, і на власному досвіді відчувати, таку черствосердечність державних службовців, що подібне до неї ставлення в Росії я був би сприйняв... як прояв антисемітизму. А узагальнюючи всі тутешні недоліки й вади, приходиш до такого, досить негарного, блюзнірського питання: чи не впроваджені такі порядки для того, щоб припинити прибуття російських євреїв до цієї країни? Але я відганяю геть такий висновок.

Правда, чував я від багатьох, що колишній уряд гальмував »алію«, мало не припинив її, в кожному разі, значно стримував. Не маючи вірогідних відомостей, я не маю права суворо засуджувати колишній уряд. Будемо надіятися на те, що новий уряд, без довгого розхитування змінить державну політику у питанні ставлення до російської »алії«. Треба тільки усвідомити її значення для долі російського єврейства і самого Ізраїлю.

Але, як би не поставився уряд до проблеми російської »алії«, — сприятливо, чи створюючи перешкоди, — стотисячна армія російських »олім« повинна взяти справу російської »алії« у свої власні руки. Тим часом усі існуючі організації російських »олім« виявляють свою безхребетність. Вони не мають впливу на хід подій і чекають лише прихильного ставлення вищих урядових кіл. Але, знаючи дивовижну роз'єднаність російських »олім«, влада не бере до уваги серйозно цю безсилу масу окремих осіб. Я думаю, що настав час з'єднатися російським »олім« у дружню й міцну організацію, скріплену єдністю мети й волі, а може, навіть і в партію. Коли в Кнессеті[3] буде 5-6, а пізніше 10 чи й більше

3) Кнессет — ізраїльський парлямент.

представників російських »олім«, тоді з нашими інтересами будуть числитися правлячі партії, які шукатимуть спілки з нами, й тоді справа російської »алії« буде надійно забезпечена. Кому ж, як не російським »олім«, ця справа особливо потрібна й дорога?

Покищо — до часу створення такої партії — потрібно негайно приступати до активних дій. Необхідно негайно добитися розгляду в Кнессеті, і в комісії у справах прийняття нових поселенців, питання про »навпрошківців« і встановлення Статуту Асіра Ціон.[4] Треба всіляко сприяти здійсненню проєктів, запропонованих проф. Воронелем, та інших корисних пропозицій. Треба мати уповноважених представників російської »алії« в Бюрі у справах працевлаштування. Такі ж представники повинні бути в Єврейському Аґенстві для рішення фінансових питань, пов'язаних з побудовою домів культури, необхідних для поступової культурної абсорбції російських »олім« середнього віку і старших.

Існують два способи абсорбції нових »олім«: *легкий* і *трудний*. Усі бажають новоприбулому легкої абсорбції, але далеко не всі сприяють цьому. Звичайно, іміґранта вкидають в океан життєвих бур — борсайся! Навчишся плавати — допливеш до гавані. Ні — підеш на дно.

Але не легкий процес абсорбції можна б і полегшити. Треба тільки виявити трохи турботи, дати тому іміґрантові, — чи то з обов'язку, чи то з покликання, — трохи душевного тепла, виявити увагу. Хіба ж таке людське, єврейське ставлення до людей, до собрата єврея, не повинно зробитися нормою у стосунках з іміґрантами, зокрема з російськими »олім«? Поведінка євреїв під час війни, і в лихі роки бідування показує наші можливості. Чому ж у днях миру ми не будуємо наших взаємостосунків на підставі правдивого братерства, дружности й любови?

Всяке питання можна вирішити на двох рівнях: на рівні *слова* і на рівні *діла*. Хотілось би, щоб хоч деякі, найбільш придатні до застосування в життя, пропозиції, висунені в цій статті, обернулися в діло.

Хай успіх супроводить наші добрі заміри!

4) Зі змісту випливає, що Асіра Ціон є назва, пропонованої автором статті, нової організації, чи навіть партії, допущених до Ізраїля російських євреїв (прим. перекладача).

(Далі буде)

Іван ВЕРГУН

СКИТИ — ПРАЩУРІ КОЗАЦЬКОЇ НАЦІЇ

І. Вступ

Ця сентенція, подана в заголовку, зустрічається часто у двотомовій »Історії козаків« французького вченого М. Лезюра, який, базуючись на багатій документації, написав її з доручення Наполеона Бонапарта[1].

До речі, після поразки під Москвою (1812 р.) Наполеон зацікавився Україною, і, під намовою Талейрана, Готріва, Себастіяні та Бургінйона, хотів, навіть, створити українську державу під назвою »Наполеоніди«, гетьманом якої мав бути його улюблений генерал Мюра (Murat)[2].

По написанні тих трактатів Лезюром, Наполеон наказав директорові імператорської друкарні Марселеві секретно видрукувати 30 примірників. Марсель, переписавши ті рукописи, позначив числами рядки (17.000) і, порозтинавши їх, дав поодинці до друкування робітникам, які не розуміли про що йшлось. Кожний видрукований рядок звернено Марселеві, який, упорядкувавши їх, віддав до дальшого тиражу та переплітання глухо-німим[3].

Що сталося з тими тридцятьма примірниками? Роже Тіссеран твердить, що »один із тих примірників знаходився в бібліотеці Наполеона під час його останніх походів, а два інші в Національній Бібліотеці та у Британському Музеї«[4]. Для написання цієї розвідки ми користувались примірниками з міської бібліотеки м. Бордо, за ласкавим посередництвом Міністерства Культури й Оточення (відділ цінних книжок і манускриптів) з Версалю, якому на цьому місці складаємо нашу щиру подяку.

ІІ. Основні ідеї трактатів

Вже в »Передмові« Лезюр звертає увагу читачам, що російські історики не тільки, що не вважають козаків за націю, але теж, як правило, насвітлюють їхні воєнні подвиги негативно[5]. Відтак підкреслює (стор. viii), що козаки були мистцями у веденні партизанських війн. Вони, несподіваними наскоками, відтинали французькій армії шляхи поста-

1) M. Lesur: Histoire des Kozaques. Tome I (p. 405) et Tome II (p. 420). Librairie A. Belin, P. 1814.

2) Roger Tisserand: La vie d'un peuple — l'Ukraine. Paris 1933, p. 207.

3) Ibidem p. 208: Napoléon manda le directeur de l'imprimerie impériale, Marcel, et lui ordonna de tirer à trente exemplaires l'ouvrage de Lesur sans que personne ne le connaît . . .

4) p. 208: On en vit un dans la bibliothèque de Napoléon pendant ses dernières campagnes. On connaît l'existence de deux autres qui se trouvent à la Bibliothèque nationale et au British Museum.

5) Avis au lecteur, p. vj: Les écrivains russes qui ne peuvent consentir à regarder les Kosaques comme une nation, n'ont pas représenté leurs exploits sous des rapports aussi favorable.

чання, нищили магазини, нападали на її відділи й таким чином найбільше спричинились до поразки Наполеонівських військ.

У »Вступі« автор наводить маркантний факт, що першими поселенцями козацької країни були кімерійці, яких у VII стол. п. Хр. були витіснили скити й вони поселились на Кавказі та в Малій Азії. А щодо скитської імперії, то вона існувала в Центральній Азії ще 3600 років перед Христом. Далі, на підставі порівняльних студій, твердить, що кельти та скити (сколоти) були тією самою нацією[6], пояснюючи ці деномінації від грецького слова »сколот« та фінського »скита, китта, кіт«, які є синонімами вершників, що були озброєні луками (стор. 7). Але це був, на його думку, Геродот, який помимо леґендарних і протирічних описів, залишив нам найвірніший опис скитів.

В 638 р. до Хр. скити зайняли Персію, Палестину, Єгипет і Абесінію. В Палестині зруйнували місто Бетзан, яке відтак назвали Скитополісом. З Абесінії завернули до Медії, де оснували свою імперію, яка проіснувала багато років. Описуючи їхню війну з Дарієм, який мав 700,000 армію, Лезюр стверджує, що скити, вмілим веденням партизанки, змусили його до відступу. Але в 340 р. до Хр. війська Пилипа II розгромили скитів, король яких Атей наложив головою.

Базуючись на описах античних істориків, автор »Історії козаків« твердить, що скити були варварами. При тім підкреслює, що *»їхні королі (Аттіла) були вибирані, менше-більше, як козацькі гетьмани«*[7].

На території України (між Дунаєм і Доном) по скитах поселились сармати, гуни й алани, які були теж грабіжниками й варварами. Вони вели війни з Римом і були побиті Марком Авреліем в 113 році. В 69 р. у Скитії була голошена християнська релігія апостолом Андрієм... Одним словом, греки та римляни вважали ті народи за ту ж саму націю.

Алани, перемігши Ґордіяна у 242 р. і знищивши ґотську імперію, прибули до Ґалії (Маен). В наслідок інтриґ Стілікона вони заселили землі в Дофінії (Високі Альпи), а відтак над берегами ріки Люари, розпорошившись в Арморіканії (Бретанія) між Люарою і Секваною. Рівнож, разом із франками і візіґотами вони билися проти Аттіли (том I, стор. 70).

В 577 р. з Китаю через Урал до Скитії прибули гуни, які там створили свою імперію і яка за Аттіли (433 р.), короля гунів, медів і ґотів, загрожувала поважно візантійським і римським володінням. Самого Аттілу вважає автор »пострахом світу« та »бичем божим«[8], підкреслюючи, що він не розлучався з мечем Марса, який був знайдений у старовинній могилі, й із яким він пишався...

Щодо наших козаків, то французький учений думає, що вони сприйняли чимало звичаїв та устроїв від печенігів і татар. Від перших —

6) M. Lesur, Tome I, p. 7: L'analogie frappante du nom Celtes avec celui que les Scythes se donnaient entre eux (Skolotes), a fait penser à des savants modernes que les Celtes et les Scythes n'étaient originairement qu'une seule et même nation.

7) Ibirem, p. 22: Leurs rois étaient élus à peu près comme le furent les hettmans des Kosaques.

8) Cf. Tome I, p. 85.

адміністрацію та спосіб воєнних виправ, від других — їзду на конях, помимо того, що вони були безпосередніми нащадками русичів. На Січі, в якій їх було біля 40.000, вони »голили голову за вийнятком жмутка волосся, яке їм спадало на чоло«[9]. »В походах вони все нищили, були жорстокими й немилосердними, вдома — чесними, щедрими, гостинними. Двері їхніх халуп не замикались: подорожній міг туди зайти й взяти це, що йому було потрібне«[10].

Рівнож Лезюр наводить цікаві факти, а саме, що французький полковник Маріон з 200 польськими жовнірами боронив Кодак проти Павлюка (т. I, стор. 306), а в битві під Берестечком взяв участь на польській стороні полковник Дюплессі (Duplessis) (т. I, стор. 371), як рівнож »польський« відділ, який бився у Фляндрії проти еспанців і по боці французів у 1646 році (стор. 369). А про Переяславську угоду висловлюється, що *»вона не підходила ані козацькому темпераментному народові, ні геніеві московського уряду; вона являлась для обидвох партнерів джерелом незгоди та війни«*[11].

На початку 2-го тому своєї праці французький ерудит описує громадянські війни в Україні: Виговський проти Пушкаря; Ю. Хмельницький проти Виговського; Сомко проти Хмельницького; Дорошенко проти Брюховецького . . . Вичислюючи пункти Гадяцької угоди (16. 9. 1658 р.), він підкреслює, що серед них фіґурувало, що Україна мала право мати 60.000 реєстрованого війська, свою власну монету та в часі війни могла прилучитись до поляків, або зберегти невтральність. Ці умовини були ґарантовані стома закладниками, і *»які дійсно признавали Україні незалежну державу«*[12].

Подавши об'єктивний образ московських знущань у Батурині та біля Переволочної, Лезюр, який досі стримано висловлювався про Мазепу, так розмальовує його портрет: *»Він* (Карло XII — І. В.) *прив'язавсь до Мазепи, який зберіг, у похилій старості, полум'яний погляд, ясну й культивовану думку, чудову бесіду, яку провадив із ним* (з Карлом XII в Бендерах — І. В.) *по-латинському«*[13].

Аналізуючи реформи Петра І, Лезюр є тієї думки, що »*Україна була свого роду ще князівством, маючи окремий уряд, незалежність якої*

9) T. I., p. 291: Ils avaient la tête rasée à l'exception d'un bouquet de cheveux qui leur tombait sur le front.

10) Cf. T. I., p. 293: Dévastateurs, cruels, impitoyables dans leurs excursions, ils se montraient chez eux probes, généreux, hospitaliers. Les portes de leurs huttes ne fermaient point à clef: un voyageur pouvait y entrer, et prendre ce dont il avait besoin.

11) p. 400: Il n'était peut-être assorti ni au caractère turbulent du peuple kosaque, ni au génie du gouvernement moscovite; il fut pour l'un et l'autre une source de discordes et de guerres.

12) Cf. Tome II, p. 12: . . . le droit de battre monnaie dans toute l'étendue de leur pays, et la faculté, en temps de guerre, de se joindre aux Polonais ou de garder la neutralité: conditions garanties par cent otages à leur choix, et qui faisaient en effet de l'Ukraine un état indépendant.

13) Ibidem, p. 116: Il s'était attaché (Charles XII — J. V.) à Mazeppa qui conservait, dans une vieilleuse vigoureuse, des yeux plein de feu, un esprint sain et cultivé, une conversation brillante qu'il soutenait ordinairement en latin avec lui.

обмежувалась скрито й обережно, щоб не розбурхати неспокійну та заздрісну своїх прав расу«[14]. Теж підкреслює, що московські генерали не могли нічого діяти без дозволу гетьмана!

Про Катерину II, яка, на його думку, була доброю для свого народу, висловлюється, що »вона наказала фельдмаршалові, по війні з Туреччиною, Рум'янцеві, який рядив Україною, перевести реалізацію секретних проєктів, як рівнож викликати в Україні незадоволення«[15].

Під кожним оглядом українцям, яких ототожнює з малоросіянами, надає перевагу над росіянами. І так, наприклад, »*їхні маленькі хатки є чистішими від російських. Побачивши* (звидівши) *їхні кімнати регулярно миті, білені, або шуровані від долівки до стелі, та їхні меблі, блискучі від чистоти, подорожній виносить враження, що він знаходиться в норвезькій хатинці, критій соломою, або в голляндській хаті. Їхні садки, засаджені овочевими деревами, надають їхнім убікаціям зовнішнього вигляду ґаллійських хат. Вони є щедрішими, щирішими, чемнішими, гостиннішими, спритнішими від росіян. Понад все вони цінять свободу й далеко більше, чим ті, які народились у кріпацтві*«. Рівнож констатує, що українці в їжі є вибагливішими від москалів. »Вони їдять менше м'яса чим зеленини, якої багато росте в їхніх городах; п'ють пиво, меди та особливо горілку. *З вищого суспільства жінки щораз більше вдягаються на французьку моду*«[16].

Подивляє теж українську вірогідність та чесність: »Подорожній в Україні може звірити дорогоцінні речі своєму господареві. Більшість селян там не вживає ні ключів, ані замків«. Але цю позитивну рису пояснює тим, що предками українців були скити та татари (. . .), які, хоч і грабіжники, були теж дуже гостинними. І кінцево заключує: »Хоч це є неприємним видвигати задля людської чести, все ж таки ці чесноти є пов'язані зі звичками, близькими примітивного стану . . .«[17].

---

14) T. II, p. 144: Ainsi l'Ukraine offrait encore une espèce de principauté ou de gouvernement particulier, dont on n'attaquait l'indépendance que sourdement, avec des précautions capables de ne pas alarmer une race toujours inquiète et jalouse de ses droits.

які стояли зі своїми залогами в Україні, не могли нічого діяти без

15) p. 234: Pendant la dernière guerre de Turquie, elle avait laissé (Cathèrine II — J. V.) le gouvernement au feld-maréchal Romanzov, avec des instructions propres à réaliser ce projet mais aussi à faire des mécontens.

16) pp. 254, 255: Leurs maisons sont petites, mais plus propres que celles de Russes. A la vue de leurs chambres régulièrement lavées, blanchies, ou frottées depuis le pavé jusqu'au comble, et leurs meubles éclatans de propreté, le voyageur se croit transporté dans une chaumière norvégienne ou dans une maison hollandaise. Au déhors, leurs jardins, remplis d'arbres fruitiers, donnent à leurs habitations l'aspect des pays de Galles. Plus généreux, plus francs, plus polis, plus hospitaliers, plus industrieux que les Russes, ils offrent (les Ukrainiens — J. V.) une preuve vivante de la supériorité que la liberté civile donne aux hommes sur ceux qui sont nés de la servitude. Plus recherchés dans leur nourriture que les Russes, ils mangent moins de viande que de végétaux, dont leurs jardins abondent; ils boivent de la bière, de l'hydromel, et surtout de l'eau-de-vie. Les femmes de conditions se rapprochent de jour en jour de modes françaises.

17) Ibidem pp. 259, 260: Dans toute l'Ukraine, un voyageur peut confier en sûreté un trésor aux soins de son hôte, et la plupart des paysans n'y connaissent pas même l'usage des clefs et des serrures . . .

III. Критичні зауваги

Хоч на перший погляд »Історія козаків« М. Лезюра видається суворо науковою, все ж таки в ній можна знайти чимало неправильних насвітлень історичних подій, осіб, ба навіть суб'єктивних і тенденційних заключень. Його твердження, що скити, сармати, алани та гуни, наприклад, були грабіжниками й варварами, треба сприймати з резервою, критично (том I, стор. 22). Зрештою, чи ж з-під пера грецьких та римських істориків, якими Лезюр користувався, вони могли вийти інакшими? Очевидно, що ні!

Наш модерний дослідник Скитії Олександер Дражньовський »про дикість скитів« не знайшов ніяких слідів у Геродота[18]. Більше того, Іван Білик стверджує, на підставі писань Пріска Панійського, германського епосу »Бітерольф і Дітліб« та Йордана, що »за портретом цього »варвара«, »бича божого« (Аттіли — І. В.) вимальовується постава справді мудрого й гуманного й дійсно прекрасного душею русина«[19].

Рівнож археологічні розкопки в Україні підтверджують високий рівень культури наших предків-скитів. І так, наприклад, в кургані Чортомлику в 1862 році знайдено срібно-золоту амфору, в 1912-13 роках в могилі Солоха предмети, які ілюструють життя королівських скитів, у 1970 р. в »Гайкановій могилі« біля с. Балки на Запоріжжі — золоту вазу, в 1971 р. у »Високій могилі« на Чорноморському побережжі золотий нашийник скитського володаря з IV стол. п. Хр. та в 1976 р. в могилі с. Гуюнівки (Запоріжжя) фронтову кінську прикрасу[20].

Але деякі російські вчені, базуючись на розкопах із 1946 р. некрополю »Пазирик« в Сибірі з V-го стол. п. Хр., підтягають скитську цивілізацію під так звану скитсько-сибірську культуру. Однак проф. М. П. Ґрязнов вважає, зважаючи на історичне минуле скитів, що ті дві аналогічні культури є цілковито від себе незалежними[21].

Теж головним Лезюровим прогріхом є те, що він, майже, не відрізняє Московії від Київської Руси, яку у своєму трактаті збуває мовчанкою, а українських козаків вважає покревненими з російськими (сибірськими, уральськими, надволзькими, терецькими) подвиги яких теж подає у своїх трактатах. Хвалить Самойловича, ганить Дорошенка та козаків Гордієнка, якого за Норбертом називає Константином Горо-

18) Ол. Дражньовський: Скити (Ґети-Ґоти, Анти і Слов'яни, і ми — не ми), »Визв. Шлях«, кн. 6, 1978; 9-ий рядок знизу.

19) Іван Білик: Аксіоми недоведених традицій. Наукова розвідка, яка є поміщена, як Післяслово, на кінці роману »Меч Арея«, Київ 1972, перевиданого офсетним друком УВСпілкою в Лондоні.

20) Les Scythes — nomades orfèvres de la steppe. "Le courier de l'UNESCO", décembre 1976, pp. 14, 15, 17, 19, 21.

21) Ibidem p. 41: De plus, il est difficile de voir clairement comment, sur les immenses étendues de la steppe, apparurent simultanément dès 8e siècle, des cultures analogues de type scytho-sibérien, mais totalement indépendantes, originales et conformes à leur passé historique et aux conditions des pays où elles se trouvaient.

денським. Чейже, сам автор признається, що в »Анналах Малоросії, або історії запорізьких козаків« Шерера розходиться про Костя Гордієнка (т. II, стор. 101). Адже Лезюр добре знав, що Шерер писав свої »Аннали« на підставі київських рукописів і документів?!

Про запорожців Гордієнка висловлюється за Норбертом (Історія Карла XII, т. II, стор. 287) та Вольтером (Історія Росії за Петра Великого, стор. 187), що у шведському таборі ніхто не міг із ними жити, бо вони були тяжкими до співжиття, через їхнє грубіянство, розбійництво та крадіж?! (т. II, стор. 105).

Ці негативні риси запорожців виправдує тим, що їхніми предками були скити та татари (т. II, стор. 259) й тим самим вони мали в своїх звичках та обличчю дещо азійського (т. II, стор. 307). Все ж таки, беручи під увагу їхні звички та духовість, відрізняє їх чітко від москалів (т. II, стор. 308). Отож, нічого подібного! Обличчя скитів, вирізьблених на »Гаймановій« вазі з IV-го стол. п. Хр., яка була знайденою в 1970 р. біля с. Балки Запорізької области, є ідентичними з обличчями теперішніх українських селян[22].

Уважно проаналізовуючи цю негативну характеристику козаків (погромщики, грабіжники і т. д.), необхідним є звернути увагу на те, що автор її подав, як висновок своїх кінцевих обсервацій для Наполеона, не відрізняючи українських козаків від російських. Він їх схарактеризував такими, якими вони представлялись (мішанина українських, донських, сибірських і т. д. козаків) у 1812 році під час війни з Наполеоном.

Зрештою, це можна сконстатувати по описі їхнього одягу. »Вони були вбрані по-різному, прямо в лахах« — пише Лезюр (т. II, стор. 311). Більше того, та козацька піхота не надавалась до регулярних боїв і тому була створена з неї легка кіннота, яка вживалася для знищення невеличких ворожих відділів, їхніх комунікацій та для несподіваних наскоків. І кінець-кінцем Лезюр заключує (т. II, стор. 317): »Існування тієї республіки у складі імперії є політичною аномалією ... Їхня країна, в якій вони живуть, тільки перехідно, представляється нам, як безмежний табір, розложений на краю Европи«[23].

Чи з подібного заключення свого високого урядовця Міністерства зовнішніх реляцій Наполеон міг собі зробити належну оцінку наших козаків та їхньої держави України?

IV. Висновки

Археологічні розкопи останніх часів на наших землях (Ль Курьє де л'ЮНЕСКО, грудень 1976), як рівнож досліди наших учених-істориків (О. Дражньовський, І. Білик), російських (Левін, Грязнов) та поль-

22) Vassili Bidzilia: Le vase d'or de Gaimanov; cf. Le Courier de l'UNESCO, déc. 1976, pp. 17, 18.

23) Cf. M. Lesur: Histoire des Kosaques, Tome II, p. 317: L'existence de cette république au sein de l'empire est une anomalie politique ... Et enfin leur pays, qu'ils ne semblent toujours occuper qu'en passant, ne paraît à nos yeux que comme un vaste camps assis sur la frontière de l'Europe.

ських (Лєшек Подгородецкі)[24], свідчать про скитський високий суспільний рівень, високорозвинену культуру (керамічні вироби) й виробництво (обрібка металів, монет, ганчарство). Одним словом, скити не були варварами, як твердять греки та римляни, а за ними Лезюр та інші дослідники, а висококультурним народом, який займався рільництвом, промислом та торгівлею. Рівнож найновіші інтерпретації античних і деяких модерніших істориків (Дестунись, Ґіббон, Тьєрі) вважають, на підставі прецизійних аналіз, що скити, сармати, ґоти, гуни та алани були тим самим народом, тобто скитами, яких античні історики по-різному називали.

Крім позитивних черт козацької нації, Лезюр наводить теж негативні. Не дивниця, бо він теж користувався джерелами, автори яких оспівували деани Петрові I та Катерині II, як, наприклад, Манштайн (Мемуари) та Рутьєр в »Історії польської анархії«[25].

Його критика Дорошенка й Ю. Хмельницького може, на перший погляд, теж видаватись безпідставною, і з нею, в деталях, можна не погоджуватися. Але таке тлумачення справи чужим істориком видається переконливим та зрозумілим тим більше, що згадані гетьмани не мали довір'я у свої власні сили, орієнтувались на чужі, спричиняючи плюріполяризацію народу та руїну. Адже Юрій Хмельницький в 1661 році власними силами під Бужином над Дністром переміг московське військо???

Правда, у своїх кінцевих заключеннях Лезюр, може й тенденційно, мішає рештки українських козаків із російськими, ментальність яких і походження різняться від себе діяметрально в його характеристиках про них. Чи ця різнородна амальгама могла вплинути на Наполеона позитивно для створення з України незалежної держави? Все ж таки »цей проєкт (незалежної України — І. В.) заінтриґував імператора, який його ані не зреалізував, ані не закинув« — стверджує Р. Тіссеран[26].

Але найбільшою заслугою М. Лезюра, помимо його деяких перекручувань та свідомих підтасовувань неіснуючих фактів, є те, що він все ж таки вважає козацько-українську націю цілком відрубною від московської, пращурами якої були скити!

Ось, іще одна з білих плям нашої історії була джерельно й об'єктивно заповненою ще на початку XIX-го століття французьким ерудитом.

---

24) Leszek Podhorodecki: Zarys dziejów Ukrainy (Tom I, str. 19-34); Książka i Wiedza, Warszawa 1976.

25) Cf. M. Lesur: Histoire des Kozaques, T. II, pp. 182, 183: Son humble extraction (il s'agit de l'hetman Rozoumovski — J. V.), son éducation négligée, son caractère rude et grossier et par un contraste encore plus étonnant cet ignorant chef des Kosaques fut mis à la tête de l'académie de Petersbourg.

26) Cf. R. Tisserand: La vie d'un peuple — l'Ukraine; p. 207: Ce projet sourit à l'empereur qui ne le réalisa ni ne l'abandonna.

Володимир ЯНІВ

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ В »ПАНСЬКИХ ЖАРТАХ« ІВАНА ФРАНКА

(Українська версія доповіді на конференції у паризькій Сорбонні, 12 листопада 1977)

»Панські жарти« це одна із двох основних поем Івана Франка (і, спрецизуймо, одночасно з погляду чисто формального, найдовших[1]), які визначили значення його поетичного доробку для української літератури, не зважаючи на те, що вона має ще незаперечні познаки недостач молодечого твору[2], який постав під виразними впливами стилю, та політичних тенденцій доби. Епічна розповідь — деталізована й натуралістична — переважає над мистецтвом вислову; моралізаторство не залишає місця для знаків запиту у проблемах, що ждуть на розв'язку. І саме, порівняння розгляданої поеми із другою — із »Мойсеєм« (1905) вказує на творчий розвиток поета. »Панські жарти« — це пролог, »Мойсей« — апогей, із зрівноваженням форми і змісту, — це рефлексія зрілої особовости. А проте, вже навіть одночасна критика визнала й підкреслила вийняткову дименсію поеми. Визначний ерудит, Григорій Цетлинський[3], який суворо зрецензував збірку молодого автора »З вершин і низин«[4], високо оцінив »Панські жарти« (які були складовою частиною названої збірки). Цетлинський назвав поему »пам'ятником, тривкішим від криці« (»Monumentum aere perennius«), яка приносить честь авторові, але одночасно становить вийняткову подію для цілої української літератури. Дослівно кажеться: »Ми не вагаємося сказати, що від Шевченка немає кращої поезії в літературі руській. Під смирним написом »Оповідання« криється тут епічна поема першорядної краси і першорядної ціни. Поет ніби оповідає подію одного села, але се подія із життя цілого народу«.

Якже ж вияснити цю сповидну суперечність певної пересічности й одночасно визначного місця у літературі? Незаперечно, сюжет поеми стосується певного децидуючого перелому української історії із глибокими перемінами, які доосновно зрушували почування цілої спільноти: ідеться про знесення панщини в Австрії (1848 р.), що започаткувало упадок феодальної системи із емансипацією селян і, звичайно, із запеклим спротивом панів. Цей спротив — це саме ті »панські жарти«, іноді ґротескні, частіше брутальні, навіть криваві й немилосердні, — без вийнятку нелюдські й обурливі, сливе апокаліптичні. В поемі входимо в ті »граничні ситуації« з усіми нюансами, які є так характеристичні для екзистенціяльної філософії, — граничні ситуації, які завжди

дозволяють глибше заглянути в душу, вчутися в ментальність людини чи людської групи. Звичайно, всі ті »жарти« — насправді зловживання мусіли якось впливати на поведінку громади, викликати якусь реакцію, — поведінку, як часового вияву сталої постави, ментальности. Таким чином, висновки стосовно етнопсихології видаються очевидні; щонайменше, ціле соціологічне тло, як ланцюг подій та реакцій на них є дуже повчальні для студій.

Франко спирає своє »оповідання« — за власним свідченням — на фактах, відомих із документів (скарга священика, вигнаного на панщину; спогади польського шляхтича), алеж автор — народжений ледве 8 років після знесення панщини — знав іще знаменито цілу атмосферу середовища із усіми нюансами почувань тодішнього села; ці настрої змальовує він дуже сумлінно в поемі, що тільки підкреслює значення твору, як справжнього документу доби, що зберіг своє значення аж по сьогоднішній день.

Якщо вже співчасна критика підкреслила при нагоді появи »Панських Жартів« деякий паралелізм між Шевченком і Франком, тоді поглиблена аналіза мусіла б нагадати ще одну подібність: одна з найважливіших поем Шевченка (а з погляду формального також найдовша!) це »Гайдамаки«, що стосується також соціяльних рухів в Україні (1768 р.), — збіжність не випадкова, яка виразно свідчить про спеціяльну *чутливість* українців на *соціяльне* положення чи соціяльну проблематику (що вже могло б бути одним із виявів ментальности українця), — чутливість, випливаючу з цілої історії й, автоматично, із постави, зформованої тією історією. Не зважаючи на величезні різниці, які протиставлять обидві поеми, це саме порівняння тих двох поем веде нас до етнопсихологічних висновків. Звичайно, треба докладно бути свідомим всіх можливих обмежень. Насамперед треба враховувати різницю епох та стилів: »Гайдамаки« — поема романтична, хоч і з уступами реалістичними, іноді навіть натуралістичними, зокрема в описах подій кошмарних чи відразливих. Між написанням »Гайдамаків« (1841) і »Панських Жартів« (1887) проминуло сливе півстоліття. Ще більший проміжок часу розділює описувані події (1768 і 1848). Шевченко відтворив події 63 роки після спалаху »гайдамак«, Франко тільки 36 років після описуваних фактів. Франко, не заперечуючи значення особистих спогадів сучасників, спирався на документи; Шевченко покликується тільки на оповідання (зокрема свого діда).

Також суперечливі темпераменти протиставлять поетів: молодий Шевченко (27-літній) — чуттевий та пристрасний — дає нам твір вийняткового динамізму, злагідненого у своїй загальності й навіть жорстокості ніжним ліризмом почуттєвої людини. У своїм поетичнім еляні він іноді ідентифікується із описуваними героями до того, що здається, начебто виправдував проступки чи

навіть злочини, які він, зрештою, виразно засуджує в післяслові до поеми. Франко — погідний і раціоналістичний — піднімає своє оповідання до проповіді гуманізму й доброти. Тим часом обидва вони *ідеалізують:* перший в напрямі зрозуміння й навіть співчування, звідки випливає поблажливість для лиходійств; другий у своєму »чорно-білому« зарисовуванні персонажів, що ще більше унагляднює контрасти шляхетної поведінки одних (покріпачених) і ганебної другого (їхнього пана). Стверджена ідеалізація потверджує, зрештою, відому істотну рису українських письменників, яка є безпосереднім відбиттям української ментальности.

Порівнюючи обидві поеми перед 21 роком перший раз — при нагоді століття Франкового народження[5], я схарактеризував »Гайдамаки«, як »поему бунту й помсти«, протиставляючи їй »Панські Жарти«, як поему терпіння, але одночасно й підпорядкування (долі), вирозуміння й прощення. Цей контраст видавався настільки далекойдучим, що він підказував припущення про основні регіональні різниці в ментальності українців із Сходу й Заходу. Звичайно, цих різниць не можна заперечувати, і моя тодішня студія належала саме до компаративної (порівняльної) диференціяльної етнопсихології, яка наголошувала різниці. Алеж між тими двома настільки — на перший погляд — протиставними ментальностями є певна сполучна риска, збіжність, а то й момент тотожности: у спільному джерелі різних поведінок, різних реакцій. Отож у рівній мірі бунт Шевченка, що підпорядкування й вирозумілість Франка є нерозривно зв'язані з ідеєю д о б р а.

Зревольтована людина у Шевченка — як приблизно на століття пізніше у А. Кам'юс — це ніяким чином не анархіст, не авантюрник, що бажає пригод, але це шукач правди, одержимий ідеєю справедливости, що доходить до вершин у трьох начальних гаслах Великої революції[6]: свобода, рівність братерство! Це людина, зрушена в почуваннях, обурена, що піднімається проти ладу, накиненого силою із запереченням прав людини, проти режиму із зародками зла. І знову ж у Франка підпорядкування із терпінням без протесту це не так самовдосконалення християнина, не так певне самоушляхетнювання, як радше непереможна віра в кінцеву перемогу чесноти, — без ніякого насилля з боку праведних, — це довір'я в тріюмф доброти без відклику до зла! Ось ілюстрація:

»Знесім ще пробу сю тяжкую,
А я вам певно пророкую,
Що Бог її нам почислить.
Хіба ж не звісно вам, що зрана,
Поки зоря зійде рум'яна,
Найдужче все мороз смалить?
Та хоч застелить він віконце,

То се лиш знак, що швидко сонце
Заблисне й землю отеплить«.
(рядки 1861-1869)

Текст настільки більше впадає у вічі, що молодий Франко — здецидований атеїст і відомий антиклерикал — зумів зберегти повну об'єктивність в описі стосунків пароха й вірних, — факт, що збільшує документальну вартість його »оповідання«. Сама цитата й висновки, які з неї випливають, вписуються у довгу листу тотожних констатацій, що стосуються характеристики українського народу. Вже на початку згадуваний рецензент підкреслив значення поеми, як віддзеркалення української душі. Автор розвинув дальше цитовану думку. »Його село (себто, село Франкового опису) — се лиш специфікований тип народу малоруського[7]; його терпіння й *гуманність* — се риси не одного села, а цілого народу«.

Порівняймо цю коротку характеристику із силуетою нашого найбільшого філософа — »першого розуму українського« Григорія Сковороди[8], яку завдячуємо обдарованому й вдумливому українському етнопсихологові Якимові Яремі[9]. Ось його портрет нашого Мислителя:

> »В ньому (себто у Сковороді) відбивається в найголовніших рисах і сам український нарід, бо й він, як Сковорода, на зверх злидар, без жадоби до земних дібр, прив'язаний у своїй покорі до життєвих злиднів та своєї ролі нижчого в театрі життя, без вищих у своєму серці претенсій мати силу й значення у світі, відданий більше внутрішнім переживанням, ніж діяльності назовні, з думкою, спрямованою на ідеал моральної краси й щастя у світі вічности; естет і співак у своїх терпіннях, і при цьому суворий суддя, непримиренний ворог і вічний революціонер[10] проти сил тієї поганої й лихої зовнішньої дійсности. Таким Сковородою був український нарід довгі віки«.

Яка вражаюча тотожність! Яка полонююча картина, що водночас вияснює розбіжності й навіть протилежності. Треба б ще згадати, що Сковорода це сучасник повстання гайдамаків; його вплив на Шевченка — загальновідомий (за свідченням самого таки поета!). Для Яреми Сковорода й Шевченко — поруч із Вишенським і Гоголем — стали репрезентативними постатями української духовости, як зрештою подібною репрезентативною постатю для інших (м. ін. для М. Шлемкевича) став і Іван Франко.

В цьому самому напрямі — в останні часи — ідуть міркування сучасного українського історика й історіософа, о. Атанасія Великого[11], який думає, що справжній змисл української історії не базується ні на політичній могутності, ні на економічній силі

(випливаючій із природних багатств), а аргументацію для своїх тверджень черпає він із трагічного й потрясаючого українського минулого та сучасного. Мілітарні поразки, чи політичні невдачі, які зумовили втрату суверенности й експлуатацію країни із нуждою населення, накидають Авторові важке питання, як це так було можливим утримати впродовж століть національну самобутність, не зважаючи на безперервні завзяті зненависницькі зусилля різних тоталітарних режимів. Відповідь знаходить він в оригінальній гіпотезі, що відпорність лежить у *духовій силі народу, в моральній поставі, в чесноті, що призводить до постійної диспозиції діяти добро й уникати зла.* Цю чесноту окреслює він назвою своєрідної слави, як досконалої синтези: »Слава — це добро і краса, здійснені одиницею чи спільнотою, загально пізнані та признані як такі широкою людською громадою. Не оте добро само в собі, але наскільки воно здійснене в конкретних ділах, виявлене всенародньо і признане людьми. Добро здійснене — це слава. Те добро по своїй природі випроміньовує. Воно робить і суб'єкта, що його здійснює, і об'єкта, в якому здійснюється, — добрим, славним« . . .[12] Ми віднаходимо в цім виразнім зформулюванні ідеалу далекий відзвук славетної грецької калокаґатії. І це, незаперечно, ця основна чеснота дозволила колись і грекам перетривати близько чотири століття турецької окупації. Це ймовірно надхнуло Євгена Маланюка[13] назвати Україну »степовою Гелладою« . . .

Ця вийняткова тотожність поглядів, висловлених різними визначними індивідуальностями на протязі 76 років, найкраще підкреслює творчу інтуїцію І. Франка та значення його твору.

Звичайно, деталізована аналіза *всіх* »жартів« і всіх реакцій, викликаних ними, — чи в ще більшій мірі здетермінованих заздалегідь інтеґральною поставою цілого середовища, — дозволила б нам докладніше вникнути в духовість персонажів і цілого оточення[14]. Алеж насамперед ще треба вернутися до цитованого місця із поеми: та сама цитата, яка дозволила відкрити нам основну керівну лінію української поведінки впродовж століть, виявляє одночасно, в якій високій мірі є важливою для української духовости *релігійність*. А втім, ціла низка інших цитат могла б тільки скріпити констатацію: чи не кожний із »жартів« можна перенести тільки завдяки довір'ю в Божу справедливість. А безмежна радість із приводу знесення панщини перемінюється у тріюмфальний гимн Воскресної Утрені, — першого Свята Воскресіння на волі, відзначуваного у достойності й гідності. Це свято в маєстатичнім гомоні гармонійних дзвонів стало містичним символом справедливости й винагороди. Автентичність почувань із випромінюванням настрою на наступні покоління дає описові неповторну дименсію, що перемінює оповідання в величну молитовну похвалу, рідко коли осягнену поетом[15].

Ця релігійність, висловлена в поетичному, небанальному описі, знаходить своє підтвердження у поглиблених наукових студіях етнопсихологів. І так, напр., І. Мірчук[16] вияснює релігійність українців їхньою почуттєвістю, і він протиставить навіть слов'ян, як групу народів емотивних — і релігійних — народам германським із їхньою філософічною настановою, чи романським із змислом для політичного життя.

Питанню співзалежности між релігійністю та почуттєвістю були присвячені також більше спеціялізовані студії О. Кульчицького та автора цих рядків[17]. У студіях, зокрема в релігійному світовідчуванні наголошена роля природи: краса природи захоплює українців, алеж краса природи у своїй доверешеності це для них одночасно доказ Божої всемогутности, і природа змінюється відповідно до зміни душевного стану, але також відповідно до подій: вона співчуває з покривдженими, вона обурюється на лиходійства, вона віщує. Коли у »Панських Жартах« самовільний пан приневолив селян, насилуючи всі закони, працювати у велике свято Нового Року й коли підвладні із внутрішнім спротивом але й із бентежним несупокоєм послухали наказу, їм видалося насамперед, що у зимовій хузі є відбиття гніву Божого, при чому не завжди добре усвідомляли, чи цей гнів стосується їх самих, як порушників Заповіді, чи таки пана, що їх до цього порушення змусив.

»Та тяжкий плач, і рев, і стони
Ішли по хлопських всіх хатах:
Ридали діти, старці, жони,
А буря ще збільшала страх.
Всі палець Божий в ній вбачали,
Ознаку Божого гніву«.
(1904-1909)

... »Ревів, стогнав від бурі бір,
Немов голодний, лютий звір,
І чорним гіллям, мов руками,
Махав у вітрі, бивсь і хріп,
Коли понурими купками
В'їздили ми під темний стріп.
Як дивно, лячно якось стало
Усім в тій хвилі, наче ми
В якийсь заклятий світ в'їздили,
У царство сумерку й зими,
З якого вже повік не мали
Вернуть живими, як з тюрми« ...
(2108-2119)

А ось місце, що стосується вже не самих селян, але пана — до речі, треба сказати, що саме в описі природи, — в конкретному випадку снігової пурги — Франко чи не вперше досягає великої

мистецької експресивности, яка ще сильніше підкреслює настрій зливання природи із людьми:

»Бурхав так вітер, скріплий сніг
Рвав з поля, ніс в село туманом,
Бив в очі, стежку з-перед ніг
Неначе вкрав в короткий миг,
А вив, ревів, мов сам не міг
Скрить *гнів* над *нашим паном!*«
(1897-1902)

Звичайно, щоб краще зрозуміти поставу й поведінку селян, треба ще згадати коротко і про самі »жарти«. Початок конфлікту між селом та паном коренився в навчанні дітей, яке започаткував старий священик, як добрий пастир, бажаючи якнайкраще служити селу. Пан побоявся, щоб наука не призвела до освідомлення селян, до цього часу покірних та слухняних, щоб це освідомлення не призвело до спротиву проти зловживань, зокрема проти панських забаганок, які переступали всякі норми.

»Хлоп щоб умів орать, косити,
І в танці дівкою носити,
Та »Вірую« і »Отче наш«.
Письма не треба хлопу знати:
Як хлоп почне книжки читати,
Хто буде пану свині пас?«
(229-234)

— Ось це та своєрідна »філософія«, вложена Франком в уста пана в поемі, яка характеризує тодішній стан. Всяка новизна, що змагала до зміни того встановленого порядку, здавалася »порушенням звичаєвого права«, вона мусіла викликати насамперед невдоволення, а потім протидію озлобленого вельможі. Коли ж перші успіхи в навчанні (засвідчені фактом, що діти змогли прочитати »Апостола« в церкві) заохотити селян до спроб зорганізувати власну школу в селі, ініціятори були покарані, вони отримали по 20 ударів буками.

Другий зудар вийшов із розпиячування селян, яких пан — для збільшення власних прибутків — примушував викупити певну кількість горілки. Коли ж вони — під впливом священика — рішилися у свято Нового Року зложити урочисту присягу стриматися від пияцтва, яке їх руйнувало морально й матеріяльно, розлючений пан замкнув церкву, а селян приневолив до праці. Обурення було таке, що тільки енергійна постава священика спинила вірних перед кровопролиттям, — перед розправою із панськими гайдуками. Про душевні переживання під час їзди на працю й серед самої праці в кошмарних умовах описаної пурги була вже мова. Селян зокрема обурило доручення пана заставити працю-

вати улюбленого старого священика; вірні вдруге були вже готові насильно спинити це беззаконня, яке і призвело до смерти душпастиря. Але він ще перед смертю зумів переконати своїх духовних дітей, щоб не стримували зла більшим гріхом. І тоді вдруге, цим разом у останній зустрічі із паном, вмираючими устами, він знову сказав пророцтво, яке тільки підтверджує основне ствердження нарису, що тільки віра в перемогу правди над злом давала народові силу перемогти всі знущання:

»І то був »жарт«, що Боже свято
Пан зніс, що церков нам запер?
І то був жарт, що так завзято
Без суду і без права взято
Мене й замучено тепер?
Все те був »жарт« ... За жарт той, пане,
Я скаргу перед Божий суд
Заношу. Нині ще там стане
Мій дух, а твій, нім рік сей кане
У вічність, — теж туди позвуть.
Добро твоє в злодійські руки
Піде, й сліду не буде знать
Твого буття; сини і внуки
Сей жарт твій будуть проклинать!«
(2366-2379)

Мужицька делеґація, яка мала повідомити урядові чинники про самоволю пана, була переловлена по дорозі, до крови змасакрована й під фальшивим обвинуваченням запроторена в тюрму. Врешті, добрячий »комісар«, як представник влади, був вкинений до псярні із тічнею виголоджених ловецьких собак, коли він приніс селянам радісну вістку про цісарський маніфест із проголошенням знесення панщини.

Навіть коротко зарисовані, чи вірніше тільки згадані, »жарти« панської сваволі й неопанованих гордощів дають уяву про справжні димензії несправедливостей цієї сумної й злощасної епохи, алеж одночасно підкреслюють також значення реакцій, які дозволяють глибше вникнути в українську духовість. Звичайно, згадана зараз на початку чутливість на соціяльну проблематику є в поданім контексті більше ніж зрозуміла й виправдана, а смиренне мирення із долею в найгірших життєвих умовах не було б можливе без глибокої віри у всюдиприсутність Божу. Бог являється людям в ідеалі краси й добра — зокрема у красі зовнішнього макрокосмосу, всесвіту з розкішною, багатою природою, чи в добрі внутрішнього мікрокосмосу кожної одиниці, людини, створеної на подобу Божу. Ця подоба зобов'язує: людська гідність є піднесена до висоти святости, і її порушення є завжди підставовою причиною обурення, і тільки це порушення гідности може

призвести до активного спротиву, як це було у випадку злощасного порушення прав людини на свобідний вислів релігійних почувань у рокове свято; подібне обурення було у випадку погорди та зневаження шанованого душпастиря чи теж презирства у стосунку до доброзичливого й услужливого емісара-чужинця. Алеж оборона гідности ніколи не послуговується злом; ціль не освячує засобів. Гідність людини перевищає також страх смерти. Панотець — смиренний впродовж цілого свого життя — зумів сказати перед смертю зарозумілому й гордому вельможі тверді і ясновидючі слова, але він перестерігав вірних, щоб вони не рятували його життя насиллям, злочином.

Звичайно, Франко, як людина вийняткової праведности, душевної чистоти й моральної інтеґральности являє собою граничний випадок, і ще не уповноважує сам до передчасних узагальнювань; незаперечно теж, що у нього визначну ролю грали згадувані реґіональні впливи, які зумовили певні своєрідності. Але це вже ширша тема, яка переростає можливості часово обмеженого виступу[18]. Завданням виступу було тільки вказати на багатство елементів, що могли б стати вихідною точкою до дальших етнопсихологічних студій, які ішли б в рівній мірі по лінії компаративній і диференціяльній (уточнюючій внутрішні різниці між Східньою й Західньою Україною), що й узагальнюючій, згідно із переведеними паралелями між поетичною творчістю І. Франка й науковими студіями Я. Яреми, о. А. Великого, І. Мірчука й ін., які усі стверджують в українців основну вартість ідеалу калокаґії із її значенням для збереження національної самобутности впродовж століть і серед найважчих умов.

---

1) Для четвертого видання поеми сам автор підготовив нумерування рядків, і їх у »Панських Жартах« 4004. Друга поема — »Мойсей« — нараховує 1685 рядків.

2) Пригадаймо: І. Франко народжений 27-го серпня 1856 р. Поема написана в січні-лютому 1887 р.

3) Григорій Цеглинський (1853-1912), письменник та педагог, із 1888 р. директор Перемиської ґімназії; з 1907 р. посол до парляменту.

4) Рецензія у »Зорі«, 1887, стор. 241-242. Поезії із збірки »З вершин і низин« оцінює критик »як римовану прозу і революційну тенденцію« (Цитоване за повним виданням творів »Зібрання творів у п'ятидесяти томах«, В-во »Наукова Думка«, том II. Київ, 1976 (стор. 7, примітка 1).

5) Студія опублікована у місячнику »Визвольний Шлях«, у числах за грудень 1956 р. (стор. 1376-92), і січень та лютий 1957 (стор. 31-41 і 135-143).

6) Нагадую, що теперішня доповідь була в оригіналі читана у французькому науковому середовищі, й тому відклик на найбільше зрозуміле порівняння.

7) Звичайно, мало б бути »українського«, але йдемо за текстом оригіналу, який уживає ще тієї термінології.

8) Як відомо, у 250-ліття народин Сковороди (1722-1972) УВУ влаштував низку »сковородинських« наукових конференцій у різних університетах Німеччини, Франції й Австрії, в тому числі в Інституті славістичних студій у Парижі, про що виразно була згадка на франківській конференції у Сорбонні, тим більше що у висліді цього вечора в Інституті вийшла перша французька книжка про Сковороду, спільно фірмована УВУ та Інститутом славістичних студій.

9) 1884-1964. Характеристика Сковороди у доповіді, підготовленій на Педагогічний Конґрес у Львові (1935 р.) на тему: »Українська духовість в її культурно-духових виявах«. Доповідь друкована у Збірнику: »Перший український педагогічний конґрес«. Львів, 1938. Сторінки 16-88. Наведена цитата із стор. 44.

10) »Вічний революціонер« мусить нагадувати Франкову лірику, яка стала бойовою піснею молодої української ґенерації, набагато скоріше, ніж ідею зревольтованої людини підніс Кам'юс. Ярема надає це окреслення для Сковороди, також набагато скоріше, ніж були розповсюджені твори французького письменника-філософа, але тим більше підкреслює це зформулювання істоту речі, про якого саме революціонера йдеться.

11) *1918. видав кількадесять томів ватиканських документів, що стосуються історії України, й низку синтетичних праць. Погляд висловлений в інавґураційній доповіді на науковій конференції, спільно організованій у Рокка ді Папа б. Риму (18-20.X.1963 року) чотирьома українськими науковими установами: НТШ, УБНТ, УВАН та УВУ. Доповідь друкована в Збірнику »Релігія в житті українського народу«, що вийшов як 181 том »Записок НТШ«, Мюнхен-Рим-Париж 1966, на стор. 3-38.

12) Там же, стор. 10.

13) 1897-1968 рр.

14) Ця докладніша аналіза була зроблена у студії, зазначеній у примітці 5, яка то аналітична студія вможливила теперішню синтезу.

15) У французькому оригіналі сказано, що глибина почувань перемінює опис в радісну молитву »Магніфікат« (тобто »Тебе Бога хвалим!«).

16) 1891-1961, ректор УВУ 1947-48, і згодом від 1950 р. аж до смерти (з однорічною передмовою в половині п'ятдесятих років). Погляд висловлений декілька разів у синтетичних працях про українську духовість »світогляд« (для різних підручників про Україну у чужих мовах) — німецькій, англійській. Також у праці »Світогляд українського народу«, у Науковому Збірнику УВУ, т. III. Прага 1942. Стаття на стор. 225-243, цитата із стор. 240.

17) О. Кульчицький. Проблематика взаємин етнопсихології і диференціяльної психології релігій.В. Янів: Релігійність українця з етнопсихологічного погляду. Обидві студії в цитованім Збірнику (нотка 11): »Релігія в житті українського народу«, на стор. 65-75 і 179-203.

18) Пригадуємо: виступ на науковій конференції із десятьма доповідями, при чому із природи речі прелеґент розпоряджав обмеженим часом (півгодини).

Від Редакції:

Для поширення міжнародніх зв'язків УВУ у співдії із близько 40-ма неукраїнськими науковими установами приймав участь в 70 різних зустрічах. До найповажніших циклів належать 13 вечорів з нагоди Ювілею 250-ліття Григорія Савича Сковороди, які відбулися у Парижі й Лілі у Франції, Мюнхені й Штутґарті в Німеччині й врешті у Відні, Зальцбурзі та Інсбруці в Австрії.

12-го листопада 1977 р. Делеґатура УВУ у Франції під проводом голови, проф. д-ра О. Кульчицького, та за ініціятивою мґра УВУ й д-ра Сорбонни О. Вітошинської підготувала Франківський симпозіюм у співдії із катедрою порівняльної літератури в Сорбонні, очоленою проф. д-ром Кадо, який відкрив наради вступним словом і провадив ранішнім засіданням. Пополудневі наради відбувалися під головуванням ректора УВУ, який читав одну із десяти доповідей про творчість нашого Великого Каменяра.

Д-р Михайло КУШНІР

СВІТ МИСТЕЦТВА

(Продовження, 4)

6

Не відомо: чи частіше читаємо і слухаємо дискусії (на всіх щаблях) про відношення »змісту« й »форми« в мистецтві, чи частіше стверджуємо цілковиту й досконалу каламутність у розумінні цих понять та їх взаємного стосунку.

В одному італійському провіднику по Римі — дуже поважний автор пише про Сікстинську каплицю: »Ми є в каплиці, одинокій на землі: не так з уваги на мистецькість особливо архитворів геніяльного Мікель Анджельо Буонаротті, як з уваги на геніяльний переріз не тільки історії людства, але й історії земської кулі«.

Уявім собі: дії з пляфону та з вівтарної стіни Сікстини, на завдані теми, й ті самі, що є там унаглядненні, від Сотворення Світу до Страшного Суду, виконав не Мікель Анджельо, але якийнебудь другорядний маляр із XVI сторіччя, наприклад, Васарі. Чи Сікстина була б тоді каплицею »одинокою на земській кулі, завдяки геніяльному перерізові історії«, зформульованому на її мурах? Запевняю, що на земській кулі існують сотні святинь, в яких ті самі теми сікстинських фресків розроблено в такій самій досконало передуманій черговості і про які ніхто не згадує, бо їх не розпромінив *геній творчої форми.* А втім тематика Сікстини не є першоджерельною ревеляцією. Таким перводжерелом і дійсно одиноким, неперевершеним і непорівняльним — є Святе Письмо. Сікстина є »одинокою на земській кулі« саме *тільки* завдяки титанічному генієві Мікель Анджельо, який темам, тисячі разів оформленим деінде, дав неперевершену *форму,* форму на власну міру. Теза така очевидна, що дійсно вже ніяково про неї говорити: *в мистецтві тема, не зв'язана із творчою формою, є нічим.*

Але не така проста є відповідь на запит, чи дійсний мистецький твір може бути задетермінований формою, позбавленою »теми«. Людина сяк-так вироблена філософічно, прочитавши таке речення, здвигне плечима. Бо чи можна говорити про існування »форми« без предмету, а якщо говорення про форму імплікує існування предмету, до якого ця форма відноситься, то вже сам цей предмет є »темою«.

Очевидно, в моєму нестислому формуванні під »темою« розумію нарраційно-анекдотичний зміст. Отже типовим переконанням, закоріненим у поглядах людей, необізнаних з явищами мистецтва, є віра, що існує ієрархія таких нарраційно-анекдотичних тем, яка має своє віддзеркалення в ієрархії мистецьких творів, що оформ-

люють ці теми... Не тільки академіки від XVII до XIX сторіч вірили, що історичне або релігійне малярство є вищою клясою від малярства мертвої природи. Це помилка, яку демаскує емпірична метода, сперта на безпосередньому контакті із творами мистецтва. Клясичним прикладом убогости наррaційно-анекдотичної теми є відомий твір Ван Ґоґа. На ньому кусень пом'ятого паперу із дрібкою тютюну... Мене цей образ побуджує до молитви, каже контеплювати чудо існування, є об'явленням щастя з дару зору та ствердженням зв'язку між цим саме даром а іншим: даром думки. Подібно, як і всі твори Сезана, наймогутніші приклади вбогости анекдотичної теми в образотворчому мистецтві та безмірних змістів людської душі, які матеріялізуються саме у цьому, що схоплюють очі й перетворює думка.

На »пустий і бездушний« формалізм »буржуазного мистецтва«, що, мовляв, закорінився на Заході, кидають громи, з одного боку — большевики, а із другого боку — численні публіцисти й консументи мистецтва у Франції, Італії, Німеччині, Англії, навіть в Америці. Але найяскравіше й найгрізніше поплутання основних понять »Зміст« і »Форма« помічаємо у творчості багатьох образотворчих мистців, які в технічно-віртуозних трюках та екстраваґанціях хочуть бачити евокацію »нової форми«, а, наприклад, сюрреалістичні виплоди вважають евокацією »нового змісту«...

А оце декілька порядкуючих тез.

У мистецтві нема ієрархії тем. Коли маляр малює бій Олександра Македонського з персами — то це не означає, що він вибрав тему ієрархічно вищу і труднішу від маляра, який намалював листя аканту і два камені на полі цього бою. Все залежить від того »як«, а не від »що«! Не відповідає правді й те, що образи рівно досконалі у творчих змістах мають різку ієрархію, коли один зображує битву, а другий яблуко й серветку. Архитвір Делякруа »Хрестоносці в Константинополі« не є вищий в ієрархії мистецтва від архитвору Сезана »Яблука в коші«. Обидва образи поза зовнішнього тематикою, окресленою заголовком, мають внутрішню тематику, основну, тематику тієї самої ієрархії: душу творця, метафізичну конечність виявлювання таємниці видимого світу та власне створювання його суроґату. Ствердження, що немає ієрархії теми в оцінці творів великих мистців не є твердженням, що вибір теми є байдужий для їх характеристики. Малювання пейзажів, чи жанрових картин, чи портретів є своєрідністю таланту окремих мистців і вони були б іншими творцями, коли б малювали, наприклад, тільки коні або абстрактні арабески. Але про клясу творця рішає завжди обставина: »як« він оповідає про вибрану ним самим тему, а не »яку« він вибрав тему.

»Тема« мистецького твору — це не те саме, що його »зміст«. Цей останній є найсильніше зв'язаний з цілою особовістю творця. Якщо

письмо, як твердять графологи, заключає в собі приховані диспозиції і витвори людини, то оскільки ж повнішою і глибшою є реляція мистецтва до внутрішнього потенціялу його творця.

Насправді, в мистецтві є одна тільки істотна тема: оповість про »Я« мистця, хоча б він найскромніше намагався це »Я« приховати. Істотний зміст твору покривається із засягом цього »Я«, в диспозиційному значенні та у значенні витвору, що доконуються на дні людського серця.

Твір ніколи не переростає свого творця; це тільки гарна фраза: »він переріс себе у цьому творі«. А навпаки, завжди, хоча в різному ступені, є правдиве: »у своєму творі він не доріс до себе«. Найвищою осяжною ціллю — є найменша різниця між власним засягом творця і його реалізацією в мистецькому творі.

Для впорядкування фактів, зв'язаних із проявами сучасного мистецтва, треба виключити з його образу всі недоноски, що їх невироблений споживач трактує нарівні із творами Сезана, Боннара, Матіса, Руо, які стверджують, що існує велика форма сучасного мистецтва, ладна дати гідний вираз найглибшим змістам сьогоднішньої душі.

І йде тільки про те, щоб ті зміст існували. Коли вони будуть — не є конечне, щоб вони темами, »достосованими« до ідеї, голосили його хвалу . . . Ван Ґог молиться, малюючи крісло . . .

Наскільки поширимо наші душі — настільки поширимо межі нашого мистецтва.

7

Чи можна говорити про поступ у мистецтві?

Домовмося, що *поступом* будемо називати наступність станів, серед яких кожний наступний, органічно виникаючи з попереднього, є досконаліший від цього останнього під якимнебудь оглядом, прийнятим нами за підставу оцінки. Домовмося теж, що *еволюцією* будемо називати подібну наступність станів, виникаючих зі себе по черзі, але без умови »обов'язкової вищости« наступного стану над попереднім. На основі такої дефініції кожний поступ є еволюцією, але не кожна еволюція є поступом.

Досліджуючи явища, зв'язані з діяльністю людини, стверджуємо емпіричною методою, що в багатьох її ділянках маємо справу з поступом, наприклад, в ділянці техніки чи науки. Хто буде перечити, що коли приймаємо зріст швидкости за точку виходу в оцінці поступу засобів льокомоції, від часів Рамзеса II досьогодні наступив основний поступ; аджеж віз, із якого великий фараон громив ворогів, правдоподібно, не мав більшої швидкости, як 10 миль на годину; сучасний засіб льокомоції, літак, може порушуватися зі швидкістю 60 разів більшою! Не маємо теж сумніву, що методи, якими послуговується сучасний математик, наприклад,

при обчислюванні об'єму брил, є без порівняння досконаліші від методів, приноровлюваних Архімедом. І сотні інших прикладів переконують нас без найменшого сумніву, що в техніці і в науці досвіди віків, наверстовуючися — дають у висліді поступ.

Могло б видаватися, що так мусить бути в усіх ділянках творчої діяльности людини. Але в мистецтві річ мається зовсім інакше: *в мистецтві поступу немає,* хоча є у ньому постійна еволюція. Ця теза може видаватися зразу провокаційною, несподіваною до прийняття, навіть несприйнятливою. Очевидно, усі теоретичні спекуляції на цю тему не довели б нас до жодного конкретного висліду. Тому візьмім до помочі знову методу прикладово-емпіричну.

В 1946 році помер один із найбільших сучасних французьких різьбарів Шарль Деспійо. Один із його біографів оповідає, що коли одного разу Деспійо оглядав у Люврі славну різьбу з часів старовинного Єгипту, що зображувала сидячого писаря — викрикнув: »Ох, Боже, як би я хотів принаймні два тижні бути учнем цього майстра!..« Деспійо, великий французький різьбар, співробітник Родена, мріє про те, щоб бути учнем майстра, який перед чотирма тисячами літ виконав такий твір! Чи інженер, творець новітнього літака, буде теж мріяти про те, щоб бути впродовж двох тижнів учнем конструктора бойового воза Рамзеса II?

Другий приклад. Леонардо да Вінчі, геніяльний творець, був рівночасно малярем і математиком. Уявім собі на хвилину, що Леонардо да Вінчі, геній з-перед 400 літ, явився між нами й веде розмову про математику із сьогоднішнім пересічним гімназіяльним учителем. Можу заручити читачам, що Леонардо да Вінчі, майже надлюдський геній, буде слухати в ділянці математики із запертим віддихом пересічного гімназіяльного учителя впродовж довгих годин, днів, місяців, а може навіть літ. Бо цей учитель буде послуговуватися не власним дорібком, але дорібком віків — і саме цей дорібок чотирьох віків із обсягу математичного знання буде запирати дух у грудях воскреслому Леонардові да Вінчі.

А тепер перейдім до ділянки рисунку. На місце пересічного гімназіяльного вчителя поставмо непересічного маляра. Зразу ролі переміняться. Непересічний сучасний маляр стане перед майстром над майстрами, від якого може тільки покірно вчитися, нічого не даючи взаміну. В попередньому випадку, коли мова йшла про науку — він, геній, стояв перед пересічною сучасною людиною, як покірний учень. У другому випадку, при цій самій реляції потенціялів особовости — знання чотиривікового дорібку розвитку мистецтва, незнаного Леонардові да Вінчі, переставало відігравати якунебудь ролю у взаємному міряннi. Чи це не є очевидне і, в консеквенції, чи не прочитаємо тепер з дещо іншим наставленням тезу: »В мистецтві немає поступу«.

Із цього зовсім не виникає можливости, щоб не існували періоди, в яких творчий потенціял у мистецтві впродовж кількох поколінь зростав і останні довершення були вищі від попередніх. Але це є вияв поступу в обсязі поодинокого відтинку історії. Коли будемо »важити« довершення великих мистецьких образотворчих культур світу: Єгипту, Китаю, Індії, Персії, Асирії, Греції, Візантії, ґотики, ренесансу, французького мистецтва XIX і XX сторіч — ствердимо, що вершки кривої, відповідаючі найвищим досягненням цих епох, знайдуться на більш-менш тому самому рівні. В жодному випадку не дасться ствердити, що мистецтво *»пізніше«* в часі — значить »більш дозріле« в реалізації! Зовсім інакше буде виглядати нарис рівня людських довершень у ділянці техніки чи науки. Характеристична крива, не зважаючи на її хвилястий характер, буде тут засадничо підійматися догори.

Не треба переплутувати наукових здобутків, що в'яжуться з ділянкою мистецтва, із творчими довершеннями в цій ділянці. Ці наукові здобутки можуть виявляти поступ. Наприклад, знання лінійної перспективи або анатомії розвивається в італійському мистецтві від тречента до чінквечента і немає сумніву, що маємо тут до діла з поступом. Безсумнівно, перспектива Джіотта є зі становища засад середньої киді більш примітивна від перспективи, яку приноровлює Рафаель. Але чи із цього випливає, що мистецтво Рафаеля, зрештою, одного з велетнів образотворчого мистецтва, є більш дозріле, більш емоціяльне від мистецтва Джіотта, творця, що жив двісті літ раніше? Ні, зовсім ні! Мої пережиття в каплиці Скровені в Падуї не були під оглядом емоціональним затьмарені ні в Станцах Рафаеля, ні в Сікстині.

Розвій перспективи й анатомії, записаний у книзі людських наукових здобутків, як безсумнівний поступ — в найменшій мірі не впливає на піднесення рівня мистецько-творчих творів, в яких цей поступ, перспективічний чи анатомічний, спостерігаємо. Твори Петра Корнеліюса, німецького маляра XIX сторіччя, під оглядом перспективи й анатомії напевно переходять усе, що в цій ділянці зробили Рафаель і Мікель Анджельо. Але це зовсім не змінює факту, що Рафаель і Мікель Анджельо є вершковими геніями в мистецтві, а Корнеліюс — пересічним малярем.

Чи з цього випливає, що наукові здобутки, саме перспектива й анатомія, не мали позитивного впливу на мистецтво? І так, і ні.

Сповнені радости виявлювання нових думкових овидів, — великі мистці ренесансу доконували в мистецтві чудес, з пристрастю поринаючи в об'явленнях перспективи й анатомії (Паольо Утчеллью, Люка Сініореллі, Леонардо да Вінчі). Але ні один сучасний дослідник мистецтва не буде твердити, що твори візантійського мистецтва або ґотики, які не знають цих дисциплін, перспективи й анатомії, стоять під мистецьким оглядом нижче креацій ренесансу.

Ці речі є так очевидні для людей, обізнаних із ділянкою мистецтва, що мені аж ніяково про них писати. А проте варто про це писати, коли так мало навіть високоосвічених осіб дійсно знає щонебудь про явища мистецтва.

Підкреслюю, що теза про брак поступу в мистецтві випливає з емпіричних стверджень, а не з апріорних спекуляцій. Я часто зустрічав закид, що згадана теза є в суперечності з іншою, незаперечною для багатьох людей: з тезою постійного вдосконалення людини і зі ще загальнішою: з тезою загального поступу всесвіту. Мені видається, що цю суперечність можна усунути. На мою думку, мистецтво є мірою духового потенціялу людини, в одиничному і збірному значенні. (Отже, наприклад, — епохи й середовища). А втім, не перерішуючи, чи духовий поступ людини, міряний тисячами століть, існує — стверджуємо, що в рамцях вузького відтинку історії людства, який є доступний для історії (від 6 до 10 тисяч літ найвище) такого поступу розвитку потенціялу духових спроможностей людини не дасться зауважити. Хто ж відважиться твердити, що мозок і особовість Платона є потенціяльно слабші від мозку й особовости наймогутнішого з сучасних мислителів; або, що думкові, мисленні можливості Архімеда були слабші від таких у Айнштайна?

Сьогоднішні творці науки й техніки, безсумнівно, довершують могутніших діл, ніж їх попередники з-перед двох тисяч літ, не тому, що обдаровані більшим особистим думковим потенціялом від цих останніх, але тому, що мають до диспозиції дорібок двох тисяч літ; дорібок досвідів, які в ділянці техніки й науки наверствовуються на себе. В мистецтві, яке є безпосередньою мірою потенціялу особовости людини — такого наверствовування досвіду впродовж століть немає! Хоча існує розвоєва тяглість, еволюція в мистецтві. Коли б ми могли ствердити, що впродовж цих кількох тисяч літ, які підлягають нашій обсервації, пересічна людська особовість виразно спотужніла — ми ствердили б і зріст потенціялу в цьому періоді.

На маргінесі: багато з-посеред людей, що займаються мистецтвом, переплутують поняття поступу в мистецтві з фактом, що кожне довершення в мистецтві в'яжеться з новою, незнаною раніше формою. Це не перечить попереднім висновкам: кожне правдиве мистецтво є інше від попереднього, але із цього не виникає, що є від нього досконаліше.

8

Що є предметом мистецтва? Коли б дійсність безпосередньо досягала наші змисли й нашу свідомість, коли б ми могли мати безпосередній зв'язок з речами і з собою — я думаю, що тоді мистецтво було б зайве, або щобільше, ми були б тоді всі мистцями, бо наша душа була б у постійній однозвучності, у постійній гармо-

нії із природою. Наші очі могли б вирізувати майстерні малюнки із простору й їх, при помочі пам'яті — в часі утривалювати. Наш зір міг би моментально спостерігати фраґменти різьб у живому мармурі людського терпіння та їх зафіксовувати, різьби, які в нічому не уступали б найкращим античним різьбам. Ми чули б глибоко в нашому нутрі безперервну мелодію нашого внутрішнього життя, як музику, часто веселу, частіше сумну, але завжди правласну. Це все є довкола нас, є в нас — але ми нічого з цього виразно не помічаємо. Між природу й нас, ах, що я кажу: між нас і нашу власну свідомість кладеться серпанок, серпанок, що являється густим для звичайної людини, — легко або майже прозорим для мистця й поета. Яка ж фея виткала цей серпанок? Чи вона була добра, чи зла?

Людина мусить жити, а життя вимагає, щоб ми дивилися на речі в такому відношенні, яке речі мають до наших потреб. Життя основується на діянні. Жити — значить сприймати від речей тільки корисні враження й відповідати на них відповідними реакціями: інші враження мусять бути затемнені. Я бачу й мені здається, що я пізнаю, — я прислухаюся і міркую, що розумію, — я досліджую себе й думаю, що можу читати на дні мого серця. Але що я бачу й відчуваю із зовнішнього світу — це тільки те, що мої змисли із нього вибирають, щоб кермувати моїм діянням, а про себе самого знаю тільки те, що має відношення до мого діяння. Мої змисли й моя свідомість подають мені, отже, дійсність тільки у практичному спрощенні. У цьому, що змисли і свідомість дозволяють бачити нам із речей і з нас самих, — є витерті некорисні людям різниці, а підкреслені, наголошені корисні людям подібності, а для мого діяння є згори накреслені деякі стежки. Ці стежки є саме ті, якими мандрувало ціле людство переді мною. Речі склясифіковано з уваги на користь, яку я можу з них мати. І в куди більшому ступені ніж барву й форму речей, я аперципую саме цю клясифікацію. Безсумнівно ,людина значно під цим оглядом перевищує звіра. Видається мені мало правдоподібним, щоб око вовка робило якунебудь різницю між ягнятком і баранчиком; для вовка є це та сама добич, яку однаково легко схопити і однаково легко проковтнути. Ми спостерігаємо різницю між ягницею і бараном; але чи відрізняємо теж ягницю від ягниці, барана від барана? Індивідуальність речей та істота, суть — не доходить до нас, вихоплюються нам завжди тоді, коли це є практично, без користи їх помічати. А навіть там, де ми їх помічаємо (так, як ми розрізняємо людину від людини) — наше око схоплює не саму індивідуальність, отже не якусь окреслену, цілком оригінальну гармонію форм і барв, а тільки одну, дві черти-риси, які полегшують нам практичне розпізнавання.

Щоб це коротко сказати: ми бачимо речі не самі в собі; ми обмежуємося здебільша до того, що відчитуємо наліплені на них ети-

кети. Ця тенденція, яка виникла з потреби, ще більше скріпилася під впливом мови. Бо всі слова (за вийнятком імен власних) означають роди. Слово, яке передає тільки найзвичайнішу функцію і найбанальніший бік якоїнебудь речі, впихається між цю річ і нас — і певно заступило б нам її особливу постать, якщо б уже ця сама постать не мусіла вступатися потребам, що й саме слово створили. І не тільки зовнішні предмети, але й наші душевні стани залишаються закриті перед нами, закриті в своєму найінтимнішому і найбільш особистому, в цьому, що в них є особливо нашою власністю, що в них є нами своєрідно пережите.

Коли відчуваємо кохання або ненависть, коли ми веселі або сумні, чи тоді те, що від цього доходить до нашої свідомости — чи це є почування саме в собі, з тисячними змінливими нюансами, з тисячними глибокими резонансами, що його робить чимсь нашим власним? Коли б так було, — тоді ми всі були б мистцями, поетами, музиками. Але ми помічаємо з наших душевних переживань здебільша тільки те, що з них зовнішньо розгортається. Ми схоплюємо з наших почувань тільки неособистий бік, який мова могла раз-на-все закріпити, бо вона в різних умовах є для всіх людей майже рівна. Так вихоплюється нам індивідуальне навіть у нашій власній індивідуальності.

Ми порушуємося поміж загальністю і символами як на загородженому тином полі, де наша сила з іншими силами корисно змагається; діяння, яке має в собі щось фасціонуюче нас, держить нас кріпко — і це є дуже добре — на площі, яку воно колись вибрало, і так живемо в середній зоні поміж речами й нами, але не в речах і також не в нас самих. Однак, час-до-часу природа, немов би з розсіяности, породжує душі, які не є так зайняті життям. Маю тут на увазі не ту свідому, здобуту й систематичну незайманість, яка є твором рефлексії та філософії, а тільки природну незайманість, природжену структурі змислів або свідомости, яка виявляється в подекуди незайманому способі спостерігання, слухання або думання. Коли б ця незайманість, це відірвання від переданого було цілковите, коли б душа ні одним спостереженням не стикалася з чинним життям, — тоді це була б душа мистця, якого ще світ не бачив. Така людина визначалася б рівночасно в усіх ділянках мистецтва, або щобільше, вона всі мистецтва перетопила б в одне. Вона спостерігала б усі речі в їх правласній чистоті, зарівно форми, барви й тони матеріяльного світу, як і найтендітніші тремтіння внутрішнього життя. Навіть тим із нас, яких вона зробила мистцями, вона тільки принагідно відслонює серпанок, і то тільки з одного боку. Вона тоді тільки в одному напрямі не зв'язує спостереження з потребою. А що кожний такий напрям відповідає одному змислові, отже мистець є звичайно тільки одним змислом зв'язаний із мистецтвом.

(Продовження буде)

КРИТИКА Й ОГЛЯДИ

Олекса КОРОТЮКОВ

ПРО ПІСЛЯМОВУ ДОБРОДІЯ ПЛЮЩА

Не вкладалося в голові — чоловік недавно жив на Україні й лишається вірний ідеям марксизму, який його, здорову людину, замкнув у психолікарню, який створив ҐУЛаґи і знищив 60 мільйонів людей, марксизму, що закабалив половину світу. Потім виринуло з пам'яті змарніле обличчя, надмірна балакучість, і я пригадав добродія Плюща. Прийшло на думку, як його виводила у світ З. Франко. Так, без сумніву це той самий добродій Плющ, що міг зненацька спинити вас на вулиці й заходитися повчати, або з'явитися до хати й екзальтовано торочити про місію науково-технічної інтеліґенції в сучасному суспільстві, про те, що совєтська влада незабаром усвідомить потребу обновити марксизм-ленінізм, це велике вчення, з допомогою кібернетики...

Мої приятелі побоювались політичних сентенцій добродія Плюща, уникали його: ризиковані теми зачіпав кібернетик. В одній господі на Русанівці в Києві, коли лунав неочікувано стук у двері, бороданьгосподар кидав:

— Плющ! Вибачайте, хлопці.

Ті, що сиділи за столом, завмирали з пісним виразом облич, прислухалися.

— Пронесло, не він.

Ну, марксист то й марксист, думав я, читаючи черговий виступ Л. Плюща тут, за кордоном, хіба мало чудаків на світі? І вже зовсім було змирився з цим добродієм, коли раптом, наче сніг на голову — »Трагедія Івана Дзюби« в журналі »Сучасність« за грудень 1976 року. У французькому перекладі видано роботу Дзюби »Інтернаціоналізм чи русифікація?«, і до неї написав оцю післямову київський марксист, щоб іноземний читач краще зрозумів проблеми, які стоять перед Україною, перед її народом. Читаючи післямову, я зрозумів, що недооцінював одержимість добродія Плюща, що добродій Плющ злостивий, що пам'ять у нього погана, що честолюбства надмір, не буду перераховувати всі »що« — надто їх багато.

Насторожує тон, в якому починається післямова: »У 1972-1973 роках на Україні *сталася чергова, така знайома українцям з історії трагедія:* один із її найвидатніших синів зрадив Батьківщину, *став поплентачем її катів*«. (Курсив мій — О.К.). Сорок років прожив я в Україні, а щось подібне чую вперше. Гадаю, що українці, котрі знають історію свого народу, такій заяві добродія Плюща здивуються не менше, ніж я. За дуже складних обставин формувалася доля українського народу, історія не була до нього ласкава, на місце одного окупанта приходив другий, але побіжно кидати *»сталася чергова, така знайома українцям з історії трагедія«*, та ще французькому читачеві, який мало що знає

про Україну — це зводити наклеп. Далі добродій Плющ наводить приклади, малює картину повсякденних зрад, милується в ній, не скупить страшними словами, ще і ще раз підкреслює українське походження зрадників.

Кого тільки серед них немає: і яничари, і Вишневецький, і чорносотенець Шульгін, і українські поліцаї та каґебісти, і гуманітарій П. Куліш, і поет Тичина . . . (Думав, не омине він і тих, що сидять сьогодні в ЦК КПСС в Москві та Києві, одначе марксист про них забув, наче їх і на світі немає.) Схаменувшися, Плющ оправдується: »Ясна річ, це не національна риса українців. Ворогами євреїв бували і є євреї — юдофоби. У чехів є Гусак, у французів був Ля Рок«. (Був колись!) От спасибі вам, Леоніде Плющ, а то вже так тоскно стало, хоч у петлю лізь. Виявляється і в других народів, хоч не так густо, як в Україні, а все ж траплялися зрадники. Різниця лише в тому, добродію, що інші народи про них не вигукують. Скільки я не допитувався у євреїв після вашої післямови про євреїв-зрадників, ніхто жодного, навіть паршивенького, не назвав. Кажуть — не знаємо. І росіяни плечима стинають. А литовець аж розлютився. І тоді я, добродію Плюще, возрадувався, що ми, українці, своїх зрадників усіх знаємо, а ви ще й підносите їх до якогось степеня, надаєте проблемі зради всенаціональних рис: »Це трагедія історії України — перевертні« (стор. 42).

Ну, й народець! Жах, що за люди, — думатимуть бідні французи над післямовою добродія Плюща. Зрадництво в них у натурі, кожен так і норовить запродати батьківщину. Чи вам доводилось чути, щоб зрадництво було трагедією якогось народу? Виходить, ми перші!

І це ще не все, тільки вступ. Автор веде нас у пекло. Запахло сіркою. Майнула тінь, названо найбільшого зрадника наших днів — Івана Дзюбу. Та добродій Плющ із викриттями не поспішає, він переносить нас у чудове минуле: саме кінчився в Москві епохальний з'їзд КПСС, на якому українська культура дістала дозвіл вступити в добу відродження. Цитую: »Після XX з'їзду партії почала відроджуватись українська культура«. Ймовірно, що ті французи, котрі читають журнал »Спутник«, чи інші видання подібного типу, цьому й повірять. А хто жив в Україні в ті часи, бачив, що то за »відродження« . . . Невже бо після всіх арештів та розправ з українською інтеліґенцією добродію Плющеві не втямки, з якою метою було проведено цю криваву акцію »відродження« під наглядом і при безпосередній участі КҐБ?

Вже 1968 року, виступаючи на зборах письменників, парторг Спілки письменників України говорив, що »ми (партія) хотіли довідатися, хто поруч із нами, і тепер з'ясували остаточно«. Це слова Юрія Збанацького.

Трудно повірити, що добродій Плющ такий пригноблюючe наївний, щоб не розуміти постійну настанову КПСС до XX з'їзду, після нього — знищити Україну, розкласти духово її нарід. Негласна жорстока контроля КҐБ усього і всіх ніколи не дозволяла народові дихнути на повні груди. Пригадую промовистий випадок із середини 60-их років, що про нього розповідав М. Стельмах. На Новий Рік до Стельмаха при-

ходили колядувати два гурти молоді. Він радісно похвалився про те письменникові В. Козаченкові, членові партбюро Спілки письменників.

— Як два? — здивувався той. — Звідки ж узявся другий... Треба вияснити.

Або ще. При Спілці письменників було створено з допомогою П. Загребельного експериментальний театр, що мав на меті ставити п'єси драматургів-початківців. Керував ним режисер Віктор Кісін, нині лектор театрального інституту ім. Карпенка-Карого. Репетиції відбувалися щоденно, правильніше щонічно, з 10-11 год. вечора до трьох ранку: професійні актори з російського й українських театрів Києва сходилися у Спілці після вистав. Розучували дві п'єси — мою і сатиру П. Загребельного »116 поверх«. П'єсу про Леніна, написану віршами, збирався принести В. Коротич для режисера Бориса Литвина. Тим часом Литвин приходив на кожну репетицію і приглядався до акторів, мовляв, щоб згодом вибрати виконавців для своєї постановки. З розмов на професійні теми невдовзі стало ясно, що про театр він має туманне уявлення. Кісін вирішив відмовити йому в роботі. Литвин вислухав його байдуже і все одно приходив на репетиції та мовчки сидів у кутку залі, стомлюючи нас своєю присутністю. Тоді ми сказали йому ще раз. Він пішов, а за день, правдивіше — за ніч, знову з'явився, мов нічого не трапилося.

— Як справи? — спитав, усміхаючися.

Я розповів про Б. Литвина і його поведінку П. Загребельному.

— Боря, такий пикатий? Хай сидить, — скривився письменник. — Це приятель Володі П'янова, того що завідує секцією молоді при Спілці... А він із КҐБ. Видно, Бориса прикріпили до вас, попередьте там, щоб зайвого не плескали. Всіх попередьте.

— А без нього не можна?

— Ніяк. Заборонять репетиції... Дивіться самі, — обірвав розмову Загребельний.

Артистів попередили, репетиції продовжувались, але запал зник. У присутності Бориса все блякло, дехто взагалі перестав приходити, а найти заміну не вдавалося. Затія з Театром першої п'єси провалилася. За той рік поки відбувалися репетиції, я ближче познайомився із Загребельним, чоловіком обачним і лукавим — ніколи не вгадаєш, до чого він хилить. Секретар СПУ давав мені читати написане »у стіл«, для себе, розповідав, що відбувається в надрах організації. Саме від нього я довідався як протягом тижня — кожного дня по шість годин — намагалися 1966 року зломити Івана Дзюбу, як читали йому вголос еміґраційну пресу: відгуки на книжку »Інтернаціоналізм чи русифікація?«

— Чи ви згодні з цими словами? — питали його. — Так чи ні?

— Ні, — відповідав Дзюба.

— Чому ж ні?

Все, що говорив Дзюба, записували на магнетофон. Пізніше із запису склеєно статтю для »Літературної України«, що про неї згадує

Плющ, як про початок »зради«, хоч тоді кожному (і »тверезим« і »донкіхотам«) було ясно, що це кістка, кинута скаженому псові, відстрочка аресту на ... шість років.

Маючи двадцять три роки, закінчив Дзюба твір, у якому з допомогою Леніна надавав поличників його спадкоємцям, комуністам. Дзюба ніколи не вважав цей твір своєю основною працею. Одночасно він писав ще дві роботи: порівняльну аналізу різних революцій та про Сковороду. Десь вони лежать, чекаючи слушного часу, і я певен, що він настане.

Обличчя директора кіностудії ім. Довженка В. Цвіркунова завжди сіяло білозубим усміхом. Багато з того, про що мова далі, я довідався завдяки йому. Цвіркунов познайомив мене з одним із тих, хто вів у КҐБ справу Дзюби. Спеціяльністю полковника Павленка була ідеологія — нищення київської інтеліґенції. У кабінет Цвіркунова в кіностудії він зазирав частенько. Директор ставився до нього прихильно, Павленко зі свого боку протеґував директорові, наставляв його на добрий розум.

— Пересидів своє Хрущов, не прибрали своєчасно, — презирливо кривлячи губи, говорив якийсь невисокого зросту, сивий, сухорлявий, із військовою осанкою полковник. — Такий злочин сподіяв: надрукував Солженіцина. Дочка моя, школярка, прочитала »Один день Івана Денисовича« і питає, а в самої очі слізьми зайшли, як таке могло бути?

— Дитячі питання найскладніші, — сміється Цвіркунов.

— От і поясню... Коли навколо вороги, а країні вижити треба, то в ім'я любови до народу партія мусіла зважитися на такі крайні міри, як табори. А то де б ми всі були? Більшої підлости, ніж вчинок Хрущова, уявити трудно. Роки минуть, заки з пам'яті той рубець зітреться, заким зійде ганьба з Органів. І кіно повинно б нам помагати, а я щось не бачу в тематичному пляні студії сценаріїв про нашу роботу.

— У плян тему не вносили, — відгукується Цвіркунов, — але дещо готуємо.

— Несподіванку?

— Еге, — сміється Цвіркунов. — Буде кіно, Саша Соцький не підведе, напише сценарій.

Присутність у кабінеті такої визначної особи підносила директора у власних очах. Провівши полковника до дверей, Цвіркунов ізрік:

— Він усіх нас наскрізь бачить. У мене думка майнула, а він, — вказівним пальцем директор тикає на двері, — вже відгадав. Говорить, а мені волосся на голові ворушиться.

— Ваші слова слід розуміти як натяк — тримай язик за зубами? — запитує вічно напідпитку сценарист Альоша Потапенко. Голос його писклявий із блатною інтонацією.

— Розумій, як знаєш, — широко усміхається Цвіркунов. — Я прагну одного — щоб у нас тут, у кіностудії, не було ніяких неприємностей.

— Знову страх, — обізвався Омельченко. — Ну, скільки можна? Це ж паралізує... Адже мистецтво це не тільки констатація хорошого,

а й заклик до ще кращого, заклик іти вперед, це протест. Дивіться, як »Літературна Газета« змінилася, і нашу »Літературну Україну« читати тепер можна.

— Ет! — хтось махає рукою.

— Кажу тобі, візьми глянь. Там у Спілці письменників такі хлопці з'явилися, — настоює Омельченко.

— Мистецтво було й залишиться партійним, — пророкує Цвіркунов.

— Так, але в »Літературній Україні« . . .

— Який тираж газети? Кільканадцять тисяч, не більше.

— »Іскри« сотню друкували, а яку революцію Ленін зробив?

— Ти з Павленком поговори, — сміється Цвіркунов. — Що з ним діяти? — звертається він до сценаристів і, глипнувши на Омельченка, хитає головою. — Ти про протести забудь. За кожним із тих, у кого власні погляди, а не партійні, полк автоматників стоїть і в потилицю цілиться, ясно? Ми всі отут, — простягає руку з відкритою долонею Цвіркунов, — отут у Павленка. І варто йому . . , — директор стискає руку в п'ястук, — отак зробити . . . Все!

В кабінеті запала тиша. Як зараз бачу директора: його стиснутий п'ястук, закам'янілу усмішку-вицир. Тепер мені ясно, що тоді він куди краще за нас, молодих сценаристів та режисерів, розумів, що відбувається не демократизація режиму, а перегрупування сил, завдяки чому »утворилася щілина« (вираз Дзюби про 60-ті роки) і що сподіватися »відродження« було б наївно. Нічого у сталінській системі сваволі й насилля по сей день не змінилося, совєтська влада тримається виключно на теророві та страхові. Тільки методи стали ще витонченіші, ще жорстокіші. Не стань терору — завалиться совєтська влада.

— Ви сподівались побачити свою п'єсу на сцені? — спитав я Загребельного. — Репетиції давним-давно припинено, про Театр першої п'єси забуто, а я все не можу второпати, як то він — такий обачливий — дав нам свою сатиру.

— Побачити на сцені? Ніколи.

— Алеж репетиції відбувалися цілісінький рік, ночами . . . Актори хвилювалися, сперечалися, шукали, як сполучити ґротеск і побут, як дати глядачеві зрозуміти, що це не Америка, а суспільство майбутнього — комунізм. Тільки випадок перешкодив, що п'єса не пішла.

— Я б ніколи того не допустив. Сам подивився б і баста!

— Вистава для одного глядача?

— А чому б ні? — здивувався Загребельний.

Якщо 60-ті роки дали щось визначне, то це були поезії Ліни Костенко і книга Івана Дзюби »Інтернаціоналізм чи русифікація?« Та ще показали ці роки, що в Україні терор не знищив потягу до свободи, що живе в народі ненависть до рабства. І сталося це не завдяки XX з'їздові, а наперекір брехливій демагогії. Відродження в окупованій комуністами Україні не могло бути, добродію Плюще. А як розуміти ще два відродження, про які ви згадали? Бо, виходить, було їх аж

цілих три. »... перше — від часів Хмельницького до Полтавської битви...« Отож, коли вірити добродію Плющеві, приєднання України до Росії дало добрі наслідки. Приєднались, і відразу — буйне відродження, а уклав гетьман Мазепа спілку із шведами — кінчилось відродження. Точнісінько так твердять і совєтські історики, хоч про те добродій Плющ не згадує. Чому? Адже все правильно, автор післямови дотримується настанов КПСС.

А от із другим відродженням не пішло так гладко. »А що сталося з українськими гуманітаріями після 1917 року?« — запитує добродій Плющ на стор. 41, і сам собі відповідає: »Одні були страчені політичною поліцією, другі замовкли, треті зрадили«. А далі на стор. 42 — »...друге — від 1917 до 1933 року — замордоване на Соловках, у Сибіру, по всіх таборах і тюрмах СССР«. Як сполучити вбивство й відродження?

Поведінка добродія Плюща при зустрічах із Дзюбою теж видається, м'яко кажучи, дивною. Вийнятково настирливо порушує він проблему зради, наче бракує інших тем до розмови. В автора післямови це взагалі якесь наслання, ідея-фікс. Чи не хоче Плющ підкреслити свою гострозорість, навести читача на думку, що він про можливу зраду Дзюби догадувався?

Чи не з подібною метою — викликати підозру до Дзюби (дивний збіг!) — розпускав хтось по Києву безглузді чутки, що їх нерідко повторювала З. Франко.

— Ви чули?.. Не знаю чи й казати... Страшне!

— Що саме?

— Говорять батько Дзюби в Донецьку працює тюремником у КҐБ. Почалися арешти, але Дзюба ще на волі. Знову З. Франко:

— Жах! Як можна таке придумати? Це ж підло...

— Що трапилось?

— Говорять, Дзюбі не даром приділили квартиру в будинку, де мешкають чекісти.

Я не знаю нікого, рівного Дзюбі. Я любив і люблю його за чистоту, за сердечність, за щедрість, за талант, за чесність, за людяність. Чим частіше пригадую стрічі з Іваном, тим більше розумію добродія Плюща, його прагнення ославити і проклясти Дзюбу. Ворожість не виникла раптово, вона виросла з образ, образ давніх. Це ворожість плебея до еліти, обмеженості до таланту. Які нездалі недоречні поради дає добродій Плющ тому, хто їх ніколи не потребував, як зухвало їх накидає. Івана Драча приперли до стінки, і він повівся паскудно — написав статтю про націоналістів. Коли вірити Плющеві, стаття викликала обурення Дзюби, який висловився так: »Народ все розуміє, якщо у газеті лають, то виходить є щось хороше, а коли розхвалюють... Доброго не хвалитимуть, читай навпаки. Хто в нас газетам вірить?« Ну, хай був Дзюба роздратований, суть не в тому. І ось добродій Плющ у трохи начальницькому тоні пише: »Я підтримував це обурення, але радив Дзюбі написати статтю *проти українських фашистів*,

щоб не для КҐБ, а для народу *провести чітку лінію між шовінізмом та українськими демократами*. Я доводив, що це допоможе саме українській справі, бо слово »націоналізм« відстрашує і українців, і росіян, і євреїв-демократів. Треба показати, що за цим словом криються зовсім різні течії національного руху« (Курсив мій — О.К.). Припустімо, що Дзюба згодився написати пропоновану статтю. Де б він тоді шукав матеріял, на основі якого можна провести чітку лінію? В публічній бібліотеці Академії Наук націоналістичних газет не видають. Є відділ КҐБ, що передплачує всі націоналістичні видання. Чи не туди посилав Дзюбу добродій Плющ?

У США я пробую розібратися в українських національних рухах і знаю, як трудно. Уявімо, що сталося б чудо, і Дзюба роздобув усе потрібне для такої роботи й написав її. Чи усвідомлює добродій Плющ, яка це була б знахідка для КҐБ? Адже КҐБ віддавна намагався пов'язати Дзюбу з націоналістичними рухами за кордоном, створити на Україні видимість організації, якою буцімто керують із Мюнхену чи Нью-Йорку. Мав рацію Дзюба, коли відмовлявся говорити з добродієм Плющем на цю тему, уникав такого порадника.

Ні, добродію Плюще, не слід давати непроханих порад. Майже п'ятнадцять років прожив Дзюба під загрозою арешту. Роками мало не щоденно викликали його на допити — »дружню бесідку«. КҐБ травило його, як нікого перед тим. Жив Іван дуже бідно, хворів на сухоти, по операції лишився з однією легенею. Бракувало грошей на харчування, часто нездужали дочка і дружина. Марта Дзюба не працювала. І ось до людини в таких обставинах підходить добродій Плющ і повчає: »Розумієте, у вашій книзі блискуче доведено, що сучасна політика йде проти »цитат« із Леніна та рішень КП(б)У 20-их років. Але ще треба довести, що Ленін і КП(б)У були праві у своїй національній програмі, політиці, гаслах, треба довести, що їх заяви були щирі. Потім, ви оперуєте емоціями — для технічної інтеліґенції і гасла Леніна й емоційні арґументи нічого не варті. Математика не знає національної мови, техніка теж« (стор. 47). Ще й цього мало, Плющ просить Дзюбу виступити і прочитати лекцію... (Слово чести, мене розвеселило, коли я спробував уявити собі настирливого Плюща і зніяковілого Дзюбу, що мов огню жахався »тісного стоваришення наукових робітників технічного напрямку«). Скидається на дитячу наївність Плюща. Лекція! І то в Києві, де за Дзюбою тягнеться хмара сексотів, що нотують кожнісіньке слово, кожен рух, зустріч, привітання. Ні, не бажали ви добра Дзюбі, добродію Плюще, якщо насмілювались пропонувати такі експерименти й мучити його своєю балаканиною.

Пам'ять зрадила Плющеві, і я змушений внести поправку. Дзюбу арештовано не 13-го січня 1972 р., коли взяли Івана Світличного, а 19-го квітня. Плюща ж арештовано 14-го січня. На день обшуку в Дзюби Плющ сидів у психушці і, на мою думку, ніяк не міг бути свідком того, що так детально описує: »У Дзюби сиділи каґебісти, рилися у книжках. Донька перелякано дивилася на них.

Я не витримав і почав протестувати проти обшуку, проти переслідування кращих діячів української культури.

Дзюба зі своєю милою, теплою посмішкою заспокоїв мене і дружину (я розумів, що це початок чергового розгрому української культури):

— Не треба. Хай шукають.

Стало соромно перед його витримкою, перед його донькою і дружиною за гістерію«.

В останні слова я вірю. Переконаний, що почуття сорому мусіло надокучати Плющеві, поки він писав післямову.

Сашко О., приятель Цвіркунова, був із допитливої десятки. Доля Дзюби його страшенно цікавила, хоч із »Хронікою поточних подій« він ніколи справи не мав. Просто хотів довідатися, що відбувається із Дзюбою в КҐБ, і тому ходив разом із Цвіркуновим у гості до Павленка на вул. Богомольця. Намагатимусь переповісти його розповідь якнайточніше.

Точилася й точилася пустенька розмова, вже дружина полковника, огрядна сива жінка, прибрала зі столу чайний посуд, а про те, що цікавило Сашка — ні словечка. Прямо запитати не можна — насторожить.

— Тихо стало в Києві, всі вільнодумці у вас, — закинув гачок Цвіркунов.

Клюнуло. Павленко змінив тему, а тоді:

— Треба віддати належне Дзюбі, твори Леніна він знає. На кожен випадок цитата готова. Кладе нас на лопатки.

— Випустите?

— Навіщо спішити... Видно буде.

— Ще одного святого націоналістом зробите.

— Ото й біда... Не тільки мене, а кожного, хто з ним розмовляє, вражає переконливість його доказів. Що він обстоює, то інша справа, я не про те... Я на віку досить націоналістів перебачив, усякі з них траплялися, з різними говорив. А ось у нього... дідько його знає, щось є...

— Тобто? — під'юджує Цвіркунов.

— У нас в Органах такого, як він, немає. Опрацьовують зарплату. Від дзвінка до дзвінка. Вийшов із кабінету — роботу з голови викинув. Раз на століття, а, може, й на тисячу років... Дзюби родяться, — несподівано закінчив Павленко.

— Диви, звихнувся! — зареготав Цвіркунов.

Того ж вечора, попрощавшися з директором, Сашко зателефонував мені. Ми стрілися біля станції метро »Ботанічний сад« і пішли бульваром Шевченка вниз до Басарабки. Знову і знову перебирали ми до найменшої подробиці слова Павленка. Я вірив їм, і не вірив. Доскіпувався — яка рація полковникові брехати? Скорше виглядало, що признання вирвалось мимовільно, без розрахунку.

Добродій Плющ сидів у психушці і звідав методи КҐБ на власній шкурі. Гадаю, йому також було ясно, що пресу контролює та сама організація. Одначе, прочитавши зречення Дзюби, що було для нього ще недавно »символом нової України«, бачив, що у нього беззастережно вірить КҐБ. А якщо це провокація? Ні, марксист Плющ не сумнівається: Дзюба зрадник і крапка. Безапеляційність добродія Плюща дивує. Виявляється він знав, він передбачав, він віщував зраду. Ось до чого довело Дзюбу приятелювання не з ним, а з опортуністом Драчем (стор. 43). І відразу з'ясовується, що існував якийсь »дзюбизм«, що його Плющ зовсім не поважав. І негайно — в повній ізоляції психотюрми! — стають Плющеві відомі »факти зради«. Дозвольте запитати від кого? Від каґебістів? І ви, добродію, зразу повірили? Плющ навіть знає (це вже зовсім незбагненно!), коли саме відбулася зрада: »*За місяць* до зради Дзюба каже про З. Франко: »Жаль того народу, проводирі якого такі, як вона« (стор. 46). Що за безглуздя! Коли була З. Франко проводирем народу? Ніколи. Маячня. Вас вона рекомендувала як кібернетика й надійну людину, алеж ви — це ще не нарід. Опріч того, Ваш Дзюба дуже не схожий на відомого мені: він говорить із патосом. Це ваш високий стиль, ваша манера вислову . . .

»Дзюбу заарештовують, Дзюба дає свідчення проти друзів«, — твердить Плющ. Хто особисто ті свідчення чув? Чи зводили Дзюбу на очі з кимось із друзів? Ні. Про зраду твердили слідчі-каґебісти, показували начебто зроблені Дзюбою зізнання. Та чи слід брати на віру слова слідчих? Коли Дзюба дійсно став зрадником, Юдою, як запевняє нас Леонід Плющ, то чому він не виступив свідком на жодному закритому суді? Адже що зрадникові губити? Може його берегло КҐБ, не хотіло турбувати? Та зі зрадниками не церемоняться, добродію: згадайте пресові конференції Якіра й Красіна.

Поспішно, бездумно написав післямову Плющ. Не лише перекреслив нею працю Дзюби, а й звів наклеп на її автора. Алеж рідко перекладають на французьку мову з української твори такої ваги, як »Інтернаціоналізм чи русифікація?«

Плющ автор доволі спритний, він не цурається мелодраматичних ефектів: »До нього прийшла мати одного з політв'язнів і почала соромити (вона його любила, як і всі, хто знав його особисто)«. Куди вона прийшла, мати? У в'язницю КҐБ? До Дзюби додому? На щастя, мало хто в Україні й на еміграції вірить гидкій писанині совєтської газетки.

Відповідальний редактор журналу »Україна« М. Подолян був на суді Дзюби. Ненавидячи Дзюбу, він все таки казав, що той тримався »дуже добре«, ніяких обвинувачень не визнавав, над судовою розправою жартував. Зрадники поводяться інакше. Був на суді Ю. Мушкетик. Він теж ніколи не належав до приятелів Дзюби, а однако визнавав: »це чоловік відважний«. Рожевий кабан Василь Большак, міністер кінематографії України: »що вони йому не кажуть, а з нього як з гуски вода«.

Над Дзюбою працювала бриґада каґебістів і до арешту, й після нього. Були серед них фахівці-психологи. Часу на вивчення Іванової вдачі вони мали досить. Певно задовго до арешту про нього вивідали все: роками, повторюю — *роками,* він ходив на допити в Палац праці (напис на будинкові КҐБ по Володимирській вулиці). Крім інших, очевидно було й завдання, щоб один із слідчих — якому дозволялося все — зумів заприятелювати з Іваном, зискати його довір'я. Можна уявити собі приблизно таку розмову.

Дзюба: Якби влада повністю дотримувалась ленінських принципів, не відступала від того, що говорив Ленін, багато проблем відразу зникло б.

Слідчий: Іване Михайловичу, ви йому вірите?

Д.: Кому?

С.: Ленінові. Він же політик біжучого моменту, а не стратег на десятиліття. Революція переросла у свою протилежність ще за його життя. Вже він опирався не на робітників і селян, а на бюрократію й ЧК. Ми живемо в державі, де особистість не існує, і це робота вашого Леніна.

Д.: Мого?

С.: Ви ж його весь час цитуєте. А філософ із нього слабенький, хіба ви не згідні.

Дзюба мовчить.

С.: Маю враження, що віз, чи автомашина котиться з гори без гальма, і ніщо нас не зупинить. І чим скоріше настане кінець, тим краще. Ось я вам дам одну книжку, видану в Парижі, почитаєте в камері.

До Дзюби підступали з усіх боків, заганяли у ятір. Дзюба не Плющ, не балакун, а лідер і мислитель. Мінялись методи, лишався той самий слідчий — »лівий«, не зовсім цинік, а людина, що знала ціну геть чисто всьому. І з Дзюбою грав, мабуть, чисто, не ховав карти, скорше навпаки: дивіться, від вас таємниць немає. »Я вам тільки добра бажаю, Іване Михайловичу!« Завданням було — йти назустріч, ніякого тиску. І п'ястук Дзюби зависав у повітрі, дух бійця, не стрічаючи опору, гас . . . Навколо порожнеча та відлуння власного голосу, бож слідчий (з допомогою невидимої бриґади) розриває Дзюбині думки, доводить до крайности.

Ймовірно відбулося й таке: »Бажаєте послухать, що говорять ваші арештовані друзі?« — і з магнетофону лунають знайомі голоси. Адже не велика штука вибрати з кілометрів та кілометрів плівки, записаної на допитах, відповідні місця і склеїти потрібний варіянт на 50 метрів, спеціяльно для Дзюби.

До суду Дзюба нічого не підписував і каяття від нього не домагалися. Спецметоду застосували пізніше. В чому вона полягала?

У роки, що їх Плющ називає »відродженням«, молодий лікар-психотерапевт Роман Матвійович Войтенко вирішив писати кандидатську дисертацію. Він вибрав тему про вплив деяких хемічних препаратів, що можуть бути додані до їжі й води, на поведінку людей. Досліди переводилися на повстанцях-бандерівцях, з яких протягом двадцяти років не вдалося витягти ані слова. Деякі в буквальному розумінні не розтуляли рота, їх годували через зонд. Результати перевищили сподівання: самоконтроль зникав цілковито, воля до спротиву переставала існувати, зате з'являлося непереможне бажання говорити, розповідати, ділитися пережитим, шукати співчуття співбесідника. Святкове збудження тривало тижнями, людина впадала в радісний ідіотизм, пускалася берега, не здавала собі справи, що чинить, губила здатність відрізняти моральне від неморального. Так перестав бути самим собою Іван Михайлович Дзюба. Чи можна обвинуватити пацієнта на операційному столі за те, що без його відома хірург вирізав йому якийсь орган? Гадаю, ні. Претенсії слід адресувати в КҐБ або творцеві тортур професорові, доктору медичних наук Р. М. Войтенкові, що постійно проживає в місті Ленінграді на каналі Грибоєдова, будинок ч. 158, квартира 6.

Хочеться вірити, що наступного разу, коли добродія Плюща попросять написати післямову до італійського чи румунського видання твору Дзюби, він замислиться над тим, що писати, угамує нервозність, не робитиме з українців націю, приречену на зраду.

Про книжку »Грані кристала« не вважаю за потрібне говорити. Це груба бездарна фальшивка, яка не має нічого спільного з Іваном Дзюбою. А що на обкладинці стоїть дороге нам ім'я, не слід дивуватися. Так само КҐБ ще недавно міг там поставити моє прізвище, ваше, дорогий читачу, якби ви жили в Україні, чи добродія Плюща. Сьогодні в Україні комуністичне рабство, і там усе можливе, все, що хочете. Недарма навесні 1977 року Києвом розлізлася чутка:

— Зрадив і соромно... Дзюбу сумління гризе... Дружина від нього не відступає, боїться, що руки на себе накладе.

Знову — котрий уже раз — каґебісти перед своєю акцією скеровують громадську думку в певному напрямку. Можливо вже визначено й тих, хто підвісить Дзюбу на трубі в лазничці. Не йдімо ж за добродієм Плющем каґебістам назустріч, не робімо того, на що нас штовхають — не співаймо анатему Іванові Дзюбі.

(Переклад з російської мови зробила Оксана Соловей)

С. ВОЖАКІВСЬКИЙ

ОПЕРА »ЗАПОРОЖЕЦЬ ЗА ДУНАЄМ« І ЦЕНЗУРА

Семен Степанович Гулак-Артемовський (1813-1873) був оперовим артистом і творив окремі композиції, обрібки; компонував водевілі »Картини степового життя циган«, »Українське весілля«, »Ніч напередодні Іванового дня« та опрацьовував народні пісні, одначе тільки така творчість його не задовільняла. Він роздумував над створенням першої української опери, в якій би проявилися прагнення українського народу до волі, його хоробрість, його благородство та любов до Батьківщини. Під час побуту в Петербурзі в українських колах, мрія написати українську оперу таки стала дійсністю.

Сюжет опери був підказав історик М. Костомарів. Текст вокальних номерів і прози, як це показували афіші та цензорський рапорт, і також оркестрові партитури та партитури рукописного авторизованого клявіру опери, разом із текстом оригінального рукописного лібретто написав Гулак-Артемовський, а редакцію віршів здійснив літератор В. Сікевич. Таким чином опера була написана в 1862 році і всього в опері було 22 музично-вокальних номерів. Через те, що тема цієї статті пов'язана з цензуруванням цієї опери, дозволю собі зупинитись на одній сцені, де в Гулака-Артемовського було таке місце, в якому Оксана співає пісню »Місяцю ясний«, а тим часом виступає Прокіп Терень, котрого вона не бачить і не чує. У своєму монолозі він, котрий вже давно залицяється до дівчини, говорив (бо ненавидить Андрія і бажає йому загибелі) таке:

»Улетіла пташечка... як місяць зайде за діброву, її коханий буде тут ... гм ... побачимо, як то ти, голубко, перелетиш цю ніч через Дунай. А недруже, попався ти мені тепер. Коли цю ніч турецький ятаган не зніме із пліч голови твого коханого, коли ще живий в руки попадеться, то все таки його ти не побачиш більше, не пригорнеш до свого серця. Ні! Милосердя тут не ждати. Одна йому дорога—могила... А ти, горда дівчина, у ньому ізсушиш своє серце; о, темна бажана ніч, чекаю на тебе... Хтось іде сюди, здається Іван; мерщій втекти, щоб дума моя була б їм навдогад« (тікає). Цей монолог Прокопа пізніше, тобто десь в 1896-98 роках був викинутий.

У другій дії »Запорожця за Дунаєм« постать султана у Гулака-Артемовського ідеалізована. Коли б Гулак-Артемовський показав у своєму творі тільки волелюбні прагнення запорожців, їх любов до України, то його опера ніколи не побачила б сцени. Тут треба було відвернути увагу цензорів. Хоч цензори й аналізували оперу, то бачили в ній можливий дозвіл з написом: »Недозволеного нічого немає«. З такого рапорту видно, що цензори не помітили патріотичного звучання твору в цілому і звернули увагу тільки на те, на що й розраховував Гулак-Артемовський.

Коли опера »Запорожець за Дунаєм« була поставлена в 1863 році, рецензенти Маріїнського театру високо оцінили творчість Семена Степановича, пишучи, що »У Запорожці« весь час чуємо звуки української думи. Слід сказати, що із критиків Гулака-Артемовського одні вважали оперу аранжуванням народних пісень, другі вважали, що він запозичив музику в Моцарта з опери »Викрадення із Сералю«, а треті знаходили в опері вплив італійщини. Всі ці твердження не відповідають дійсності, бо фахові аналізи показують, що творення опери є побудоване на українському мелосі.

Цілком правильно писав у рецензії М. Рапопорт: »Він перший увів на нашу сцену рідний нам український елемент... і я певний, що з кожною виставою успіх її зростатиме«. Скажемо і від себе: так воно було і є. В наші дні опера »Запорожець за Дунаєм« стала надбанням світової оперної сцени.

Остання вистава опери »Запорожець за Дунаєм« за життя Гулака-Артемовського відбулася в Москві 9-го вересня 1865 року в приміщенні малого театру. Після цього опера надовго зникає з репертуару Імператорського театру. В цей час ще більше поглибився наступ реакції на українську культуру. Вслід за зухвалим виступом Каткова, царський міністер П. Валуєв заявив, що »ніякої української мови не було, немає і бути не може«. За його указом було заборонено видавати підручники українською мовою, книжки для початкового читання для народу, ставити українські театральні вистави, а також заборонялось ввозити українські книги, видані за кордоном.

Звичайно, в таких умовинах перша українська опера була приречена на повне забуття.

Уже після 1881 року, коли було дозволено ставити українські п'єси одночасно з російськими, »Запорожець за Дунаєм« знову побачив денне світло, на цей раз у виконанні вже українських акторів. Це друге відновлення постановок опери відбулось 11-го червня 1884 року в Ростові на Дону, коли її поставив відомий актор та драматур Михайло Старицький. Роля Прокопа Тереня ще була до 1896 року, а пізніше не стало цієї ролі.

В першій українській постановці партію Оксани співала Марія Заньковецька, яка мала високий голос, тому з того часу доручалось співачкам співати ліричним сопраном, хоч Гулак-Артемовський написав був цю партію для меццо-сопранів. Внаслідок цього партія Оксани втрачала їй притаманний кольорит; це особливо було помітно в дуеті, де партія сопрана виявилась надто низькою, так що Оксана і Андрій співали відмінними партіями. В дуеті утворювалися широкі інтервали, що негативно відбивалось на загальному звучанні. Для того, щоб дати можливість співачкам показувати свою вокальну майстерність, композитор О. Горелов на початку XX століття написав вставну арію »Прилинь, прилинь«. Музика цієї арії ні характером, ні стилем не гармонізує з музичною мовою опери. В ній немає ніяких прикмет українського кольориту, яким є музика »Запорожця за Дунаєм«.

Відроджена на українській сцені опера здобула велику популярність, але в столичних оперних театрах твір Гулака-Артемовського далі ігнорували. Щойно в 1915 році з великими труднощами було одержано дозвіл на постановку »Запорожця за Дунаєм« в Москві, де її ставили 28-го листопада того ж року. Постановка пройшла з величезним успіхом, тому цю оперу поставили вдруге 19-го грудня. І знову повторився нечуваний успіх. Очевидно, це було не до вподоби царському урядові, і за його наказом оперу довелось удруге знімати з репертуару.

Під совєтським пануванням також зроблено багато змін в опері »Запорожець за Дунаєм«, щоб догодити старшому »русскому братові« і удостоїтися від Сталіна червонозірчаної бляшки. В. Йориш, крім переоркестрування, дописав ще одну дію під назвою »В султанському палаці«, яку зроблено досить невдало, бо нічого не має спільного з мелосом у творчості Артемовського. Крім того, В. Йориш поширив арію Оксани »Місяцю ясний« та вихідну арію-пісню Карася »Ой, щось дуже загулявся«. Йориш так само створив нову »увертюру« до опери й музику до вставних нумерів. Вся ця редакція і додатки Йориша не поєднуються із стилем музичної мови Гулака-Артемовського. Після перерібки »Запорожця за Дунаєм« опера утратила притаманні їй якості. Під тиском українських діячів національної культури вкінці відреклися від редакції Йориша. Але з опери були вилучені тільки вставні нумери; ті ж місця, які совєтський композитор В. Йориш переробив на свій смак, досі виконуються під совєтами у спотвореному вигляді й також увертюра, яка своєю формою не пов'язана з оперою ні стилем, ні тематикою та ще до того розпливається. Так на сцені закріпився »Запорожець за Дунаєм« за редакцією Йориша і за те він і виконавці дістали від Сталіна »нагороду«.

Врешті, редагував цю оперу і український композитор С. Людкевич. Він теж дописав додаткову дію і зробив нове оркестрування. В багатьох місцях замінив гармонії в оркестровому супроводі, чим у значній мірі позбавив музику Гулака-Артемовського його характерного кольориту.

Як то кажуть, при відлизі, у 1958 році оперна студія Київської консерваторії вперше після 94-річної перерви здійснила постановку »Запорожця за Дунаєм«, додержуючись партитури автора. При виконанні опери в такому вигляді, як писали критики консерваторського органу (як бачимо, поставлено оперу у вузькому колі) оригінальна музика композитора захоплювала слухача своєю прозорістю, багатством фарб та тонким почуттям стилю.

Як не намагались вилучати, долучати, викривляти, забороняти, все таки український геній живе. Опера »Запорожець за Дунаєм« витримала іспит і увійшла в золотий фонд української клясичної спадщини, як один із найбільш улюблених творів нашого народу.

Вклонімося тим, що на еміґрації в тяжких умовинах показують творчість Гулака-Артемовського такою, якою він створив її в оригіналі, в патріотичному задумі, а не в комічному-совєтському дусі.

Наталка ДЕРЛАТ

ПАМ'ЯТНИК КОМПОЗИТОРОВІ У МЛИНАХ

(Спомин-оповідання)

Вступ

Село Млини знаходилося на пограниччі Яворівського і Ярославського повітів. Від 1852 до 1870 року там був парохом о. Михайло Вербицький, передовий композитор у тих часах. Це завдяки йому маємо національний гимн »Ще не вмерла Україна«, скомпонований у 1863 році до слів поета Павла Чубинського. В семидесятліття цього важливого факту, заходами хору »Боян« і Музичного Інституту ім. Миколи Лисенка у Львові, був поставлений пам'ятник на могилі композитора. Після чималих перешкод із сторони польських властей, 17-го червня 1933 року відбулося відслонення і посвячення надгробка при великому здвизі народу.

Після Другої світової війни село Млини далі залишилося у границях Польщі. Поза селом переходила границя з УССР. Майже всі мешканці були переселені на Україну або на західню Польщу, на так звані »відзискані землі«. Все ж таки деякі селяни залишилися в тих самих місцевостях, а згодом декотрі повернулися в рідне гніздо, котре тепер заселюють польські колоністи. Церква на горбку є перемінена на латинський костьол, а плебанія — на якусь фахову школу чи варстат.

Пам'ятник на гробі о. Михайла Вербицького, за останніми відомостями, ще стоїть на старому цвинтарі. Біля нього стоїть новий надгробок, який спорудили на могилі другого пароха — о. Олекси Величка, котрий помер у тому селі в часі пошести тифу під час останньої війни.

*

Стукотів і гомонів битий шлях через місто Радимно до містечка Краківця, а звідтам аж до повітового центру — городу Яворова. За якихось десять кілометрів до Краківця, по лівому боці гостинця, але на досить певній віддалі, розкинулося село Млини. Свої численні присілки мальовничо повтикало серед гайків і потоків аж до ріки Шкла, котра, розштовхуючи береги, несла свої води майже рівнобіжно до битого шляху. Тільки декілька хат висунулися поза нього аж на другий берег ріки. На горбку, між раменами двох доріг, — головної, котра проходила через ціле селище, і другої, що спускалася вниз до броду, молилася до небес золотим хрестом дерев'яна низька церква. А за нею аскетично зводила свої споруди стара дзвіниця з трьома дзвонами. Коли паламар по-майстерному потягав звисаючі від них шнури, могут-

ній голос дзвонів бився не лише в шибки тамошніх хат, але також забігав до сусідніх осель.

Величезні липи, либонь столітні, стояли в підніжжях горбка, півколом від доріг, мов сторожа велетнів, що захищають Божий храм від житейського гамору внизу. В затишку довкола церкви царив таємничий маєстат і здавалося, немов би там заодно відбувалася божественна містерія. Напроти святині, через дорогу знаходилося приходство, яке було обведене плотом із широкими воротьми для в'їзду. На кілках того плоту випарювалися до сонця глиняні глечики на молоко, а близько них часто сиділи двоє дітей пароха — старший Ромчик і менша Таля. Часом вони чіплялися за кілля, мов за гриви коней, і вдавали, що їздять верхи, але здебільша стежили за всім, що діялося довкола. Ця частина дороги, що підіймалася через горбок, була вкрита грубою верствою чистого, жовтого аж золотого піску. Глибоко загрузали у ньому колеса возів, звільнювали ходу втомлені коні, а погоничі покрикували:

— А вйо! — А вйо!

Згори все на підводах тарахкотіло й чулося голосне:

— А гов! — А гов! — Тут уже дорога спускалася стрімко й поверталася біля розлогої верби на один із присілків, а дітвора залюбки гойдалася на вербі, вчепившися за її прутяні віти.

Влітку грандіозні липи щедро сипали свій цвіт на дорогу, що обвівав гору медовим запахом, мов кадило. Золотистий і пухкий килим цього квіття заманював Ромчика, Талю та сусідських дітей погасати по ньому. Звичайно приємність тривала лише хвилинку, бо розпечений до сонця пісок немилосердно пік босі ноги, й малеча з вереском тікала на мураву стежок. По другому боці від розгалуження доріг розлігся старий цвинтар, загороджений тином, через який настирливо перелазили колючі кущі ожин. Насправді він мусів бути старовинний, бо могили вже позападалися, хрести поламалися, а густий чагарник намагався покрити все й так забезпечити похороненим незайманий спокій. Через нього навпростець до гайку протискалася стежка, а звідтам уже вільно повзла до найближчих хат.

В одній із них жила чорнява Зося, приятелька Талі із школи і дитячих забав. Не раз Таля лінувалася йти до неї довкола і хоч було лячно, все таки перебігала стежкою. При цьому пильно гляділа вниз, щоб не збитися з її сліду й не попасти в ямку-гріб, бо не годиться топтати по головах померлих. Та не лише тому, але просто боялася, щоб часом якась душечка спересердя не хватала за босу ногу. Рівнож не розглядалася на боки, щоб між деревами не побачити котрогось із тих страхів, про яких залюбки розповідали дівчата й парубки на вечерницях. Проте найстрашнішим місцем здавалася їй дзвініця, де на складі знаходилися побляклі ікони й дерев'яні статуї святих із колись розваленої церкви.

Страшні-престрашні. Перед страшками і злобними душечками можна було охоронитися, хрестячись, але як себе забезпечити від дерев'яних фігур, Таля цього не знала. Тому коли її посилали до крамниці внизу коло броду, вона клала на собі знак хреста перед кладовищем та церквою, а перед дзвіницею заплющувала очі і стрімголов збігала з гори, щоб не дати себе вловити, коли б котрийсь із витесаних божків захотів погнатися за нею. Все таки на старому цвинтарі, недалеко від вхідної фіртки, там де три високі клени гойдали свої корони, знаходилася впорядкована могила. По боках була обкладена дерниною, на верху пишалися квіти, а в головах стояв високий, немов місійний хрест із написом: о. Михайло Вербицький, парох, (1815-1870 р.). У цьому місці ще не було лячно й Таля не раз приставала біля гробу, відмовляла молитву за спокій душі покійника, а потім прислухалася до могутнього шуму на верховіттях дерев та безупинних пташиних співів. Їй було цікаво дізнатися дещо про похороненого тут священика, але через дитячі ігри забувала спитати батьків. А роки поспішно відпливали із водами незабагненої ріки Шкла.

Однієї літньої днини Таля і Зося верталися із школи та весело гуторили. Через плече у них були перевішені білі торби із конопляного полотна, які пошили матері для книжок, зшитків і приладдя. Приятельки не бігли навперейми як колись, але намагались крокувати звільна, бо вже були в четвертій клясі. На розстанню домовились, що після полуденку зійдуться на вигоні, де пограють в камінці, що було популярною забавою школярів, а особливо дівчат. Таля вже зближалася до хати, коли на тині цвинтаря вгледіла спілі ягоди ожин, що так вабили своєю соковитістю. Їй захотілося поласувати ними й тому за деякий час повернулася з горнятком і почала їх зривати. Та тут несподівано почула голос Зосі:

— Не рушай! — Не їж! — Це не твоє!

Здивована Таля шукала в чорних і немов наляканих очах подруги вияснення, а коли не могла зрозуміти, рішуче сказала:

— Це нічиє добро. Ніхто не збирає. Належить до цвинтаря.

— Так належить до цвинтаря, — притакнула Зося, — а що будуть їсти душечки, як ти все позбираєш? Це їхнє!

Зосин аргумент був логічний, хоч заразом і дивний. Відразу Талі відпала охота до ягідок і все, що назбирала, висипала назад у кущі. При цьому проказала з досадою:

— Маєте, душечки, їжте!

Якраз тоді надійшла мати Талі з кошичком, повним напівроззцвілих братків.

— Чому ти викинула ожини? — здивувалася вона.

— Зося каже, що вони належать до мерців кладовища і я вже не хочу їсти!

Їмосць Лідія піднесла вгору брови, призадумалася на часок, а згодом тільки агакнула й пішла садити на могилі розсаду, яку принесла із собою. Дівчатка також поспішили допомагати. Тоді наспіла нагода для Талі розпитати матір про людину, котра спочиває тут у вічному сні.

— Матусю, чому ви завжди піклуєтеся цим гробом? Чи ви знайомі з тим духовним отцем?

— О, ні! — засміялася мати, — я ще на світ не народилася, коли він помер. Але о. Михайло Вербицький був не лише душпастирем Млинів, а й також відомим композитором. Ми всі повинні бути йому вдячним, бо створив для нас національний гимн »Ще не вмерла Україна«. Також уложив ноти для »Заповіту« Тараса Шевченка. Протягом свого короткого життя у вільному від парохіяльних обов'язків часі компонував різні музичні твори. І так, завдяки йому, маємо мелодії для світських пісень до слів визначних поетів, як Тараса Шевченка, Юрія Федьковича, Маркіяна Шашкевича, а також менше відомих Івана Гушалевича, Григорія Воробкевича та інших. Крім цього, він створив хорові ноти для Служби Божої та поодиноких літургічних заспівів як »Святий Боже«, »Аллилуя«, »Іже Херувими«, »Достойно есть«, »Буде ім'я Господне« та для багатьох інших.

Він також залишив чудові оркестрові симфонії та співи-гри до драматичних творів, які називають водевілями. З них я бачила на сцені »Підгіряни«, »Сільські пленіпотенти«, »Верховинці«, »Простак«, а з розповіді чула про вистави »Панщина«, »Жовнір-чарівник«, »Галя« і може ще якісь. Ці спектаклі були популярні на сцені аматорського театру в Перемишлі, театру »Руська Бесіда« у Львові, а також у репертуарах мандрівних труп...

Таля розгубилася, бо важливість того, що почула не лише придавлювала, але створила деякі неясності.

— Та як це так? Я думала, що гимн »Ще не вмерла Україна« існує ще від початків України. Що співали замість нього перед тим? — шукала вона розв'язки в матері.

— Талю, заспокійся, — радила мати стурбованій доні, — розпитай татка, він докладно все вияснить. А я можу розказати дещо про життя о. Михайла. Від мого батька, а твого дідуся Ігнатія я чула, що він народився у священичій родині в селі Улючі на Надсянщині, яких двадцять п'ять кілометрів від міста Сянока. Майже на такій самій віддалі від нього живуть вуйко Ілля і тітка Оля, але в сторону вищих гір, уже на Лемківщині.

— Одного разу, коли ми гостювали в них, їздили разом до Сянока на купівлю. Чи пам'ятаєш? — звернулася до донечки.

— Та певно! — притакнула Таля.

Їмосць Лідія присіла побіч на муравi й, мов казку, розказувала дітям про долю юного Михайла.

— Батько його, — продовжувала вона, — дуже передчасно помер і два брати — десятилітній Михайло й молодший Володислав — опинилися з матір'ю у скрутному матеріяльному становищі. Але йому допоміг його вуйко, перемиський єпископ, Іван Снігурський, котрий забрав хлопців до себе на виховання. Недавно ми обидві їздили до Перемишля провідати Ромця. Не так? — звернулася знову до Талі із запитом. Але, не ждучи на відповідь, пригадувала їй епізоди з поїздки.

— Ми були в будинку гімназії, де він учиться, в інституті, де мешкає, а потім зайшли до собору св. Івана Хрестителя, що стоїть в підніжжі Татарської гори. При храмі знаходиться палата єпископа та учительський інститут для дяків поруч інших будинків. Ото в цій палаті жили та зростали обидва брати. Звідси ходили до міської гімназії і ліцею, а потім Володислав вибрав військову кар'єру, а Михайло присвятився студіям богословії та музики у Львові й Перемишлі. Бачиш, якою шляхетною людиною був їх вуйко єпископ. Допоміг сиротам вийти в люди.

Ймосць Лідія поглянула на сонце, котре вже спускалося в путь на захід і поквапно збиралося до відходу.

— Талю, давай сплетемо для композитора вінок із польових квітів, — запропонувала Зося, зворушена незвичайним оповіданням.

З цього часу дві подруги часто плели вінки та при помочі гілки завішували їх на одному із рамен високого хреста.

*

Таля знала, що в цій порі батько знаходиться у квітнику, котрий розкинувся по правому боці плебанії, перед ґанком із цементовими колонами. Напевно ходить по доріжці, висипаній жовтим піском, попри клюмби і »звізди« з розкішними квітами та відмовляє свою щоденну молитву — Часослов. Їй не хотілося йти через хатні кімнати на веранду й тому перебігла подвір'ям та через фіртку дісталася до яринного городу, який був відгороджений, щоб охоронити домашніх звірят і птицю. За нею гнався бронзовий пес Амор і намагався потягнути її до забави. Проте дівчинці було ніколи, бо чимдуж хотіла дізнатися про українські гимни.

В городі, либонь на вечерю, хатня помічниця Кася підбирала з-під кущів молоду картоплю. Таля поспішила до неї, бо вмить вирішила також і її дещо розпитати про о. Вербицького. Кася у неї мала певний авторитет, бо ходила на другий курс учительської семінарії, але помер батько, і вона мусіла покинути школу. Брат не захотів тягнутися з останнього на освіту сестри. Зрештою, їхнє господарство було мале, а до того він був певний, що польська влада не дасть їй посади. Інші із цього ж села мабуть не покінчили школи, бо тепер сидять вдома на хлібі батьків.

Кася сама знала, що українським інтелігентам дуже тяжко одержати працю. Треба хіба знайти ласку в якоїсь польської »шишки«, або і змінити метрику, що само собою означає перейти на латинський обряд. А це вже великий сором, це зрада свого народу. Отак поступати вона не могла б ніколи. І така безвихідність примусила колишню семінаристку піти в найми.

При праці в городі, чи на вигоні Кася не раз деклямувала дівчатам поезії Тараса Шевченка чи Юрія Федьковича, співала гарних пісень, розказувала різні історії, та ніколи про якісь страховища. Таля завжди слухала її уважно, часто плескала з радости в долоні, а час від часу нишком утирала сльози за дівчиною-причинною, чи за жовніром, котрий згинув у чужій Вероні.

— Касюню! — тепер просила Таля, — я поможу тобі підбирати бульбу, а ти розкажи мені все, що знаєш про о. Вербицького. Ти виросла у цьому ж селі, де він був парохом.

Кася випросталася, сива хустка зсунулася з її голови, а чорне волосся заблисло до сонця. Вона його так зачесала — спереду гладко, а на потиличці скрутила в кублик. Перегодом усміхнулася, і лагідно поглянула на дівчинку своїми синіми очима. Кася вже звикла до несподіваних запитів і зразу пригадала цікаву подію із села Млини, котра пов'язується із життям померлого священика.

— Мої бабуня, — почала вона, — розповідали, що одного дня фірою привезли з Перемишля для отця Михайла мале фортепіяно. Збіглося чимало людей поглянути на таке диво, якого досі ще ніхто в селі не бачив. І тількищо занесли інструмент до сальону, як отець ударив по клявішах і почав співати:

»Пречистая Діво, Мати руського краю,
З ангелами і святими Тя величаєм«.

Пісня зазвучала так величаво, що всі присутні клякнули на долівку та з пієтизмом продовжували співати.

— А який ми мали гимн, заки о. Вербицький скомпонував »Ще не вмерла Україна«? — спитала Таля.

— Не знаю. Лише твій батько зможе дати тобі відповідь на це. Іди і спитай, а потім і мене повчиш.

*

Таля присіла на цементовій платформі ґанку, спершись до колони і терпеливо ждала доки батько скінчить »Часослов«.

— Ти, дитинко, певно щось хотіла від мене? — несподівано зупинився о. Марко й погладив її русяву голівку.

— Я чогось не розумію — мені треба роз'яснити. Дотепер я думала, що гимн »Ще не вмерла Україна« існує так довго, як наша батьківщина. Сьогодні я дізналася від мами, що його уложив і започаткував щойно о. Михайло Вербицький. Які гимни співали перед ним?

На о. Марка допитливо гляділи голубі очі донечки. Він посміхнувся, присів біля неї та почав пояснювати.

— З нашої давнини заховалося чимало патріотичних пісень, особливо з козацьких часів. І вони певно заступали народові потребу національного гимну.

В минулому столітті в Галичині дуже популярною при всяких оказіях була пісня »Дай же, Боже, в добрий час«, яку написав Юліян Добриловський, а згодом »Мир вам, браття, всім приносим« Івана Гушалевича Головна Руська Рада призначила гимном Галичини. На східніх землях України після смерти Тараса Шевченка нарід висловлював свої найглибші бажання співанням його »Заповіту«.

З бігом літ національна свідомість у Галичині зросла по містах, особливо серед студентства й середньошкільників. Тоді засновувалися тайні кружки, які звали »Громадами«. Їх діяльність багато спричинилася до переродження малосвідомих русинів у повноцінних українців. Разом із цим процесом назріла пекуча потреба нового гимну, що відповідав би духові й прагненням сучасників. Тим більше, що поляки вже мали свій гимн »Jeszcze Polska nie zginęła« та ряд патріотичних пісень і маршів. У школі вас напевно вчать їх співати, хоч усі діти походять з українських родин.

У його голосі бринів якийсь сум, а уста ледь скривила гірка посмішка.

— Так, нас учать польської мови і пісень, але всі школярі, — страх, як це не люблять, — заявила донечка батькові.

— Що зробити? — розвів він руками. — Українські воїни не встоялися в боротьбі за власну державу і внаслідок того сусіди розчетвертували нашу землю.

Отець Марко зідхнув глибоко, а тоді запропонував:

— Вертаймо до справи гимну. Чи ти, дитино, все зрозуміла, що я говорив? — бажав він упевнитися.

— Та як ні? Я ж не маленька, я уважно прислухуюся, коли розмовляють старші. Багато дечого знаю і розумію, — запротестовувала Таля і струснула головою, так що аж грубі коси розлетілися на всі боки.

— Ти — моя розумниця, — хвалив її батько і продовжував розповідь. — Отець Михайло часто їздив із Млинів до Перемишля, де брав участь у концертах і сходинах »Громади«, підсилював зв'язки з музичними особистостями та підкріплювався зростанням українського духу. Туди він возив свої композиції, на які жадібно ждали диригенти катедрального хору, богословської семінарії, дяківського інституту і професори музики в середніх школах.

Тоді в нас було обмаль композиторів і тому отець Вербицький насправді заповняв велику прогалину. В 1863 році перемиська »Громада« влаштувала перший в Галичині концерт у честь Тараса Шевченка. На концерт прибув із Млинів отець Михайло й думаю, що саме це свято зродило у нього бажання покласти ноти до деяких поезій нашого генія. Але тоді твори Тараса Шевченка не були ще розповсюджені в Галичині і їх було тяжко купити. Згодом допоміг йому катехит о. Юстин Желехівський, знаний у Перемишлі бібліофіл, котрий спровадив »Кобзаря« через якусь львівську книгарню. Отець Михайло захопився змістом »Заповіту« і вкоротці створив для нього композицію на кілька голосів. Цю пісню блискавично підхопили члени »Громади« та інші талановиті співаки Перемишля й рознесли по цілому краю. Від цієї пори на всіх концертах у честь поета ми всі одушевлено співаємо саме цей »Заповіт«.

Потім той самий катехит знайшов у львівському місячнику »Мета« вірш поета з Великої України Павла Чубинського »Ще не вмерла Україна«. Він заохотив отця Михайла скомпонувати музику і до цих слів, бо здавалося йому, що з такої пісні міг би постати національний гимн.

Вже того самого року пісню »Ще не вмерла Україна« співали на приватних сходинах, але перед громадянством Перемишля вперше залунала наступного року в 1864 на концерті з нагоди храмового празника св. Івана Хрестителя в залі гостинниці »Під Провидінням«.

А пригадуєш собі ту гостинницю біля вежі з годинником? Якось раз із дідуньом о. Ігнатієм ми заїхали туди бричкою — просто з вулиці Францішканської.

— Ага, ага, — вишукувала в пам'яті Таля ту подію, а тоді викрикнула радісно: — Знаю! Знаю! Через високу браму з написом. Там ми з вами, татку, ще не раз заходили, щоб залишити пакунки із купівлі під нагляд сторожа. При відборі ви йому заплатили півзолотого.

— Отже, Талю, ці будинки належать до капітули, значить, єпископства. Там усе гамірно, бо зупиняються священики й учителі, коли приїздять до міста підводами. На широкому подвір'ю можуть перепочити коні, а в будинку є ресторан та кімнати для нічлігу.

На це свято крім світської публіки прибуло чимало духовенства з міста й околиць, разом із єпископом Томою Полянським. Завдяки його апробації, а також ентузіязмові композитора о. Івана Лаврівського, новостворений гимн почали негайно вивчати в богословській семінарії, в дяківській школі та гімназіях. Відтак перемиська »Громада« розіслала відписи нот до всіх кружків у краю.

Минув лише один рік, як уже піснею »Ще не вмерла Україна« закінчували у Львові концерт із нагоди відкриття українського театру в новозбудованому будинку »Народнього Дому«. І так у короткому часі співало її вже все населення Галичини та прийняло за свій гимн, хоча ноти вийшли друком щойно в 1885 році у збірнику »Кобзар«. Під час І-ої світової війни, коли постала наша держава, її уряд — Українська Центральна Рада — затвердив пісню »Ще не вмерла Україна« як державний гимн. Але я напевно стомив твою дитячу голівку такою довгою розповіддю, — здогадувався о. Марко. — Чи ще щось більше хочеш знати, дитинко?

Тоді Таля поспішно спитала:

— Чи ви, татку, вмієте також писати ноти, так як о. Михайло? Бож училися в Духовній Семінарії, як і він.

Батька заскочила наївність питання, але він зовсім серйозно відповів:

— Я не потраплю і мало хто зможе. Бог обдарив о. Михайла Вербицького особливим талантом і він його не закопав, а запопадливо вивчав спів і музику. Його опікун єпископ І. Снігурський був людиною вийнятково високої культури. Теологію кінчав у Відні, в так званому Барбареумі, а згодом був там душпастирем у церкві св. Варвари впродовж кільканадцяти років. Відень був тоді центром музичного життя, бо там перебували і творили славні композитори, як наприклад Гайдн, Шуберт і Бетговен. Під час свого побуту в цьому місті о. Іван набрався напевно замилування до музики, бо коли став єпископом Перемиської епархії, забажав заснувати при катедрі репрезентативний хор. Одначе тоді у нас було тяжко дістати фахового дириґента й тому він заанґажував із Чехії професора музики та заразом композитора Алойзія Нанке. Наступним дириґентом протягом багатьох років був також чех — Вінкентій Серсави. Обидва брати відзначалися гарними голосами й тому не тільки співали у цьому хорі, але також училися вокального співу у цих двох дириґентів, а Михайло ще додатково вивчав теорію музики та гармонізації. Пізніше його вчитель В. Серсави залюбки користувався композиціями свого учня в репертуарах хорів.

Крім цього, під час богословських студій, Михайло ходив на лекції композиції до органіста латинської катедри в Перемишлі чеха Франса Льоренца, а у Львові доповняв своє знання на музичному факультеті університету. Ще як познайомився з капельмайстром оркестри військового ґарнізону в Перемишлі наш молодий композитор запізнався із шедеврами світової музики. За допомогою одного із них — скрипаля Ляйбольца, він згармонізував майже всі свої світські твори.

Таля тепер відчула, що її голова обважніла, бо батько вживав багато тяжких слів. Проте цього не сказала, а тільки спитала:

— Що це капельмайстер?

— Диригент оркестри, Талю. Ось у Перемишлі на ринку раз на тиждень одну годину грає військова оркестра. Багато людей приходять її слухати, бо виконання музики є на високому мистецькому рівні, а у програму входять твори композиторів світової слави.

Твій дід о. Ігнатій був так захоплений цією оркестрою, що майже не опускав нагоди послухати її концерту. Щоб бабуня не воркотіла, він завжди знаходив якусь вірогідну причину — і їхав із недалекого Вірка до Перемишля.

Пригадай собі, Талю, як одного дня ми обидвоє сиділи з дідом в альтані цукерні Губера, недалеко того місця, де звичайно розташовувалися військові музиканти. Дідо так тоді заслухався, так поринув у звуки тієї музики, що не звертав уваги на ніщо довкола себе, а навіть не чув і твого щебетання.

— Я термосила його за рукав, а він усе таки не відзивався. Потім він багато оповідав, а також зафундував нам морозиво й тістечка, — додала Таля.

Поза плотом квітника снувалася дорога в поле і на ній часто з'являлись люди, перекочувалися вози. Хоча високі кущі бузку й ліщини відмежовували городець від пилюги й людської цікавости — все таки дехто із селян заглядав туди і поздоровляв свого пароха. Ось одна підвода спинилася. Між гіллям показалась голова фірмана і долетіло голосне:

— Слава Ісусу Христу, отче Марку!

— Слава на віки, Стефане! Ну, шо скажете?

— Треба вам завтра ділити спілку. Жито вже в полукіпках.

Батько встав, погладив чорного чуба, поправив кольоратку й комірець та пішов у напрямі загороди.

Тим часом вечір уже прибув на землю, а стомлене сонце поволі спускалося до лісу на виднокрузі.

— Напевно бажає перепочити в затишші зеленого галуззя, — здогадувалася Таля.

Розмова у тіні затяглася на довше й тому Таля побігла у глиб городу. Все одно дізналася дуже багато за один день. Тому видряпалася на дерево ліщини, сіла на галуззях та стала впорядковувати у своїх думках нові відомості про гимн і композитора.

(Далі буде)

з минулого

Згідно з нашим поглядом про потребу зберігання минулого та вслід за закликом п. Володимира Макара (гляди »В.Ш.« ч. 7-8, 1978 р., стор. 862) вміщуємо деякі матеріяли (листування, знимку і т. п.), які виявляють інтересні чи маловідомі факти.

Редакція »В.Ш.«

*

Чікаго, 13. 4. 1951 р.

Високоповажаний Пане Докторе,

Користаючи з того, що пишу до В-ва Нац. Трибуни, хочу Вас запитати, чи Ви вже написали до п. Ненадкевича та подати Вам витяг з листа С. Климишина із 2-го квітня б. р. Може б Ви що зробили в тій справі в Нью-Йорку, тим більше, що д-р Д. Донцов є сталим співробітником »Вісника« ООЧСУ?

При цій нагоді повідомляю Вас, що д-р Донцов, як мені відомо, лежить смертельно хворий на »гішпанку« в Канаді в шпиталі без ніяких середників до життя. Він заробляв по 40 дол. місячно, викладаючи українську літературу в Монтреальському університеті . . .

Прошу Вас, зверніться і Ви з своєї сторони до приятелів Донцова і зорганізуйте йому негайну допомогу . . .

М. Гікавий

*

ВП. П. Редактор
Степан Галамай

1. 7. 1969 р.

Шановний Пане Редакторе,

З приводу С., — напишу. На яку адресу? При цій нагоді прошу написати з приводу моїх останніх листів, — про Листи Упівців до мене (копії давно післав). Рівнож подав, які статті з »Московської отрути« були б актуальні для »Шляху Перемоги«.

Далі — що Ви думаєте з приводу вступу ред. »Гомону« до передруку статті із »Шляху Перемоги« . . . Наразі до . . . можна було б вислати (. . .) мою статтю про Шевченка з »Клича Доби«. Ще надавалася б до »Юкренієн Ревю« моя стаття з »Московської отрути« (стор. 24), де подаю голоси чужинців про Росію за кілька минулих століть, подорожників до старої і нової Росії . . .

З моєї другої книжки »Захід і Росія«, виданої в Лондоні, варто тепер надрукувати (може у »Визвольному Шляху«) статтю »Ленін як ідеолог »пролетарського« асиміляторства« . . .

Зі щирим привітом і пошаною

Д. Донцов

З ініціятиви тогочасного голови ООЧСУ, мґра Є. Лозинського і д-ра С. Галамая, секретаря та головного редактора »Вісника« (1960-1964 рр.), відбулася публічна доповідь д-ра Д. Донцова в Ню-Йорку.

На знимці, зробленій з цієї нагоди в дні 3-го березня, 1963 р. (яка чомусь була вилучена з »Історії ООЧСУ«) сидять з ліва до права: д-р М. Кушнір, поет Є. Маланюк, мґр Є. Лозинський, д-р Д. Донцов, Голова Ярослав Стецько, сот. Л. Футала, ред. І. Білинський. Стоять: д-р С. Галамай, М. Фурда, маестро М. Черешньовський, д-р О. Соколишин, М. Грицковян і мґр Є. Гановський.

13. 2. 1974 р.
Бруклинські джунґлі

Дорогий Друже Докторе!

Висилаю Вам всі матеріяли, що дотепер від Вас отримав. Поту вийшло з мене піввідра. В матеріялах загального характеру впадають в очі повторювання, але усунути їх можна було б хіба в тому разі, якби редактор читав усе взяте вкупі, а не кавалками.

В статті »Українська революційно-визвольна концепція« зверніть увагу на мою позначку, зроблену червоним олівцем на стор. 4-ій.

У формулюваннях загального порядку був би я стриманіший і тримався ближче до землі. От, наприклад, у цій же статті на стор. 8-ій сказано: »Їх скріплюють *висока освіченість і національно-політична свідомість народу*«. Чи не виразне перебільшення?

В статті Сулятича я залишив у заголовку слово »молодої«, бо власне про молоду Україну йде мова.

В »Проєкті« дописане чиєюсь рукою не міг відчитати майже нічого. Почерк »лікарський«. Залишаю ці додатки і виправлення на Вашій совісті. Дайте йому раду.

Тисну Вашу правицю,

В. Давиденко

НОВЕ ВИДАННЯ

В Українській Видавничій Спілці (Лондон) появилася цінна праця

ВАСИЛЯ ПЛЮЩА

БОРОТЬБА ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ ПІД СОВЄТСЬКОЮ ВЛАДОЮ

Автор — відомий український учений і публіцист — висвітлює найменш знану сторінку нашої історії — визвольну боротьбу українського народу проти московсько-большевицьких окупантів України в 1922-1941 роках. Для цього він зібрав багатий джерельний матеріял і використав у своїй праці.

Книжка має 126 сторінок, добрий папір і тверду обкладинку.

Ціна: у Великій Британії — 2.00 ф., у США і Канаді — 5 дол., в Австралії — 4 дол., в інших країнах — рівновартість анг. фунта.

Замовлення просимо висилати на таку адресу:

Ukrainian Publishers Ltd.
200 Liverpool Rd., London N1 1LF, Great Britain.

КОРОТКО І СТИСЛО

У серії видань Організації Українських Націоналістів появилося нове видання:

Степан БАНДЕРА: ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ. Це перший том творів Покійного за редакцією Д. Чайковського й С. Ленкавського. Передмову написав п. Ярослав Стецько. В книжці до всіх 47 статтей надруковані вступні пояснювальні бібліографічні замітки. Збірка ця видана напередодні відзначення 20-річчя геройської смерти Провідника Степана Бандери. В цьому числі »Визвольного Шляху« на іншому місці вміщуємо в розділі »*Проблеми національного визволення*« оцінку цієї вартісної книги в статті С. Галамая п. н. »ПРО КНИГУ, НА ЯКУ МИ ЖДАЛИ«. Також стаття п. Ярослава Гайваса п. н. »НА ШЛЯХУ ДО ВІДБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ« присвячує відповідну увагу постаті сл. п. Степана Бандери.

Книга в твердій обкладинці, 640 сторін друку, в Німеччині коштує 40 нм., у США й Канаді — 20 ам. дол., у Великобританії — 10 ф., в усіх інших країнах — рівновартість німецької валюти.

Замовлення просять висилати на адресу: »Шлях Перемоги«.

*

»*Українські Вісті*«, тижневик лівої УРДП (Гришка-Воскобійника) переходить на двотижневик і зміняє адресу до Гамтремк, біля Дітройту. Дотепер газета появлялася в Новому Ульмі, Німеччина, а за редакцію відповідав Ф. Гаєнко. Як виглядає з оголошення, то в ньому можна вичитати нотки, скеровані проти проводу партії, склад редакції буде інший.

*

1959-1974 рр. завдають найбільшого удару Москві, бо виявляють найістотнішу її поразку: ідейну капітуляцію її облудних вартостей і системи життя. Це роки української перемоги, подібні появі Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка. У відкритому ідейно-світоглядовому, суспільно-культурному, церковно-релігійному боях, стоять два національні організми, два світи двох націй, які мають свою світову проєкцію уявлень життя, які зударяються вже в універсальному перекрою Києва проти Москви . . . *(уривок з доповіді Я. Стецька, 1975 р.).*

*

»*Історія ООЧСУ*«, що вийшла накладом Гол. Управи ООЧСУ в Нью-Йорку в 1977 р. (стор. 308) на доброму папері заслуговує на рецензію. Поки це буде зроблено можна дуже коротко вказати на такі елементи, як сміливість задуму, зібраний багатющий матеріял, не зважаючи на не абиякі труднощі, що їх мусів переборювати редактор, бо, як це добре відомо, члени, а навіть Управи Відділів назагал, хоч і дуже ідейні і працьовиті, то не привикли писати або бодай вказувати на джерела

інформацій про життя-буття таки найдинамічнішої організації в Америці. І все таки, вже тепер хоч і дуже коротко, можна зробити загальне зауваження, що твір такий, як »Історія ООЧСУ« повинен би віддзеркалювати ті політичні етапи, давати погляд на підсумки з різних боків хвилюючі тенденції, які не раз грозили небезпеками відтягнення від головної магістралі руху, а далі показати успішні зусилля провідних кадрів зазначати українське щиро самостійницьке становище серед потоку американської зовнішньої політики і т. д.

Адже вже перегляд резолюцій поодиноких З'їздів ООЧСУ, а далі доповіді Є. Ляховича, проф. І. Вовчука, Я. Стецька, Степана Галамая, ред. Давиденка, д-ра Кушніра, д-ра Д. Донцова, Є. Маланюка (пор. пояснення під знимкою з 1963 р.), д-ра Н. Процика, д-ра П. Мірчука й ін. могли послужити аналітичним матеріялом для такого поглядового викладу діяльности ООЧСУ, бож це потрібно зробити, а крім цього і слово-термін »історія« до цього зобов'язує.

З менших, на швидку руку завважених недотягнень згадаємо два, а саме на стор. 90 посередині написано: »З вересня 1960 р., по уступленні проф. І. Вовчука з головства ООЧСУ, »Вісник« редаґувала колеґія редакторів« і далі на стор. 92: »Високо оцінив зміст і напрямок »Вісника« Почесний Голова ООЧСУ інж. Є. Ляхович«. Не відомо, чому не написано, що Головним редактором був якраз секретар Гол. Управи д-р Степан Галамай, до якого й написав листа з признанням інж. Ляхович. І ще на стор. 95 вже поданий склад, але так: »ред. І. Білинський, д-р С. Галамай, мґр І. Базарко . . .« а насправді й далі на протязі 4 років був головним редактором д-р С. Галамай.

Про його вклад у працю для »Вісника« доповідав в окремому звідомленні в 1964 р. черговий головний редактор Вячеслав Давиденко, який залишався на тому становищу до своєї смерти й у протоколах З'їздів ці дані можна легко знайти.

Поминено в »Історії« теж інших діячів ООЧСУ.

*

Американський консул Дейвід Шварц в Києві не тільки обізнаний з українськими справами, але для принципу розмовляє в бюрі з відвідувачами тільки по-українськи.

*

Напасть на »Визвольний Шлях« — »Прапор« за червень ц. р. пише: »Бандерівський журнал »Визвольний Шлях«, що видається в Лондоні, беззастережно заявляє, що саме націоналізм править за єдино успішну зброю проти сатанинського комунізму« . . . і далі штучно конструюється закид служіння реакційним силам імперіялізму, шпигунства, підбурювання до війни й ідеологічної диверсії . . . Автором статті п. н. »Остання ставка антикомунізму« (стор. 98-101), є кандидат історичних наук А. І. Епштайн.

ЗАСТУПНИКИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

АВСТРАЛІЯ:

Fokshan Library & Book Supply
16 a, Prospect Street,
GLENROY, Vic. 3046. Australia.

Mr. W. Lytwyn,
7, Borrowdale St.,
Red Hill, A.C.T. 2603
Australia

АВСТРІЯ:

M. Petruszczak
Watzmannstr. B. A/Z 2.
Salzburg-Aigen.

АРҐЕНТІНА:

W. Zastawnyj
1425 Soler, 5039 — BS AIRES
Rep. ARGENTINA

БЕЛЬҐІЯ:

Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72. Bruxelles, 4.

КАНАДА:

The League for the Liberation of Ukraine, 140 Bathurst St., Toronto, Ont., Canada M5V 2R3

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy"
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАҐВАЙ:

I. Lytwynowych
Casilla de Correo, 70,
Encarnation.

ФРАНЦІЯ:

Union des Ukrainiens de France
186, Bld. St. Germain
75—Paris, 9e

США:

Mr. H. Cebrij
136 - 2nd Ave.,
New York, N.Y. 10003,
U.S.A.

Чікаґо і околиця:

Bohdan Kaszuba
6427 W. Forest Preserve Drive,
Harwood Heights, Ill. 60656

Дітройт і околиця:

Mr. Iko Rozak
5051, Sobieski
Detroit, Mich. 48212

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 90 пенсів або 2,50 дол. Всіх Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомляти головну Адміністрацію в Лондоні.

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ ВСІХ: КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБІ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.